

KRONIKA

CASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LETNIK 41

ŠT.2

LETO 1993

KAZALO
CONTENTS

UDK 949.712(-2)(05)
UDC

ISSN 0023-4923

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

**XLI
1993**

IZDAJA IN ZALAGA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO
LJUBLJANA

999500189

IZDAVAJELSKI SVET
REPUBLIKE SLOVENIJE

1992

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LIX
1992

Izdajateljski svet: dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin (predsednik), Metka Gombač, Nada Holynski, dr. Olga Janša-Zorn, dr. Jože Koropec, Janez Kos, Antoša Leskovec, dr. Božo Otorepec, Slavica Pavlič, Marija Sernoder, dr. Mirko Stiplovšek, Prvenka Turk, Maja Žvanut

Uredniški odbor: France Dobrovoljc, Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, mag. Stane Granda (odgovorni urednik), dr. Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec, Peter Stres, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek, dr. Sergij Vilfan, dr. Peter Vodopivec, Maja Žvanut (glavna urednica) – Opremil: Roman Hribar – Prevodi: Katja Žvanut – Bibliografska obdelava: Anja Dular – Uredništvo: Narodni muzej, Prešernova 20, 61000 Ljubljana (tel. 061/218886) – Uprava: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana – Sofinansirata: Republiški sekretariat za znanstveno raziskovanje in tehnologijo in Republiški sekretariat za kulturo – Tisk: Roman Hribar

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS štev. 415-4/92 z dne 5.3.1992 gre za proizvod, od katerega se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5 % po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 4/92).

KAZALO CONTENTS

ČLANKI IN RAZPRAVE ARTICLES AND TREATISES

- Ernest Faninger*: Naravoslovje in heraldika 5
Natural Science and Heraldry
- Nina Zupančič*: Kamniški krznarski ceh v drugi polovici 18. stoletja 10
The Furriers' Guild in Kamnik in the second half of the 18 th Century
- Tita Ovsenar*: Meksikajnarji 14
The Soldiers fighting in Mexico
- Dragica Ukmar*: Začetki gradnje Nove Gorice 18
The Beginnings of the building of Nova Gorica

ZAPISKI IN GRADIVO NOTES AND MATERIALS

- Vida Stare*: Pečnice z Otoka pri Dobravi, freisinškega trga Gutenwerth 38
The Wall-tiles from Otok by Dobrava, the Freising Borough Gutenwerth

NOVE PUBLIKACIJE NEW PUBLICATIONS

- Acta ecclesiastica Sloveniae 14. Miscellanea, Ljubljana 1992 (*Bogdan Kolar*) 45
- Acta Histriae, Koper – Milje, Capodistria – Muggia 1993 (*Branko Šuštar*) 45
- Albert Pucer, Giuseppe Tartini 1654–1951, Inventar zbirke – inventario della collezione,
Koper 1993 (*Boris Rozman*) 46

ČLANKI IN RAZPRAVE

NARAVOSLOVJE IN HERALDIKA

ERNEST FANINGER

Heraldika je nauk o grbih. Grb je barvni znak, ki predstavlja osebo, rodbino ali korporacijo. Poln grb sestavljajo ščit, šlem, šlemno pregrinjalo in šlemni okras. Najvažnejši del grba je ščit z grbovo podobo. Podobe na grbih so bile že od začetka ali čisto heraldične, to je v kombinaciji raznih barv, ali figuralne, ko ponazarjajo različne živali, rastline, orodje, orožje in drugo. Grbovne barve so bile rdeča, modra, zelena, črna ter dve kovinski, zlata oziroma rumena in srebrna oziroma bela. Grb ima desno oziroma sprednjo in levo, oziroma zadnjo stran, gledano s stališča tistega, ki ga nosi. Praviloma naj bi figuralne podobe gledale vedno naprej, to je v heraldično desno stran. Grbi so nastali v srednjem veku za vojaško označevanje. Bili so dedni in so tako predstavljali posamezne plemiške rodbine. Ko so v šestnajstem stoletju vitezi prenehali poslikavati svoje ščite z grbi, so služili le še za okras. Tudi meščani so imeli grbe. Značilne za meščanske grbe so bile figuralne podobe, ki predstavljajo različna obrtniška orodja in izdelke, ki dajo sklepati na poklic lastnika (Otošec, 1989).

V našem članku se bomo posvetili nekaterim primerkom grbov, ki jih predvsem karakterizirajo figuralne podobe naravoslovne vsebine. Pri tem bomo natančno opisali grbe rodbine Zois, ki je tako visoko zapisana na straneh kulturne zgodovine Slovencev, povsod po svetu pa jo dobro poznajo naravoslovci, saj so baronu Žigi Zoisu (1747–1819) na čast imenovali mineral zoisit, na njegovega brata Karla (1756–1799) pa spominjata cvetlici Zoisovala zvončnica in Zoisovala vijolica. Obravnavajmo najprej grbe rodbine Zois, za katere so značilni dragi kamni oziroma dragulji, kot jim še pravimo.

Predniki barona Žige Zoisa, ki ga pri nas obravnavamo predvsem kot osrednjo osebnost slovenskega prosvetljenstva, so živeli na Bergamskem oziroma Bergamaškem, kot deželi okoli mesta Bergama še pravimo, ki je stoletja pripadala beneški republiki. Kdaj natančno je prišel v Cacodelliju pri Berbennu na Bergamskem rojeni Michelangelo Zois (1694–1777) preko vmesnega postanka v Trstu v Ljubljano, ne moremo povedati, vsekakor pa je to moralo biti v zgodnjem osemnajstem stoletju. Službo je dobil v železarski trgovini rojaka Petra Antona Codellija pl. Fahnenfelda, hitro napredoval in leta 1735 že

postal lastnik trgovine. Ukvarjal se je izključno s preprodajo. Imel je rudnike in fužine na Gorenjskem, da, celo fužine v Mislinji na Štajerskem so bile njegova last. V Ljubljani si je kupil več hiš in jih nekaj združil v enotno palačo, danes Breg 22. Tudi v Trstu je imel nepremičnine. Bil je gospodar nekaterim fevdalnim gospostvom na Kranjskem. Najlepše med njimi je bil grad Brdo pri Kranju, od leta 1773 naprej fidejkomis rodbine Zois.

Michelangelo Zois se je potegoval tudi za plemstvo. V priznanje za pospeševanje trgovine ga je leta 1739 cesar Karel VI. povzdignil v viteški stan s plemiškim pridevkom »von Edelstein«, kar v prevodu pomeni dragi kamen. Michelangelovo plemiško diplomo z grbom vred hranijo danes v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju in sicer na oddelku Allgemeines Verwaltungsarchiv. Zanimivo je, da pri pisanju takrat niso bili zelo natančni. V navedenem aktu je Mic-

Plemiški grb Michelangela Zoisa iz leta 1739. österreichisches Staatsarchiv / Allgemeines Verwaltungsarchiv, Dunaj

helangelov plemiški pridevek zabeležen kar na tri načine: Edlstein, Edelstain in Edelstein, medtem ko je njegov priimek napisan kot Zoÿß ali pa kot Zoys. Sam se je Michelangelo v prošnji za dodelitev plemstva podpisal kot Zoys, vendar je na nekem protokolu iz leta 1728, ki ga hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, omenjen kot Zois. Tako so se pisali tudi Michelangelovi sorodniki na Bergamskem. Danes bi na podlagi diplome iz leta 1739 Michelangela titulirali kot Michael Angelo Zois von Edelstein, čeprav se je on sam, pa tudi še njegov sin Žiga, podpisoval s plemiškim pridevkom von Edlstein. Slovensko bi ga seveda nagovorili kot Michelangelo Zois pl. Edelstein oziroma M. Zois Edelsteinski, saj se je plemiški pridevek praviloma nanašal na izvor ali pa na neko posest dotičnega, ki mu je bilo podeljeno plemstvo (Oswald, 1984).

Seveda se bomo vprašali, zakaj si je Michelangelo Zois izbral plemiški pridevek »von Edlstein« oziroma »von Edelstein«, kot ga sedaj pišemo. Verjetno je vedel za pomen svojega priimka. V furlanščini beseda zoia pomeni dragi kamen, a zois je množina od zoia (Müllner, 1898, p. 47). Po Kidriču (1939, p. 32–33) je Zois ladinski priimek, zoia pomeni biser, a zois je množina k zoia, kar naj bi Michelangelo gladko prevedel v nemški Edlstein. Nadalje trdi Kidrič, da je beseda Zoia izpričana kot priimek, v lombardskih provincah Como in Sondrio, torej v bližini Bergama, tudi kot krajevno ime.

Oglejmo si še Michelangelov grb iz leta 1739. Glavni del grba, ščit, je razdeljen na štiri polja. Na dveh diametralno nasproti ležečih poljih vidimo po eno polovico orla, na preostalih dveh pa leva, ki drži skodelo dragih kamnov v šapah. Tudi v šlemnem okrasu se pojavlja lev s skodelo draguljev v šapah. Očitno so dragulji na Zoisovem grbu povezani s plemiškim naslovom von Edelstein.

Leta 1760 je cesarica Marija Terezija povišala Michelangela Zois pl. Edelsteina v barona, s čimer je bila povezana tudi »izboljšava« grba. Odslej se je glasil njegov po takratnih pravilih pravilno napisani naslov Michael Angelo Freiherr Zois von Edelstein, slovensko Michelangelo baron Zois Edelsteinski. Seveda danes enostavno pišemo baron Michelangelo Zois in primerno naslavljamo tudi njegove potomce.

Tudi za baronski grb Michelangela Zois je značilen štiridelen ščit, ki pa ima v sredini še manjši, tako imenovani srčni ščit. Na njem je glavni motiv s starejšega grba, to je lev s skodelo polno dragih kamnov v šapah. Na dveh diametralno nasproti ležečih poljih velikega ščita zopet vidimo po eno polovico orla, na preostalih dveh pa ovalen ščit, nad katerim sta prekrižana meč in sulica. Potem je za grb baronov Zoisov še značilno geslo LABORE, kar pomeni z delom. Baronsko diplomu Michelangela

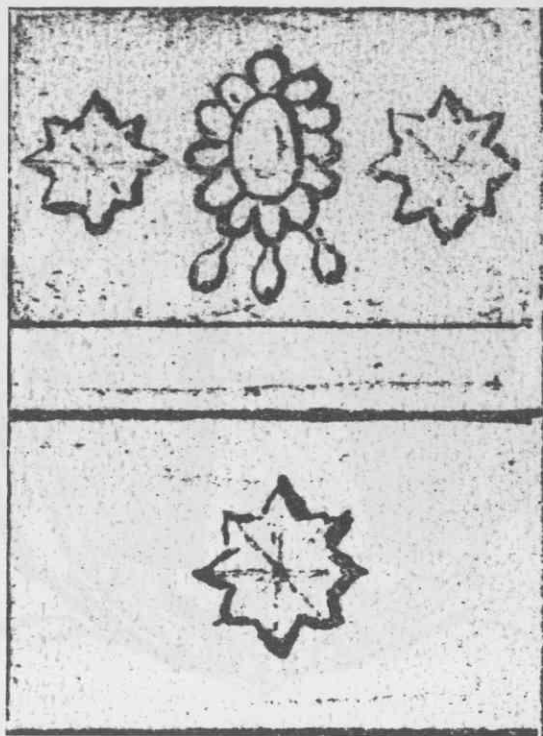

Baronski grb Michelangela Zois iz leta 1760. Narodni muzej, Ljubljana

Zois z naslikanim grbom vred hranijo danes v Narodnem muzeju v Ljubljani, ostalo dokumentacijo pa v že omenjenem arhivu na Dunaju.

Michelangelo Zois in z njim seveda tudi njegovi potomci so si pridobili plemstvo šele na Kranjskem, izhajajo pa iz rodovine, ki se je na Bergamskem v glavnem ukvarjala s kmetijstvom. Kar nas preseneča, je, da so tudi nekateri člani rodovine Zois na Bergamskem imeli svoj grb. V biblioteki A. Mai v Bergamu hranijo pod oznako Camozzi-Vertova zbirko grbov. Izdelana je bila v črno beli tehniki proti koncu osemnajstega stoletja. Pod številko 3090 zasledimo v njej grb, nad katerim je napis Tomba in Alzano Mag. nella chiesa dei Frati, poleg grba pa je napis Zois. Po podatkih Maria de Grazie, ravnateljica Državnega arhiva v Bergamu (osebno sporočilo), so grb posneli na nekem grobu v minoritski cerkvi S. Annuntziata v kraju Alzano Maggiore.¹ Kasneje so samostan ukinili, cerkev pa v letih 1818–1820 restavrirali. Sedaj se imenuje S. Maria Stella in pripada bolnišnici Pesenti-Fenaroli v Alzanu Lombardo, 6 km severno od Bergama. V cerkvi ne vidimo več grbov. Verjetno so jih med restavracijo odstranili.

Znanstveni opis bergamskega grba, temu pravimo blazoniranje, je opravil dr. Heinrich Pur-

Bergamski grb Zoisov. Biblioteka A. Mai, Bergamo

khartshofer iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu (osebno sporočilo).² Na zgornjem polju, ki ga loči od spodnjega ozko bruno, vidimo med dvema osemžarčnima fasetiranimi zvezdama dragotino, ki jo sestavlja ovalen kamen, obdan z dvajsetimi listi in tremi visečimi biseri. Na spodnjem polju je osemžarčna fasetirana zvezda. Na žalost ni na kopiji šrafur, da bi lahko ugotovili barve. V tej zvezi še povejmo, da kamen v draguljarstvu pomeni skrajšano obliko za dragi kamen. Dragi kamni oziroma dragulji so minerali različne kemične sestave, ki imajo veliko trdoto, lepo barvo in sijaj, so prozorni in se dajejo polirati ter lepo oblikovati. Draguljarji štejejo med drage kamne tudi bisere in jantar, čeprav v tem primeru nimamo opravka z minerali, ampak z zmesmi različnih spojin. Ker bergamski grb ni prikazan v barvah, ne moremo niti slutiti, katera vrsta dragega kamna naj bi bila v sredini dragotine. Le njegova ovalna oblika dokazuje, da je brušen kot cabachon.

Sicer se oba grba Michelangela Zoisa po videzu zelo razlikujeta od bergamskega grba Zoisov, toda preseneča nas dejstvo, da so na vseh naslikani dragi kamni. Razliko vidimo le v tem, da na Michelangelovih grbih dragi kamni zapolnjujejo skodelo, na bergamskem grbu pa se pojavljajo kot sestavina dragotine. Seveda se sedaj lahko vprašamo, ali morda ni bergamski grb inspiriral Michelangela Zoisa, da si je 1739. ob podelitvi plemstva izbral plemiški pridevek

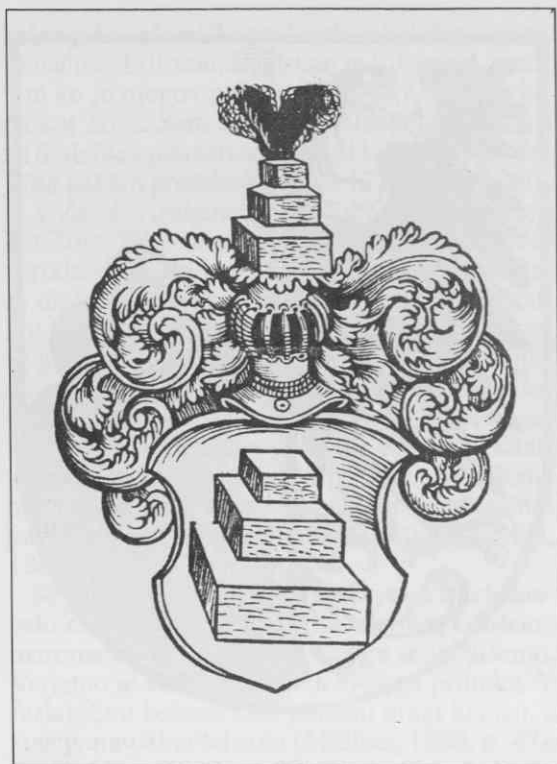

Grb trga Šoštanja iz leta 1757. (Kobel, L & Pirchegger, H. 1954)

Edlstein in so tako prišli dragi kamni tudi v njegov grb.

O izvoru bergamskega grba zaenkrat ne moremo ničesar povedati. Potrebne bodo še genealoške preiskave Zoisov na Bergamskem, po potrebi tudi še v deželi, od koder so Zoisi pred stoletji prišli na Bergamsko. O tem pa so na voljo različni podatki. Po družinskem izročilu, ki ga je zapisal Žiga Zois, naj bi se na Bergamskem naselil neki Millebois, po poklicu vojak, po rodu Švicar ali pa naj bi vsaj prišel iz Švice, in pri tem spremenil svoj priimek v Zois. Drugačnega mnenja je Arthur Zois iz St. Gallena v Švici, daljni potomec Michelangela Zoisa, ki meni, da so Zoisi grškega porekla. V štirinajstem stoletju naj bi jih zavlekli v Španijo, od koder naj bi prišli v Lombardijo in se naselili v mestu Bergamo. Več o svojih daljnih prednikih navedba Michelangelo Zois v pismu cesarici Mariji Tereziji v zvezi z baronatom. Po njegovih navedbah je kraj izvora rodovine Zois holandsko mesto Ammersfort v provinci Utrecht. Tam so se pisali Zoesus oziroma Zöes. V šestnajstem stoletju naj bi v Ammersfortu živel slavni Heinrich Zoesus, »Nobilus Patritius« tega mesta. Ko so na Holandskem zmagali protestanti, so se iz verskih razlogov Zoisi preselili na Bergamsko in tam svoj priimek spremenili v Zois (Faninger, 1984, 1985 in 1987). V zvezi z Michelangelovimi navedbami naj še povemo, da so patriciji v srednjeveških mestih sestavljali mestne svete.

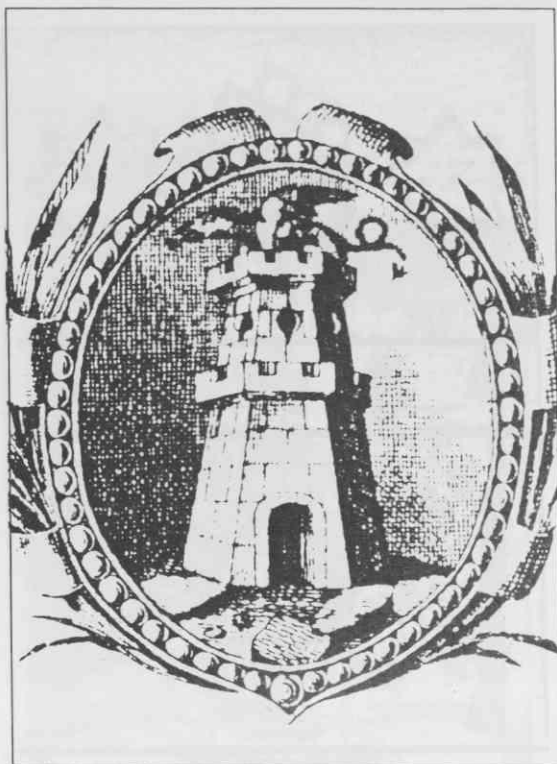
Grb rodbine Stainach. Steiermärkisches Wappen-Buch 1587

Izbirali so jih med najbogatejšimi in uglednimi meščani. Mnogi izmed njih so dobili plemstvo in s tem prišli tudi do lastnih grbov (Oswald, 1984).

O najstarejši zgodovini rodovine Zois torej razpolagamo kar s tremi različnimi verzijami! Toda nekaj zbuja pri tem pozornost. Kar dvakrat je govora o spreminjanju priimka na Bergamsko prispelih Zoisov. Potem, ako naj bi prišli Zoisi iz Grčije preko Španije v Bergamo, bi njihova pot navsezadnje lahko vodila preko Holandije, ki je v šestnajstem stoletju bila pod špansko oblastjo, najbližja povezava med Holandijo in Bergamsko pa poteka ravno preko Švice!

Ko smo tako natančno obravnavali grbe z dragimi kamni kot figuralnimi podobami, se bomo vprašali, ali so tudi kamnine upoštevali v heraldiki. Čudno vprašanje, pa je vendar tako! Kamnine predstavljajo dele zemeljske skorje z bolj ali manj konstantno mineralno sestavo, kos kamnine pa imenujemo kamen. S tem v zvezi omenimo šoštanjski grb iz leta 1756, ki ima na heraldični desni strani orla, na levi pa hrib s tremi v obliki src oblikovanimi kamni. Nemško se je Šoštanju reklo Schönstein, kar pomeni lep kamen. Šoštanjski grb torej »govori« o imenu kraja. V tej zvezi omenimo še rodbino Stainach na zgornjem Štajerskem, ki je imela na svojem grbu tristopenjsko kamnito piramido.

Na mnogih grbih blestijo zvezde. Zapazili smo jih že na bergamskem grbu Zoisov. Tri šes-

Grb mesta Ljubljane na listini, ki jo je izdal ljubljanski magistrat leta 1893. Hranijo jo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana

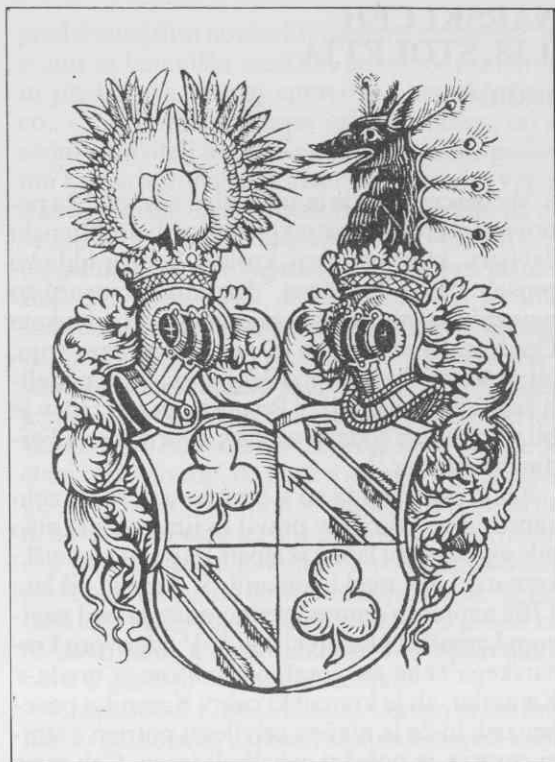
tokrake zlate zvezde na modri podlagi so imeli gospodje Sternbergi (Strmec na Koroškem), od njih Vovbržani, po njihovem izumrtju 1321 pa Žovneški, kasneje Celjski, tri zvezde pa so krasile tudi grb mesta Celja (Otoropec, 1988).

Najbolj pogosta živalska figuralna podoba je lev. Z njim smo se že seznanili na obeh grbih Michelangela Zoisa. Tudi podob panterja ne manjka na grbih: grb dežele Štajerske na primer ima srebrnega panterja na zelenem polju.

Poleg leva predstavlja orel najbolj pogosto živalsko figuralno podobo. Tako kot leva smo ga že videli na obeh grbih Michelangela Zoisa, pa tudi na šoštanjskem grbu. Od ptičev omenimo le še goloba, ki krasi grb mesta Maribor.

Za ljubljanski in celovški grb je značilen zmaj. Na ljubljanskem sedi na stolpu, na celovškem pa leti mimo njega oziroma lebdi pred njim. Zmaj predstavlja neko bajeslovno bitje. Slikajo ga s krili in enim ali dvema paroma nog, pa tudi brez kril. Na tej osnovi natančneje ločijo zmaja od lindverna, vendar razlikovanje ni enotno. Podobo zmaja na grbu mesta Ljubljane lahko povežemo z ljubljanskim barjem (Otoropec, 1988), gotovo pa je zmaj v celovškem grbu povezan z neprehodnim močvirjem, ki se je nekoč razprostiralo južno od mesta. Prisluhnimo pripovedki, ki govori o celovškem zmaju in nastanku grba glavnega mesta Koroške.

Da bi se znebili zmaja, je koroški vojvoda zbral nekaj pogumnih mož in jim zgradil na ro-

Grb rodbine Mindorff. Steiermärkisches Wappen-Buch 1587.

bu močvirja stolp, od koder so prežali na zmagaja, dokler ga niso uničili. Potem je vojvoda na mestu stolpa dal zgraditi grad, okoli katerega so se naselili ljudje in močvirje spremenili v rodovitno polje. Tako je nastalo mesto Celovec, v njem pa danes na novem trgu spominja na nekdanjo pošast iz enega samega kamnitega bloka izklesani zmaj. Proti koncu šestnajstega stoletja ga je oblikoval Ulrich Vogelsang, dokončal pa njegov brat Andreas. V zvezi s tem kipom pa bi bilo zanimivo še nekaj dodati. V srednjem veku so v okolici Celovca našli fosilno lobanjo. Dolgo so mislili, da gre za zmajevo lobanjo. Šele v prejšnjem stoletju so paleontologi dokazali, da pripada izumrlemu dlakavemu nosorogu,³ ki je v ledeni dobi živel na tem področju. Vrh tega so sedaj še ugotovili, da je omenjena lobanja služila umetniku za podlogo, ko je oblikoval glavo celovškemu zmaju. Danes vidimo lobanjo razstavljeno v Deželnem muzeju za Koroško v Celovcu (Ucik, 1990).

Tudi rastline, predvsem vrtnice in lilje, so često zastopane med figuralnimi podobami na grbih. Tako vidimo na štirikotnem ščitu grba rodbine Mindorff, ki je imela posestva na vzhodnem pa tudi na južnem Štajerskem, na dveh nasprotnih ležečih poljih po en list detelje, na preostalih dveh poljih pa po en par puščic.

OPOMBE

1. Kraj se danes imenuje Alzano Lombardo. – 2. Dovesedno se opis glasi: "Durch einem schmalen Balken geteilt, im oberen Feld zwischen zwei achtstrahligen, facettierten Sternen ein Kleinod aus ovalen Stein, umgeben von zwölf Blättern und drei abhängenden Perlen, im unteren Feld ein achtstrahliger facettierter Stern. Leider zeigt die Kopie keine Schraffuren, sodaß die Farben nicht angegeben werden können. – 3. Coelodonta antiquitatis.

UPORABLJENA LITERATURA

Bartch Zacharias, Steiermärkisches Wappen-Buch 1567 Fascimile Ausgabe mit historischen und heraldischen Anmerkungen von Josef von Zahn und Alfred Ritter Anthony von Siegenfeld, Graz 1893

Faninger, E. 1984, Sigmund Freiherr Zois von Edelstein / Žiga baron Zois pl. Edelstein. Geologija, 27. knjiga, str. 2–25, Ljubljana

Faninger, E. 1985, Rodovina Zois. Proteus 47/6, str. 213–217, Ljubljana

Faninger, E. 1987, Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem. Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Zvezek 9, str. 89–107, Ljubljana

Kobel, L. & Pirchegger, H. 1954, Steirische Ortswappen einschließlich jener der ehemaligen Untersteiermark. Graz 1954

Oswald, G. 1984, Lexikon der Heraldik. VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1985

Otorepec, B. 1988, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Slovenska matica Ljubljana, 1988

Otorepec, B. 1989, Grb. Enciklopedija Slovenije, 3, str. 377–378, Ljubljana 1989

Ucik, F. H. 1990, Wollhaarnashorn und Lindwurm. Carinthia II, 180./100. Jahrgang, str. 295–306, Klagenfurt 1990

KAMNIŠKI KRZNARSKI CEH V DRUGI POLOVICI 18. STOLETJA

NINA ZUPANČIČ

Cehi, združenja obrtnikov iste stroke z monopolno pravico do opravljanja poklica znotraj ali v bližini mestne naselbine, so bili značilni za čas od 14. do srede 19. stoletja.¹

Poglavitni vzrok za združevanje je bila težnja, da se zavarujejo pred nezaželenimi tekmeči, bodisi meščani ali pa podeželskimi obrtniki. Pogoj za izvajanje obrti je bilo članstvo v cehovski organizaciji.

Navadno je ceh združeval le določeno vrsto obrtnikov enega samega mesta. V nekaterih primerih pa so se pripadniki iste obrti v različnih mestih združili v skupni ceh. Tako so kranjski kleparji in kotlarji pristopili h graškemu cehu, medičarji in svečarji k celovškemu, barvarji k ljubljanskemu.² Klobučarji iz Kamnika, Višnje gore, Radovljice in Ljubljane so bili združeni v ljubljanski klobučarski ceh.³ Podobno je bilo tudi s kamniškimi krznarji, ki so bili vključeni v ljubljanski krznarski ceh.⁴

Število kamniških krznarskih mojstrov je v 18. stoletju zelo hitro naraščalo. Iz seznama obrtnikov z dne 26. septembra 1726, ki so ga sodniki in svetniki mesta Kamnik poslali kranjskemu vicedomu, je razvidno, da so bili v letu 1726 v Kamniku štiri krznarji.⁵ Leta 1782 se omenja v Kamniku dvanajst krznarjev in leta 1786 trinajst (štirje od teh so delali kot krznarski pomočniki).

Tako lahko v dobrih petdesetih letih evidentiramo več kot dvakraten porast števila krznarskih mojstrov. Povečanje števila krznarjev je imelo dvojni učinek. Začeli so se čutiti zadosti močne za ustanovitev lastnega ceha, razen tega pa so se hoteli zavarovati pred novimi mojstri, ki so hoteli vstopiti v ceh, ali pa nelegalno opravljati obrt.

Težnja po ustanovitvi samostojnega ceha se je med kamniškimi krznarji začela kazati najkasneje v drugi polovici 18. stoletja. Željo po samostojnem cehu so utemeljevali s tem, da so privilegiji ljubljanskega krznarskega ceha obsegali območje ene milje okoli Ljubljane, Kamnik pa je bil oddaljen dve milji in pol. Kamniški krznarji od premoženja ljubljanskega krznarskega ceha niso imeli nobene koristi, prav tako tudi niso sodelovali pri letnih obračunih.⁶ Priložnost za odcepitev se je pokazala leta 1781. Takrat je kranjski deželni glavar Franc Anton grof Lamberg sodniku in mestnemu svetu v Kamniku sporočil, da je treba dati potrditi vse cehovske svoboščine v roku enega leta. Torej je bilo omogočeno, da se mojstri krznarji iz Kamnika obrnejo na cesarja s prošnjo za potrditev privilegijev, s čimer bi postali neodvisen ceh.⁷ Dekret z dne 27. januarja 1781 je namreč določal, da morajo cehi svoja pravila predložiti deželnemu knezu.⁸

Večina cehov se je temu pozivu odzvala. Za ponovno potrditev so tako zaprosili ljubljanski čevljarji, ključavničarji, krojači, vendar njihove prošnje niso bile rešene.⁹ Kamniški krznarji so navodila za pisanje prošnje dobili od advokata Cordina. Svetoval jim je, naj najprej preverijo, ali obstajajo kakšni privilegiji, ki so jih podelili že prejšnji vladarji.¹⁰ Pri urejanju teh zadev je bil pripravljen sodelovati c.kr. dvorni agent Ferdinand Muller.¹¹

Kljub dejstvu, da so v tem času številni cehi zaprosili za potrditev pravil in jim prošnje niso bile ugodene, bi lahko sklepali, da je bil kamniški krznarski ceh med izjemami. V dopisih od leta 1782 naprej se namreč vedno omenja pod nazivom kamniški krznarski ceh.¹² V odgovoru krznarskega ceha na vprašanja mestnega urada v Kamniku, ali je krznarski ceh v Kamniku poseben ceh in če je njegov privilegij potrjen s strani cesarja, je položaj ceha bolj jasen. Ceh je na zgornje vprašanje dne 17. oktobra 1786 odgovoril, da postaja samostojen ceh, privilegiji krznarskega ceha so na Dunaju in jih cesar, enako kot privilegije ostalih cehov, še ni potrdil.¹³

Glavna poteza, ki se zrcali iz cehovskih pravil, je težnja po obrtnem monopolu v mestu in njegovem področju. Cehovska pravila so predpisovala način proizvodnje, delovni čas, kakovost in ceno izdelkov, število vajencev. Podrobno so določala, koliko časa mora posameznik delati kot vajenec ali pomočnik in pogoje za mojstrski izpit. V 17. stoletju so začeli izvajati takoimenovano cehovsko zaporo, ki je točno določala število mojstrov za posamezne kraje in stroke in tako onemogočala pomočnikom, da bi se osamosvojili. Zaradi podeželske obrti, tujih obrtnih izdelkov in zgodnjekapitalističnih oblik proizvodnje, so postajali cehi v 18. stoletju še bolj zaprti. Z obrtnim redom iz leta 1732 so bile določene enotne smernice za nadaljevanje obrtnih pravic. Leta 1784 je začela veljati odločba o prenehanju protekcije glede na izvor in sorodstvo pri sprejemanju v ceh, vključevanju fušarjev v ceh in določanju števila cehovskih mojstrov s strani mestnih oblasti glede na lokalne razmere.¹⁴

Mojstri so poskušali na vsak način ohraniti svoj položaj. Novincem in mojstrskim kandidatom so z bolj ali manj neupravičenimi zahtevami delali težave pri vstopu v ceh. Prav v primerih, ko je šlo za prošnje novih kandidatov za sprejem v ceh, so bile zelo pogoste pritožbe. Tako so npr. leta 1782 v pritožbi kamniškega ceha, naslovljeni na sodnike in svetnike deželnega knežjega mesta Kamnik, krznarji prosili, naj jih zaščitijo

pred dvanajstim novim krznarjem Homanom, ki »...niti ni kamniški meščan, jim pa odjeda kruh in jih bo vse skupaj spravil na beraško palico...«¹⁵ Pritožba krznarjev je bila uspešna, saj je sodni upravitelj mesta Kamnik z Vrhnike prišle mu krznarju Johanu Homanu prepovedal vzpostavitev lastne obrti. Dovoljeno mu je bilo le, da se zaposli kot krznarski pomočnik pri kakem krznarskem mojstru v Kamniku.¹⁶ Podoben primer zasledimo leta 1784, ko je kamniško mestno sodišče zavrnilo prošnjo Johanna Haidla, krznarskega pomočnika, ki je želel, da bi ga sprejeli v kamniško meščanstvo in krznarski ceh. Sodišče je razsodilo v prid ceha, ki je protestiral proti novemu članu. Kot razlog za svoje nestrinjanje so člani ceha navedli, da jih je dvanajst in da so ubogi, saj morajo svojo obrt v veliki meri izvajati tudi na deželi. Poleg tega je prosilec svojo krznarsko pravico, ki jo je kupil od pokojnega Schantela prodal enemu izmed tedanjih mojstrov Sebastijanu Pogačniku. Haidlova prošnja je bila zato zavrtnjena. Prepovedali so mu opravljanje obrti z grožnjo zaplembe izdelkov.¹⁷

4. septembra 1786 je Gregor Gerčar, ta čas krznarski pomočnik, zaprosil za sprejem med kamniške krznarske mojstre. Omenjeni, ki je prošnjo za sprejem med mojstre vložil že dvakrat, pa so mu odgovorili, naj potrpi, se je sedaj pritožil na mestno sodišče. Prva ugotovitev sodišča je bila, da je v tem majhnem mestu trinajst mojstrov, od teh delajo štirje kot krznarski pomočniki. Pri tem številu mojstrov bi bilo neupravičeno zavrniti prosilčevo prošnjo, če je ta »mesta Kamnik meščanski otrok«. Tudi ostalim mojstrom bi koristil nov član, če bi se prostovoljno obvezal, da nosi vse meščanske in cehovske dajatve tako kot ostali mojstri.¹⁸ Krznarski ceh je v prošnji z dne 17. oktobra 1786, naslovljeni na mestni svet, prosil, naj se število mojstrov nikakor ne dovoli zvišati čez osem. V prošnji so navedli, da »...je v mestu trinajst mojstrov, vendar vsi ne delajo kot mojstri. Znano je, da osem krznarjev v Kamniku težko in revno živi. Ko bi bilo število krznarjev v Kamniku enkrat za vselej omejeno na osem, bi izginili mogoči prepiri in stroški in mestno sodišče ne bi bilo obremenjeno s tožbami...«¹⁹ Gerčar se je obrti izučil v Kamniku. V uk je bil sprejet pri ljubljanskem cehu, kjer je bil tudi izprašan, saj je bil takrat kamniški ceh še vključen v ljubljanskega.²⁰ Zadeva se je končala v prid nosilca. Mestno sodišče je dosodilo, da se kandidat brez pridržkov sprejme v ceh, glede na to, da je v mestu bilo osem krznarjev, izven mesta pa dva in bi s sprejemom Gerčarja število mojstrov bilo zelo malo prekoračeno. Pogoj je bil, da ima omenjeni dovolj sredstev za nabavo orodja in preskrbo z materialom.²¹

Johann Schaffer, mestni sodni upravitelj, je v odločbi z dne 31. decembra 1786 krznarskemu cehu v Kamniku določil, da Gregorja Gerčarja sprejmejo za cehovskega mojstra proti plačilu

običajne takse za mojstrsko pravico.²² Kljub težavam, ki jih je imel Gerčar pri sprejemu v ceh, pa je kasneje napredoval in se povzpel do položaja nižjega cehovskega predstojnika.²³

Tudi sprejem med cehovske pomočnike je bil povezan s težavami. Izstavev učnih pisem se je visoko zaračunavala. Pomočniki so se zato pogosto pritoževali in zahtevali nižjo ceno. Krznarska pomočnika Franz Hornauer in Andreas Salacher s Ptuja, ki sta zaprosila Sebastijana Pogačnika, krznarskega mojstra v Kamniku, pri katerem sta bila vajenca, za učni pismi, tudi nista bila zadovoljna s ceno. Bila sta mnenja, da je previsoka. V pismu z dne 22. februarja 1805 sta navajala, da je stalo v Ptujtu tiskano učno pismo z vsemi datjavami in pečatom 2 gld 45 kr., v deželnem glavnem mestu Graz pa 3 gld 30 kr. Zaprosila sta za znižanje, oziroma, da jima izstavijo učni pismi vsaj po graški ceni.²⁴

Mojstrsko mesto se je lahko ob plačilu cehovske pristojbine in ob spoštovanju vseh obveznosti tudi kupilo. Tako se je leta 1800 krznarski pomočnik Johann Nep. Alič obvezal, da bo ob naslednjem prostem mestu cehovskega mojstra v privilegiranem krznarskem cehu deželno knježjega mesta Kamnik, ki bo nastalo ob smrti kakega mojstra, slednje prevzel.²⁵ Kasneje je Alič prosil mestno sodišče, naj izterja denar (9 gld), ki ga je vplačal za mojstrsko pravico. Slednje zaradi vstopa v vojsko ni nikoli izkoristil.²⁶ Ceh, ki se je izplačilu sprva ogibal, je moral denar vendarle vrniti.²⁷

Ker je moč cehov kot gospodarskega faktorja proti koncu 18. stoletja pešala, so ti ostro nastopali proti vsaki necehovski konkurenci, zlasti proti fušarjem. Takoimenovani fušarji so navadno prodajali svoje izdelke po dosti nižjih cenah kot krznarski mojstri. Krznarski ceh je v dopisu z dne 21. marca 1800 prosil kamniško sodišče, naj zavrne vlogo fušarja Lorenza Betnerja za dovoljenje za opravljanje obrti in mu onemogoči delovanje nasploh. Pritožbo so podkrepili z naslednjimi dejstvi: Lorenz Betner je bil vedno znan kot »motilec« ceha in ni bil nikoli vključen v tukajšnji delovni ceh, niti ni imel katerekoli druge pravice za opravljanje obrti in je ropal kruh izpred nosa kamniškim krznarjem. Z izdelovanjem krznarskih izdelkov po tako nizkih cenah je škodoval cehu in njegovim mojstrom. Ceh mu ni dovolil včlanitve, ker ni uvidel nobenega razloga za to – ni bil niti meščanski otrok, niti okoličan in bi se ga moralo tudi sicer obravnavati kot tujca in kot fušarja, ki zasluži kazen...²⁸

Ceh je posegal tudi v Betnerjevo privatno življenje. V dopisu z dne 5. junija 1800 je ceh seznanil mestno sodišče, da je bil Betner zaradi svojega malopridnega življenja že kaznovan. Zaradi malomarnosti je bil vržen iz službe. Prav tako je bil vdan pijači. Doma je imel za delo sposobni hčerki, ki bi si prav lahko sami služili

kruh. Če bi ga sprejeli medse, bi si s tem nakopali sramoto in sodne procese. Zaradi vsega tega je krznarski ceh prosil mestno sodišče, naj se Lorenza Betnerja odvrne od krznarskih del in napoti na dnevna dela.²⁹

Poleg mestnih krznarjev so v Kamniku prodajali svoje izdelke, navadno po znatno nižjih cenah, tudi podeželski obrtniki.

Krznar Johan Nepomuk Traun se je pri mestnem svetu v Kamniku pritožil, ker je krznarski ceh dovolil, da trije kmečki krznarji na štantih na tedenskih sejnih prodajajo pokrivala. V pritožbi z dne 17. decembra 1802 je navedel, da zaradi omenjene prodaje trpi škodo. Omenjeni kmetje niso bili meščani, niso plačevali mestnih pristojbin, od prodaje njihovih izdelkov mesto ni dobilo nič, sam pa je moral prodajati izdelke za majhen denar. Obtoženi ceh je potrdil, da je proti odškodnini trem deželnim mojstrom res dovolil prodajo čepic. Eden od razlogov za izdajo dovoljenja je bil tudi ta, da noben od tedanjih mojstrov ni izdeloval čepic in se je bilo treba ravnati po volji strank.³⁰ Končna rzsodba kresije v tem sporu je bila, da "...zato, ker se je neki član krznarskega ceha naselil v mestecu Kamnik, še ni nastal razlog, da bi morali biti vsi zavezani h kupovanju njegovih izdelkov, ki so morda slabše kakovosti in dražji kot ostali. Cehovske člane je treba štiti v kolikor je kvaliteta njihovih izdelkov resnično boljša in se s tem tudi ostalo konkurenco prisili v boljšo kakovost. V kolikor v slučaju Trauna ne gre za tak primer, se mu pravica do edine (ekskluzivne) prodaje na tedenskih sejnih ne podeli in dosedanje prodaje ni treba ustaviti..."³¹

Pri zagotavljanju javnega miru in discipline je državna uprava posegala po raznih opozorilih. Okrožnica z dne 12. julija 1786 je tako predvidela denarne in zaporne kazni za vse tiste obrtnike in pomočnike, ki ne bi hoteli opravljati svojih del na odpravljene praznike ali pa bi le te proslavljali.³² Ker praznovanja očitno niso prenehala, je bil kamniški krznarski ceh kasneje še posebej obveščen, da bo kaznovan vsak, ki bo protizakonito praznoval odpravljene praznike³³ oziroma na odpravljene praznike prirejal cehovska zborovanja, nabiral vajence in izpraševal pomočnike.³⁴

Ob koncu leta so morali krznarji predložiti sodnemu upravitelju zaključni račun.³⁵ Cehi so večji del dohodkov dobili iz pristojbin, letnih prispevkov in glob. Račun o poslovanju kamniškega ceha med 1. januarja 1788 in 31. decembra 1788 kaže, da je ceh od celotne vsote prejemkov v tem letu, 66 gld 15 kr, dobil kar 42 gld 30 kr od mojstrskih pravic. Med izdatki so našteali stroške za maše 1 gld 40 kr, za potrebe farne cerkve 1 gld, za mežnarja 40 kr, za plačilo cehovskega komisarja 1 gld ter za plačilo obrtniškega davka za leto 1787 9 gld, kar je vse skupaj zneslo 13 gld 20 kr. Tako je vsota premoženja kamniškega krznar-

skega ceha v letu 1788 znesla 52 gld 55 kr.³⁶ Plačevati so morali tudi letni prispevek šolskemu učitelju Jakobu Zupanu, za nadzor nad rednim plačevanjem pa je skrbelo mestno sodišče.³⁷

Zgoraj navedeni drobci iz življenja kamniških krznarjev kažejo na cehovske razmere, značilne za drugo polovico 18. stoletja, ko je gospodarska moč cehov slabela. V času bližajoče se svobodne obrti in trgovine, nastajanja manufaktur in prvih industrijskih obratov, so člani cehov poskušali ohraniti svoj privilegirani položaj. Tudi kamniški krznarji niso bili izjema. V poskusih ohranitve obstoječega stanja, so za Kamnik značilne številne pritožbe krznarskih mojstrov oblastnim organom proti navideznim in namišljenim krivicam. Nastopali so zlasti proti nezaželeni konkurenci, fušarjem in kmečkim obrtnikom ter proti podeljevanju dovoljenj za opravljanje obrti.

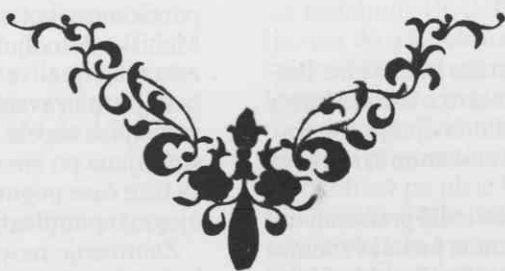
Francoska uprava je leta 1809 odpravila cehovski sistem in uvedla gospodarsko svobodo. S ponovno vzpostavitvijo avstrijske oblasti so nekatere veje cehov obnovile. Formalni konec cehov pri nas pomeni leto 1859, ko je bila z obrtnim redom razglašena svobodna obrt in trgovina.

OPOMBE

1. Darja Mihelič, Vladimir Simič, Ceh. Enciklopedija Slovenije 2, Ljubljana 1988. – 2. Pavle Blaznik, O cehih na Slovenskem, založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki, Ljubljana 1940, str. 5. – 3. Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Razprave zvezek 4, Ljubljana 1977, str. 11. – 4. Kamniški krznarski ceh, a.e.1, Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju ZAL). – 5. Cehi v Kamniku, a.e.4, 26.9.1726, ZAL. – 6. Kamn. krz. ceh, a.e. 1/1, ZAL. – 7. Kamniški krznarski ceh, a.e.1/2, 19.5.1781 Ljubljana, ZAL. – 8. Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Razprave zvezek 4, Ljubljana 1977, str. 14. – 9. Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Razprave zvezek 4, Ljubljana 1977, str. 10–12. – 10. Kamniški krznarski ceh, a.e.1/5, 2.6.1781, ZAL. – 11. Kamniški krznarski ceh, a.e.1/3, 14.5.1782, ZAL. – 12. Kamniški krznarski ceh, a.e.2, ZAL. – 13. Kamniški krznarski ceh, a.e.6/4, 17.10.1786, ZAL. – 14. Kamniški krznarski ceh, a.e.4, 10.5.1784, ZAL. – 15. Kamniški krznarski ceh, a.e.2/2, 15.2.1782, ZAL. – 16. Kamniški krznarski ceh, a.e.2/3, 26.3.1782, ZAL. – 17. Kamniški krznarski ceh, a.e.3, 20.8.1784, ZAL. – 18. Kamniški krznarski ceh, a.e.6/1, 4.9.1786, ZAL. – 19. Kamniški krznarski ceh, a.e.6/5, 17.10.1786, ZAL. – 20. Kamniški krznarski ceh, a.e.6/10, 30.11.1786, ZAL. – 21. Kamniški krznarski ceh, a.e.6/12, 7.12.1786, ZAL. – 22. Kamniški krznarski ceh, a.e.6/12, 31.12.1786, ZAL. – 23. Kamniški krznarski ceh, a.e.10/1, 8.12.1799, ZAL. – 24. Kamniški krznarski ceh, a.e.13, 22.2.1805, ZAL. – 25. Kamniški krznarski ceh, a.e.11/1, 10.6.1800, ZAL. – 26. Kamniški krznarski ceh, a.e.11/2, 2.7.1806, ZAL. – 27. Kamniški krznarski ceh, a.e.11/3, 1.2.1807, ZAL. – 28. Kamniški krznarski ceh, a.e.10/2, 21.3.1800, ZAL. – 29. Kamniški krznarski ceh, a.e.10/4, 5.6.1800, ZAL. – 30. Kamniški krznarski ceh, a.e.12, 17.12.1802, ZAL. – 31. Kamniški krznarski ceh, a.e.12/2,

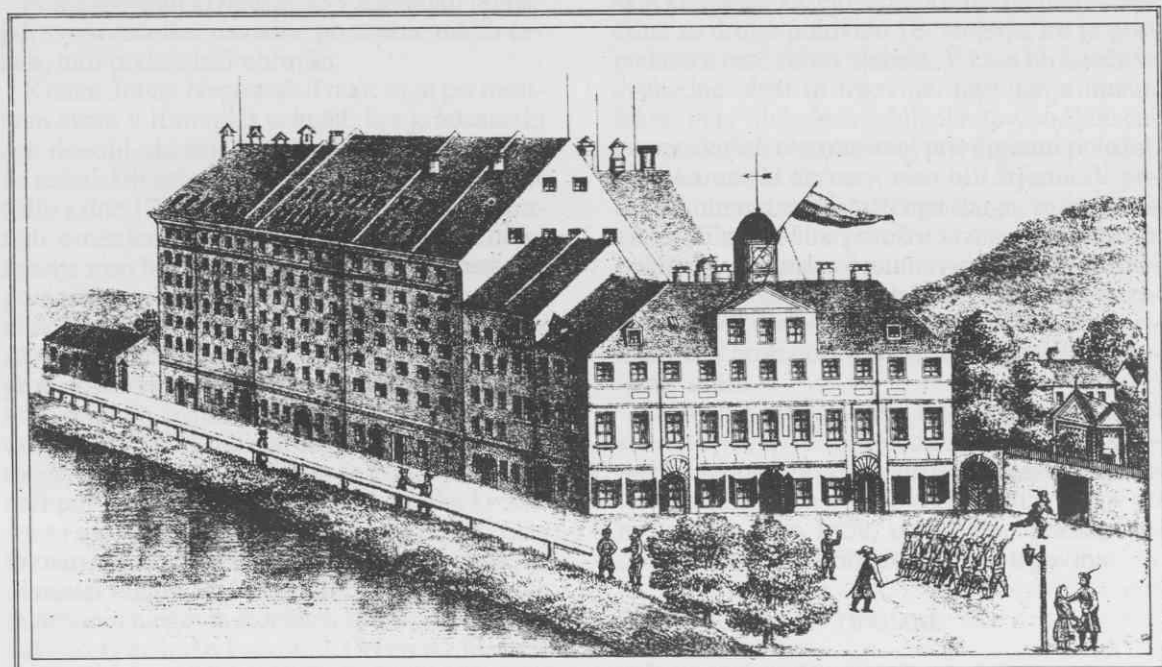
24.12.1803, ZAL. – 32. Kamniški krznarski ceh, a.e.4,
12.7.1786, ZAL. – 33. Kamniški krznarski ceh, a.e.7,
17.10.1786, ZAL. – 34. Kamniški krznarski ceh, a.e.4,
3.2.1787, ZAL. – 35. Kamniški krznarski ceh, a.e.4,

16.8.1787, ZAL. – 36. Kamniški krznarski ceh, a.e.9,
1788, ZAL. – 37. Kamniški krznarski ceh, a.e.4,
10.3.1788, ZAL.

MEKSIKAJNARJI

TITA OVSEMAR

Gen. V. Weisk, M. Cadet.

1874. Aus v. J. Flöckel in Graz u. s. w.

Reiseerinnerungen aus Krain von Dr. H. Costa.
Mexicanische Caserne, (vorhin Zuckerraffinerie in Laibach).

Uvod

V 19. stoletju so se države tako imenovane Ibero-Amerike osvobajale španskega kolonialnega jarma in začenjale neodvisno življenje s prebivalstvom, ki je nastalo z več stoletnim križanjem ras.

Med burnimi dogodki, ki so tedaj pretresali tudi Mehiko, je slovensko javnost precej vznemiril »podvig« Maksimilijana Ferdinanda Habsburškega (1832–1867), mlajšega brata cesarja Franca Jožefa, v letih od 1864 do 1867. Mehiške politične intrige Napoleona III. so počasi a vztrajno pehale avstrijsko cesarsko družino v osebno nesrečo, ker je Maksimilijan po številnih razočaranjih (kot drugorojenec ni imel pravice do avstrijskega prestola, izguba guvernerskega mesta v osvobojeni Lombardiji) le odpoval v Mehiko, da bi tam zrušil mlado republiko Benita Juareza in ponovno vzpostavil monarhijo. Maksimilijan ni imel nobenih političnih sposobnosti, niti pametnega načrta, kako pomiriti nemirno Mehiko. Vodil je polovičarsko, neodločno politiko prepričevanja in mehke roke, po drugi strani pa so bili med njegovimi zamislimi tudi razni odloki, kot npr. tisti, izdan 3. oktobra 1865, ki je narekoval hladnokrvno pobijanje vseh re-

publikancev kot navadnih pcestnih razbojnikov. Mehiške domoljube je kratkomalo postavil izven zakona. Njegova moč je slonela na francoskih, belgijskih in avstrijskih prostovoljcih. Kontrarevolucija ni uspela. Mehiški republikanci so Maksimilijana po zmagi ujeli in ustrelili, kar je bilo za tiste čase pogumno politično dejanje, saj je za njegovo pomilostitev agitiralo mnogo držav.

Zanimanje naše javnosti za te dogodke je bilo, kot že rečeno, precejšnje, saj je bilo med mehiškimi prostovoljci iz Habsburške monarhije tudi mnogo Slovencev. Bleiweisove Novice so o njih redno poročale. Poleg kratkih novic o cesarju in dogodkih v Mehiki, so bila tu na voljo obširna poročila o poteku novačenja prostovoljcev in njihovem odhodu v Trst. Zelo dragocena so bila objavljena mehiška pisma slovenskega udeleženca ekspedicije, podstotnika Franceta Kastelca, ki je v njih opisoval deželo, njene prebivalce, življenje in boje v Mehiki ter omenjal zlasti tiste slovenske prostovoljce, ki so se še posebej odlikovali v praskah z mehiškimi vojaki.

V časopisu *Življenje* in svet iz leta 1930 sem zasledila Meksikajnarjev dnevnik. Objavil ga je dr. Alojz Turk po pričevanju enega izmed preprostih meksikajnarjev, Ivana Zapotnika. Meksikajnarjev dnevnik je v originalu napisan

v nemščini. Obsega šest pol in pol in ga je leta 1930 hranil gospod Jaške, trgovec in sodavičar iz Železnikov. Alojz Turk je ta spis prevedel in mu dodal svoje opombe.

Nekaj gradiva (predvsem seznam slovenskih meksikajnarjev, od kod so bili doma., Maksimilijanove odredbe, časopisi iz Mehike) hrani tudi Arhiv Republike Slovenije: pisano je predvsem v nemškem, francoskem oziroma španskem jeziku.

Motiv meksikajnarjev je uporabljen tudi v naši umetni književnosti. Josip Jurčič je v humoristični povesti Božidar Tirtelj, objavljeni prvič v Slovenskem glasniku leta 1867 in ponatisnjeni v Prijateljstvu izdaji Jurčičevih zbranih spisov (IV. zvezek), prikazal trdoglavega mestnega študenta, ki se tako zagleda v kmečko lepoticico, da v svoji zaljubljenosti zapravi dediščino, namenjeno nakupu kmetije. Ker se mu poskus ženitve ponesreči, se vpiše med meksikajnarje in se odpravi v Mehiko iskat srečo.

Dr. Ivan Tavčar pa nam je v noveli Soror Pia (Zvon 1879, Zbrani spisi, II. zvezek) predstavil ubožnega častnika Ivana M., ki stopi v Maksimilijanovo vojsko, da bi si v bogati Ameriki pridobil bogastva. Ko se po dolgem jetništvu nenadoma vrne v domovino, najde svojo zaročenko Ano K. kot nuno. V veri, da ji je zaročenca v Mehiki pobrala smrt, se je bila odpovedala svetu ter stopila v samostan. Z meksikajnarji je novela v zvezi tudi tako, da je pisatelj z nuno Pio imel v mislih nezakonsko hčer Maksimilijana in Tržančanke Munitelove.

Niti Jurčič, niti Tavčar pa ne pripovedujeta o prigodah svojih študiranih meksikajnarjev v Mehiki.

V nadaljevanju bi rada predstavila zlasti poročila o novačenju meksikajnarjev v Ljubljani, objavljena v Novicah v letih 1864 do 1867.

Prva nabera meksikajnarjev v letu 1864

Čeprav je bil ves načrt Maksimilijana in Napoleona III. že v sami zasnovi nesmiseln, utopičen in krivičen, pa tudi francoska vojska novega mehiškega marionetnega vladarja ni mogla dovolj izdatno podpirati, je cesar Franc Jožef številnim prošnjam končno le popustil in za »vzdrževanje miru v Mehiki« svojemu bratu dovolil zbrati 6000 prostovoljcev iz avstrijske monarhije.

Kranjski prostovoljci so se že od poletja 1864 začeli zbirati v Ljubljani. Slovenci so jih imenovali »meksikajnarji«. Bleiweisove Novice so prvič objavile poziv dunajske vlade 22. junija 1864 v Listu 25. Oklicali so nabero za 6000 kopenskih vojakov in 300 mornarjev. Pogoji za rekrutacijo so bili naslednji:

1. odslužena leta v avstrijski armadi
2. želja oditi v Mehiko
3. samski stan, toda ne vdovec z otroki
4. starost do 40 let.

Nabera je trajala do 15. februarja 1965.

Obljubljena je bila tudi plača, in sicer za prostaka (pehota) 15 kron dnevno. Služba bi trajala predvidoma 6 let, nakar bi bil vsak prostovoljec spet pripeljan v domovino do Trsta. V trdni veri, da se bo cesarstvo obdržalo, je bila predvidena tudi nagrada za vse tiste, ki bi želeli po šestih letih ostati v Mehiki. Ti bi dobili vsak po 28 orolov dobre zemlje.

Zbirališče meksikajnarjev je bila nekdanja ljubljanska Cukrarna. Ogromno poslopje na Poljanah je vladi v ta namen ponudil gospod Pongrac in »sprejela ga je, ker je popolnoma pripravno za to«. ¹ Predvidoma je bilo to poslopje kasarna za prostovoljce od 15. julija 1864 do januarja 1865. »Ustreženo bode vladi mehikanski, pa tudi lastniku poslopja, ki, kakor smo slišali, prejme za ta čas 14.000 goldinarjev najemščine«. ² Pred cukrarno se je razprostiralo obsežno dvorišče, pa tudi voda (Ljublanica) je bila blizu. Cukrarno je primerno bahavo krasila rdečebelozelena (italijanska bojna) zastava in napis Mexico, tako da je vsak mimoidoči že na daleč videl, da gre za zbirališče bodočih mehiških vojakov.

Novice so nato vsak teden poročale o poteku nabere in številu prijavljenih. Tako se je s Kranjskega med 15. in 20. julijem 1864 prijavilo 45 prostovoljcev iz različnih krajev, starih od 26 do 41 let. Do 27. julija jih je prišlo še 25, do 3. avgusta nadaljnih 15, do 14. avgusta 14 in tako dalje, vse do 15. februarja 1865, ko jih je bilo na spisku 433. ³ Največ meksikajnarjev je dala Ljubljana z okolico in sicer kar 118, sledijo ji Novo mesto s 30, Kamnik s 25, Kranj, Vrhnika in Idrija so prispevali vsak po 20 vojakov, iz ostalih okolišev pa jih je bilo precej manj. Presenetljivo malo jih je bilo iz Bele krajine, kjer je takrat vladala huda revščina, Mehika pa je veljala za obljubljeno deželo.

Od 433 ljudi, starih od 21 do 44 let, je bilo razmerje v starosti takole:

LETNIK	ŠTEVILO	LETNIK	ŠTEVILO
1820	1	1833	33
1823	2	1834	36
1824	19	1835	21
1825	16	1836	16
1826	15	1837	15
1827	20	1838	25
1828	25	1839	20
1829	35	1840	17
1830	35	1841	8
1831	33	1842	6
1832	32	1843	2

Povprečna starost prijavljenih je bila torej 32 let, ko so se vračali, so bili tri leta starejši.

Glede na priimke v seznamu prijavljenih, ki ga hranijo v Arhivu Slovenije,⁴ lahko ugotovimo, da je bilo med njimi 57 % Slovencev, ostali so večinoma imeli nemške priimke (predvsem častniki), nekaj je bilo celo Čehov.

Na zbirališču na Poljanah je bilo ves čas živahno. Ko je 26. julija 1864 pogorela kovačija podkovaške šole na Poljanah, »so se mehikanski vojaki jako vrlo obnašali pri gašenju«.⁵

V ponedeljek, 8. avgusta zvečer ob pol desetih so se mehiški prostovoljci hoteli udariti z vojsko domačega cesarsko-kraljevega polka zaradi nekega prepira. »Vendar je resna beseda naših in mehikanskih oficirjev ustavila nepokojne, da se ni nič hujšega zgodilo«.⁶

Novice so se celo hudovale nad tem, da si mehiški vojaki v Ljubljani ne privoščijo nobene svoje bolnišnice. Menda so bili temu krivi preveliki stroški. Tako so si vojaki pomagali kar s cesarskimi vojaškimi bolnišnicami na več mestih poleg železnice.⁷ Mehiške prostovoljce so novačili tudi na Dunaju. Skupaj z ljubljanskimi jih je bilo na koncu 6.000, med njimi tudi 140 avstrijskih oficirjev.

Že avgusta 1864 je bilo napovedano, da bodo prvi meksikajnarji, nabrani za cesarsko mehiško armado, odrinili v Trst v mesecu oktobru, od tam pa 15. novembra v Ameriko. Sprva jih bo šlo 2.500, ostali kasneje. »Ljubljana ne bo tako živa več, kadar odrinejo, pa bo tudi manj denarja, pravijo, da 2000 goldinarjev dohaja deželi po Mehikancih vsak dan, spet drugi pa bodo veseli, ker pravijo, da dragino delajo, tako ni nikoli vsem vse všeč«.⁸

Iz Mehike so ves čas prihajala pisma cesarjevih spremljevalcev, ki so prinašala denar in materinsko priporočala oficirjem, naj se oskrbijo s »škornjicami« in perilom. Te stvari so bile v Mehiki izredno drage ali pa se jih sploh ni dobilo. Par škornjev je tam stal 40 goldinarjev, pranje 1 srajce goldinar. Oficirji bi najraje videli, če bi čevljarje in perice lahko vzeli kar s seboj. Oktobra 1864 je bilo pripravljenih že 4200 prostovoljcev z vseh koncev avstrijske monarhije, ki naj bi zapustili Trst v 3 mesecih po naslednjem razporedu:

- 2000 do 2500 med 15. in 18. novembrom 1864
- 1000 do 1500 med 1. in 15. decembrom 1864
- 1000 do 1500 med 10. in 15. januarjem 1865
- ostali konec januarja 1865.⁹

Ves december 1864 so Novice poročale o fantih, ki so odhajali iz Ljubljane po železnici do Trsta. 1. decembra jih je odšlo 1200, 14. decembra 1000 in 21. decembra še 1000. Od vseh oddelkov se je v imenu mesta na kolodvoru poslovil župan Costa s tremi odborniki, vodja vsake skupine pa se mu je za dobre želje zahvalil. »Meksikajnarji so bili radi v Ljubljani, od katere so se prav tako težko ločili, kot Ljubljanci od njih. Prav žal nam je po njih, ne samo za-

to, da so veliko denarja pustili v deželi, temveč tudi zato, ker so veči del prav vrli, omikani možaki«, so zapisale Novice 7. decembra 1864. Prav posebno se je izkazalo 44 kadetov, »prav omikanih ljudi«,¹⁰ ki so počastili Južnega Sokola s tem, da so telovadili v njihovi telovadnici. Tako so menili, da bo »Južni Sokol tudi v Mehiki v blagem spominu ostal«.¹¹

Nabera je bila končana 16. februarja 1865. Tudi naj omenim še najstarejšo slovensko pesem, ki omenja Ameriko. To je vojaška Mi smo fajn ljudje, meksikajnarji. Nastala je med leti 1864 in 1866. Pesem je leta 1913/4 zapel Fran Berlec v Kandiji in se v celoti glasi takole:¹²

Mi smo fajn ljudje
meksikajnarji;
hoč' mo se vojsk'vat
tam v Meksiki.

Cesar Maksimil'jan
on edin' je 'zbran
za cesarja
v Meksiko poslan.

Tam je čist' drug svet,
hoče nas imet' -
Bog daj dolgo nam
na svet' živet'

Po juliju 1865 so se mehiški vojaki zbirali v Pragi, kjer so bili bližje Hamburgu, od koder so odpluli v Mehiko. V Pragi so imeli kasarno celozastonj.

Druga skupina meksikajnarjev iz leta 1866

Drugo leto cesarjevanja v Mehiki Maksimilijan še vedno ni uspel vzpostaviti miru v deželi. Spet je pisal Francu Jožefu za vojaško pomoč. Na ponovno prošnjo svojega brata je avstrijski cesar leta 1866 zopet dovolil nabirati za Maksimilijanovo armado. Vsak, ki se je tokrat prijavil, je takoj dobil izplačanih 10 goldinarjev, ostalo aro (znesek, ki se plača vnaprej v dokaz, da je pogodba sklenjena) je prejel pred odhodom. Razen kruha in menaže so dobivali tudi dobro dnevno plačo, in sicer:

- prostak (pehota) 15 krajcarjev
- podkorporal (podkomandir desetine) 20 krajcarjev
- korporal (komandir desetine) 25 krajcarjev
- rajdenik 30 krajcarjev
- drugi naddesetnik 35 krajcarjev
- prvi naddesetnik 50 krajcarjev... na dan.¹³

Novice so torej koncem marca 1866 oznanile, da bo Ljubljana spet gostila meksikajnarje. »Pongračeva kasarna« na Poljanah je bila še vedno njihovo zbirališče. Prva spomladanska nabera naj bi štela 1000 mož, v jeseni pa so jih

nameravali vzeti še več. Ponovno so imeli največ možnosti mlajši od 40 let, samski in pa taki, ki zaradi kakršnegakoli vzroka niso služili avstrijski armadi. Služba naj bi trajala 5 let.

Novi meksikajnarji so se začeli zbirati v Ljubljani, od tod pa se jih je približno 1000 med 9. in 10. majem 1866 odpeljalo po železnici v Trst. V nedeljo, 6. maja 1866, je bil njim v čast v Ljubljani slavnostni obred. »Cesarski mehikanski polkovnik, gospod Laister, je povabil mnogo gostov, med katerimi tudi mestnega župana, gospoda Costo. Častnikarstvo nemško je zastopal urednik Leibach Zeitunga, gospod Dimic,« so pisale Novice 9. maja 1866.

Toda teden kasneje, 16. maja, so Novice sporočale tole: »Meksikanski prostovoljci, ki so v petek ponoči iz Ljubljane odrinili v Trst, da bi na ladji, zanje že pripravljeni, potovali v Mehiko, so se morali ustaviti v Nabrežini, ker ameriška vlada ne trpi tega, da bi vojaki iz našega cesarstva se udinjevali mehikanskemu cesarju, katerega ameriška vlada še ne spoznava za postavnega vladarja v Mehiki, ktera ji je država ljudovladna (republika). Sliši se, da v tej zadregi se bojo nabrani prostovoljci za zdaj razpustili na 'urlaub', kajti neresno bi bilo za Avstrijo, ako bi se zdaj še Amerikance nakopala kot sovražnike na glavo«.

V Mehiko namenjeni prostovoljci torej niso smeli iz Trsta na morje, ker je temu nasprotovala severno-ameriška vlada. Pojavilo se je vprašanje, kam zdaj z več kot 1000 vojaki. 400 se jih je udinjalo v Trstu v avstrijsko armado, 700 pa so jih poslali nazaj v Ljubljano, od koder so se razočarani vrnili na svoje domove. Seznam te druge skupine prostovoljcev se ni ohranil.

Medtem se je »iz prijateljskega pisma iz 'Cuicatlana'«¹⁴ izvedelo, da se Maksimilijanov prestol močno maje. Avstrijski prostovoljci v Mehiki so celo izgubili samostojnost in prišli pod francosko poveljstvo. Cesarske blagajne so bile namreč povsem prazne, tako da vojakov ni bilo več moč plačevati. Za Francoze je bilo denarja dovolj, milijon pesosov je potovalo v Francijo, avstrijski vojaki pa so dobivali le polovično plačo. Kolikor so pred majem 1866 dobili za 5 dni, so zdaj dobili za celih 10. Avstrijski častniki so izgubljali voljo in so pisali cesarju za dovoljenje, da se smejo vrniti v avstrijsko armado. Svoje prošnje so podkrepili z dejstvom, da se ne izpolnjujejo pogoji, pod katerimi so stopili v mehiško službo. Iz Novic, ki so jih brali tudi v Mehiki, so izvedeli, da novih prostovoljcev ne bo in to je še pospešilo njihovo odločitev.

Novice so dne 13. junija 1866 nadalje pisale takole: »Težave mehikanskega cesarstva potrju-

je tudi pismo v 'Allgemeine Zeitung' iz Pariza, kjer se bere, da se je cesar Napoleon III. o mehikanskih zadevah vse drugače zasukal in se s severnoamerikansko vlado dogovoril, kaj bode dalje početi, ako utegne cesar Maksimilijan zapustiti Mehiko.«

Zadnjič so o Mehiki v letu 1866 Novice poročale 28. novembra, in sicer, da se je Maksimilijan odločil priti domov. To se je zgodilo potem, ko je izvedel za neuspelo poslanstvo svoje žene v Evropi.

Izmed avstrijskih meksikajnarjev se jih je do srede aprila 1867 vrnilo domov 1151. »Al kokošni so ti reveži«, se je zgrozil Bleiweis v Novicah 17. aprila 1867.

Iz Pueble so avstrijske vojake transportirali v Vera Cruz, od koder so na neki francoski jadrnici 24. julija zapustili obljubljeni deželo.

2. oktobra 1867 so pristali na francoskih tleh. Devet dni so morali počakati v karanteni, potem jih je Napoleon III. na novo opremil. S poštnim parnikom so se nato odpeljali do Bordeauxa, od tam naprej pa z železnico v Pariz, Strassburg, na Württenberško, Bavarsko in Salzburško, vse do Dunaja.

V avstrijski prestolnici so meksikajnarji dobili iz civilne privatne blagajne vsak po 3 forinte. Nato so se na erarične stroške odpeljali vsak na svoj dom.

Novice so sklenile svoje poročanje o mehiški pustolovščini 3. julija 1867 z besedami: »...strašen konec mehikanskega cesarstva je to: cesar ustreljen, cesarica nora«.

Iluzije in sanje Maksimilijana in meksikajnarjev so se torej razblinile po treh letih. Končale so se z ustrelitvijo cesarja Maksimilijana Habsburškega, blaznostjo njegove žene Charlotte ter razočaranimi in bolnimi zdesetkanimi meksikajnarji.

OPOMBE:

1. Novice, 13. julij 1864, List 28. – 2. Novice, 13. julij 1864, List 28. – 3. Arhiv SRS, Fond Coll. I. fascikel 23 (vojaški arhivi): Avstrijski prostovoljni korpus v Mehiki 1864/1867, seznam mehiških prostovoljcev iz Kranjske 1964/67. – 4. Arhiv SRS, Fond Coll. I. fascikel 23 (vojaški arhivi): Avstrijski prostovoljni korpus v Mehiki 1864/1867, Seznam mehiških prostovoljcev iz Kranjske 1864/65. – 5. Novice, 27. julij 1964, list 30. – 6. Novice, 10. avgust 1864, List 32. – 7. Novice, 12. oktober 1864, List 41. – 8. Novice, 12. oktober 1864, List 41. – 9. Novice, 26. oktober 1864, List 43. – 10. Novice, 21. december 1864, List 51. – 11. Novice, 21. december 1864, List 51. – 12. Turk, Alojz, Meksikajnarjev dnevnik. Življenje in svet, 1930, 8. knjiga, str. 284–285. – 13. Novice, 28. marec 1866, List 13. – 14. Novice, 13. junij 1866, List 24.

ZAČETKI GRADNJE NOVE GORICE

DRAGICA UKMAR

Uvod

Z osvoboditvijo Gorice 1. maja 1945 so poleg partizanske vojske prišla sem tudi politična in upravna vodstva predvsem srednjeprimorskega okrožja. Gorica je zopet postala pravi center Slovencev. Toda radost ob zmagi so kmalu skalelile misli, da bo treba pridobljeno svobodo še močno braniti, da bo vojaškemu boju sledil še močan diplomatski boj za zahodne meje nove Jugoslavije.

Že 12. maja 1945 je bila odpravljena medvojna organizacija ljudske oblasti, namesto prejšnjih petih sta bili ustanovljeni dve novi okrožji, goriško in tržaško. 5. junija 1945 je bil na novo izvoljen tudi najvišji upravni organ – Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor Slovensko primorje (PNOO). Na pritisk Velike Britanije in Združenih držav Amerike je bilo ozemlje, ki so ga na Primorskem osvobodili partizani, s t.i. Morganoovo črto na podlagi beograjskega (9.6.1945) in devinskega (20.6.1945) sporazuma razdeljeno na coni A in B.

Ozemlje današnje novogoriške občine je pripadalo tako coni B, ki so jo upravljale enote jugoslovanske armade, kot coni A, ki so jo okupirale angloameriške čete. 12. junija 1945 je zavezniška vojaška oblast prevzela upravo cone A in jugoslovanske čete so se morale umakniti od tod. S splošnim ukazom št. 11 z dne 11. avgusta 1945 je zavezniška vojaška uprava v coni A odpravila »ljudsko oblast« in zopet se je vrnilo staro stanje.¹

Leti 1945 in 1946 sta bili v znamenju boja za meje nove Jugoslavije. Borba se je odvijala v diplomatskih krogih, na diplomatski ravni, pa tudi na terenu. Jugoslovanska vlada je delovala pri svetu zunanjih ministrov velikih sil, ki je imel nalogo, da izdela načrt za mirovne pogodbe. Jugoslovanski diplomati so si prizadevali dokazati pravico do narodnostnih meja s pomočjo argumentov. Zaradi tega je prišlo do odkritega spora z italijansko diplomacijo, ki je spomladi 1946 pripeljal na sporna ozemlja medzavezniško komisijo, ki je o ugotovitvah poročala Svetu zunanjih ministrov in predlagala novo razmejitevno črto.

Pravzaprav so bili izdelani štirje predlogi razmejitvene črte. Sovjetski se je v glavnem ujemal z jugoslovanskim: vsa Julijska krajina s Trstom, Gorico, Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino naj bi spadala k Jugoslaviji. Ameriški predlog je puščal Italiji Beneško Slovenijo, Kanalsko dolino, Gorico, Trst in polovico Istre z rakškimi premogovniki. Britanska inačica se loči od ameriške v tem, da prisodi raške premogov-

nike Jugoslaviji. Francoska črta pa je bila nekaj vmesnega med angleškim in sovjetskim predlogom, vendar je puščala Italiji razen Beneške Slovenije in Kanalske doline tudi Trst in Gorico, v Istri pa Koprski in Bujski okraj, tako da bi bila južna meja reka Mirna. Vsi ti predlogi so prisodili Gorico Italiji.

Razprava na mirovni konferenci 21. držav v Parizu (od 29. julija 1946 do 15. oktobra 1946) je potekala v napetem ozračju, saj so se nesoglasja med Sovjetsko zvezo in zahodnimi velesilami o takratnih temeljnih mednarodnih vprašanih poglobljala. Ni bilo dosti upanja, da bi se glede jugoslovanskih zahtev kaj izboljšalo, razen morda vprašanja državne pripadnosti Gorice. Jugoslovanska delegacija je podala na konferenci svoje argumente: podatke o štetju prebivalstva iz leta 1910. Takrat je goriška občina imela 24.403 Slovencev in 17.506 Italijanov. V samem mestu Gorica so bili Italijani le v neznatni večini.

Jugoslavija je pristala na ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) s tem, da bi Gorica pripadala njej.

Kot navaja Edvard Kardelj v svojih spominih (izšli so leta 1980), je mogoče sklepati, da so bile zahodne velesile pripravljene prepustiti Gorico Jugoslaviji, če bi na tem vztrajala Sovjetska zveza. Toda sovjetski zunanji minister Molotov ni vztrajal. Edvardu Kardelju je celo rekel, da Jugoslavija ne bi smela zahtevati Gorice, češ da to ne bo všeč Stalinu. Tako je Gorica pripadla Italiji.

Aleš Bebler, ki je na mirovni konferenci tudi utemeljeval naš predlog glede Gorice, pa navaja, da mu je kako leto pozneje član francoske delegacije Maurice Couve de Murville dejal: »Veste, nečesa nismo razumeli na tisti konferenci – zakaj je Molotov tako hitro soglašal s francosko črto tudi o vprašanju Gorice. Gorico smo tako 'izrezali' zato, da bi vam jo lahko dali zadnji trenutek ter da bi zanj dobili soglasje Sovjetske zveze za internacionalizacijo Trsta.«²

Svet ministrov se je torej odločil za francoski predlog, ki ga je mirovna konferenca v noči od 9. na 10. oktober 1946 tudi sprejela. Mirovno pogodbo z Italijo je nato Jugoslavija podpisala v Parizu 10. februarja 1947. Dne 14. septembra 1947 so bile med Jugoslavijo in Italijo, prav tako v Parizu, izmenjane ratifikacijske listine. Mirovna pogodba je stopila v veljavo in v noči od 15. na 16. september 1947 so jugoslovanske čete zasedle novo zahodno državno mejo.³

Nova meja je od mesta Gorice odtrgala skoraj vse naravno zaledje: Soško in Vipavsko dolino, del Goriškega krasa, Brda, Trnovski gozd in Banjščice. Četudi je Goriška doživljala stalne

spremenbe svojih meja, je današnja razmejitvev od vseh najmanj ugodna. Razmejila je fizično, geografsko, ekonomsko in upravno zaokroženo goriško regijo na dva dela.⁴ Nova razmejitvev je pomenila za Goriško ravan pravo katastrofo. Državna meja je tekla sedaj po sredi čez ravnino od Šentmavra pri Solkanu do Mirna pod kraškimi robom, tako da je puščala na italijanski strani mesto Gorico ter vse slovenske vasi zahodno od nje, a na jugoslovanski samo predmestji Solkan in Šempeter z železnico, ki teče skozi Solkan in Šempeter v spodnjo Vipavsko dolino ter čez Kras do Sežane. Novi kolodvor med Solkanom in staro Gorico je pripadel Jugoslaviji, toda železnica je šla tik ob meji po zahodnem vznožju Kostanjevice.⁵

Tako je Severna Primorska ostala brez svojega središča, brez dela industrije, trga za kmetijske pridelke, brez bolnišnice, šol. Pretrgane so bile pomembne prometne zveze. Ceste so se končale ob meji. Takoj po osvoboditvi je bilo zato potrebno zgraditi vrsto zasilnih cest, da so se vzpostavile elementarne vezi Solkan–Pristava–Šempeter, Solkan–Ajdovščina. Problem cestnega omrežja je izstopal zlasti pri izdelavi mestnega tločrta, čeprav so začeli graditi Novo Gorico na praznem zemljišču.

Nova situacija je terjala naglo rešitev. Odločiti se je bilo treba ali za premestitev središča

Goriške v eno od že obstoječih mestec ali trgov ali za zidavo novega mesta.⁶ Razloga, ki sta pripomogla, da so se odločili za zidavo novega mesta v neposredni bližini stare Gorice, sta bila v prvi vrsti izredno ugodna prometna lega (križišče dveh starih prometnih poti, vipavske, ki je bila del prastare zveze med Italijo in Panonsko kotlino in predilske, ki je vezala Alpe z morjem) in tradicija (izmenjava dobrin med ekonomsko različnimi regijami).⁷

Zamisel za novo središče Goriške se je rodila že kmalu potem., ko so bile znane odločitve glede nove zahodne meje Jugoslavije. To je bila pomembna naloga za celotno jugoslovansko skupnost, toda odgovornost za uresničevanje sta prevzeli Slovenija in goriški okraj.

»Reševanja teh problemov smo se lotili z velikim navdušenjem, toda brez pravih materialnih možnosti, kadra in izkušenj«, se spominjajo ljudje, ki so tiste čase doživeli.⁸

Gradnja novega mestnega središča je bila naloga, ki je vsa leta po priključitvi dajala ton in obeležje ravnanju predstavniških organov in drugih občanov, ter svojevrstno odsevala v gospodarskih prizadevanjih in na drugih področjih družbenega življenja na tem območju. To je bila težavna naloga spričo tega, da je bila Primorska ob priključitvi k Jugoslaviji eno najbolj zaostalih območij v Sloveniji, od koder so se lju-

Gradnja Nove Gorice

Črpanje vode, kjer se bo tlakoval potok Koren

dje trumoma odseljevali zaradi velikega presežka delovne sile in zaradi političnih razmer po nastopu fašizma v Italiji.⁹

Polemika o datumu začetka gradnje

Glede datuma začetka gradnje Nove Gorice je bilo dosti razpravljanja. Ob 20-letnici obstoja Nove Gorice (leta 1968) so se zopet spraševali, kdaj je bil sprejet sklep, da se bo gradila Nova Gorica in zlasti, kateri forum ga je sprejel. Dokument, ki bi lahko odgovoril na to vprašanje, ni znan.

Dilemo glede tega vprašanja je skušal razrešiti Ivan Kraigher (nekdanji referent za obnovo in gradnjo pri gospodarskem odseku goriškega okraja).¹⁰ Pojasnjuje, da se je 11. februarja 1947 udeležil zborovanja v Ajdovščini. To je bilo dan po podpisu mirovne pogodbe z Italijo v Parizu. Znano je že bilo, da Jugoslavija ne bo dobila Gorice. Na tem zborovanju sta se združila okrajni NOO Grgar in Vipava v enoten okraj s sedežem v Ajdovščini in izvoljen je bil okrajni izvršni odbor, katerega predsednik je bil Milo Vižantini. V svojem govoru je M. Vižantini poudaril sklep o graditvi novega okrajnega središča Nove Gorice. Od tedaj dalje so začele teči priprave za gradnjo novega mesta. Za vprašanja gradnje

Nove Gorice je bil nato zadolžen poseben delovni odbor (ustanovljen 18. aprila 1948).

Enako mnenje je izrazil tudi Ciril Zupanc že leta 1967.¹¹ Na njegove trditve se je oglašil Avguštin Okroglič (načelnik oddelka za gradnje, po marcu 1947 je odšel na ministrstvo za gradnje LRS), ki ni izključil možnosti, da so se priprave za gradnjo Nove Gorice začele po več linijah.¹² Zavrača možnost, da je pričel gradnjo Okrajni izvršni ljudski odbor za Goriško s sedežem v Ajdovščini. Opozarja, da je med ustanovitvijo delovnega odbora (18. aprila 1947) in prvo sejo tega odbora (24. aprila 1947), kjer je ing.arh. Božidar Gvardiančič že predložil osnutek mesta Nove Gorice, samo šest dni. Meni, da je za tako delo premalo tudi šest mesecev. Pač pa je Načrtna komisija pri PPNOO za Slovensko primorje v Ajdovščini imela dne 26. novembra 1946 prvo sejo. Na dnevnem redu je bilo med drugim tudi sprejetje načrta investicijskih del pokrajinskega značaja. Republiška investicija je predvidevala povezavo Soške doline z južnim Krasom, pokrajinska – gradnjo upravnega centra za goriško območje t.j. Novo Gorico in tovarno pohišstva, okrajna pa regulacijo potoka Lijaka.

Toda s tem polemika okrog začetka gradnje Nove Gorice še ni bila končana. Prizadeti Ciril Zupanc se je osebno obrnil na B. Gvardiančiča,

da bi on pojasnil, kako je bilo s to rečjo. Ing.arh. B. Gvardiančič je začetke gradnje Nove Gorice pojasnil takole: »Od zgodnje pomladi do jeseni 1947 so tekle priprave okoli planiranja Nove Gorice. Zbiralo se je analitsko gradivo, s katerim bi bilo mogoče ugotoviti gravitacijsko območje novega mesta. Izvedla se je anketa, ki naj bi pokazala razporeditev in gledanje lokalnih vplivnih in političnih osebnosti. Strokovno delo je padlo name. 13. septembra 1947 me je Ministrstvo za gradnje poklicalo v Ljubljano v zvezi s pripravami projektiranja Nove Gorice. Stal sem na stališču, da je treba poleg solkanske ogledati na terenu in presoditi tudi vrtojbsko varianto. Prišel sem do prepričanja, da bi Nova Gorica ob južni strani stare (vrtojbska varianta) imela neprimerno ugodnejšo lego in lepe pogoje za specifičen razvoj kot metropola 'sončne' Vipavske doline in Kraške planote, kakor pa ob Solkanu, kjer so klimatski pogoji občutno slabši in je dolina izpostavljena burji ves zimski čas. Takratni minister za gradnje Ivan Maček-Matija je na to reagiral tako, da je sklical na teren ogromno komisijo, ki naj bi odločila, kje naj stoji Nova Gorica. Komisija je obhodila (obvozila) teren. Ministra I. Mačka je motila harfa tirnih naprav šempetrške železniške postaje, neposredna navezava Šempetra na staro Gorico, izrazito kmetijsko prebivalstvo (nasproti sicer mešane-

mu, vendar socialistično zavednejšemu življu v Solkanu) in pomanjkanje dejavnosti, ki bi jo bilo mogoče razviti v industrijo.

Drugi dan smo dobili trije arhitekti nalogo, da preko nedelje pripravimo vsak svoj predlog Nove Gorice v Solkanu (arh. Ravnikar, arh. Župančič in jaz). Minister nas je sprejel vsakega posebej. Meni je očital, da oslanjam Novo Gorico preveč na staro, da ne puščam obmejnega pasu, ki mora biti najmanj 300 m širok in nezazidljivo področje, da nepravilno poudarjam Gabrielov drevored, ki vodi naravnost v staro Gorico, da ohranjam postajo v Solkanu in vežem soško dolino z Vipavsko s cesto neposredno ob meji.«¹³

Dodaja še, da je bil sprejet Ravnikarjev osnutek, ki je upošteval zahteve ministra: širok zaščitni pas ob solkanski železniški progi, prenos železniške proge od Solkana pod hrib sv. Katarine in izvedbo povezave doline Soče z Vipavsko dolino s predorom skozi Panovec in Markov hrib. B. Gvardiančič je kasneje sodeloval le še kot zastopnik Ministrstva za komunalne zadeve.

Ivan Maček pa je na slavnostni seji 9. septembra 1978 razsvetlil začetke gradnje zopet nekoliko drugače.¹⁴ Po konferenci v Parizu so se takoj začeli razgovori, da je treba graditi Novo Gorico. Pa nič več, niti kje, kako, s čim, kdaj, temveč samo: »Treba je začeti z gradnjo!« To je sprejel Politbiro CK KPJ v Beogradu. Njega

Gradbeni stroji

(I. Mačka) so zadolžili za gradnjo Nove Gorice. To je bilo tudi vse, kar je dobil napotkov. Povedano mu je bilo samo to, da je treba mesto zgraditi. Sam ni vedel, kako se gradi novo mesto. Do takrat so gradili le naselja, industrijske objekte. Niso pa še zgradili nobenega mesta. Zato mu ni bilo čisto jasno, kaj vse mora imeti novo mesto in podobno.

Mnenje lokalnih faktorjev je bilo, naj bi bila Nova Gorica v Šempetru. Ko si je tudi sam ogledal teren, je ugotovil, da tam ne bo nikoli stala Nova Gorica.

Edo Ravnikar (avtor urbanističnega načrta za Novo Gorico leta 1948) se po 35-letih spominja: »Zgradili naj bi nekaj velikega, lepega in ponosnega, nekaj, kar bi sijalo prek meje.«¹⁵ Te misli so se z navdušenjem oprijeli vsi, od kmeta do ljudi na najvišjih političnih mestih. Urbanizem je tako postal tudi orožje v nacionalnem in političnem boju.

Nova Gorica ni nastala kot ostala mesta »moderne«, ni nastala kot mesto, ki bi razbremenjevalo urbano eksplozijo obstoječih, historičnih mest. Ni nastala kot posledica industrijske revolucije. Nastala je z rezom, z mejo. Nastala je kot nadomestek za nekaj izgubljenega. Umetno mesto, vendar z isto funkcijo kot vsa ostala stara mesta – središče neke regije...¹⁶

Pobuda za gradnjo

Težkih nalog, povezanih z gradnjo novega mestnega središča na Goriškem, sta se prva zavedla najvišji organ oblasti za Slovensko primorje – Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO) in Poverjenišvo pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PPNOO), ki sta po vsej verjetnosti o tem razpravljala še pred podpisom pariške mirovne pogodbe 10. februarja 1947, saj je bilo že 3. julija 1946 skoraj docela jasno, da bo Gorica pripadla Italiji.¹⁷

Kot se spominja Ivan Maček-Matija (minister za gradnjo pri vladi LRS), so torej o gradnji novega mesta razpravljali že na mirovni konferenci, odločitev za gradnjo pa je dal politbiro CK KPJ. Sklep, da se prične graditi Novo Gorico, je v Ljubljano prinesel Miha Marinko. Za gradnjo je zadolžil Ivana Mačka-Matijo.¹⁸ Na slovesni prireditvi na Lijaku, 21. septembra 1947 je Miha Marinko tudi javno potrdil zamisel o gradnji Nove Gorice. Po zatrjevanju Avgušтина Okrogliča, načelnika za gradnje pri PPNOO je o teh nalogah razpravljala planska komisija navedenega organa že 26. novembra 1946.¹⁹

Določitev lokacije

26. novembra 1946 se je sestala planska komisija PPNOO za Slovensko primorje. Med za-

beležkami Avgušтина Okrogliča zasledimo, da so sklenili, da je treba vključiti gradnjo novega mesta v petletni republiški plan, ki naj bi stopil v veljavo že 1. januarja 1947. Novo Gorico naj bi gradili v Ajševici ali Šempetru.²⁰

Na sestanku referata za gradnje, dne 6. marca 1947 v Ajdovščini je poverjenik gospodarskega odseka Slavko Benevol poudaril, da je potrebno nemudoma pričeti z organizacijskim delom za vzpostavitev stanovanjskih zadrug v zvezi s predvidenimi deli za Novo Gorico.²¹

Da so bile pobude za gradnjo mesta res v rokah Okrajnega izvršnega odbora (OIO) (čeprav ni bil za to pristojen), nam dokazujejo tudi naslednja prizadevanja.²²

OIO za Goriško je dne 26. marca 1947 predlagal predsedstvu vlade LRS, naj bi bila Nova Gorica izvzeta iz okraja Gorica. »Njen mestni ljudski odbor (MLO) naj bi imel kot organ državne oblasti pristojnost krajevnega in okrajnega ljudskega odbora, da bo na ta način lahko vodil enotno in smotno komunalno politiko in skrbel, da se bodo hitro in praktično reševala vsa vprašanja, ki se bodo pojavila v zvezi z izgradnjo, povezavo in ureditvijo tega novega središča, kakor tudi v zvezi z preskrbo njegovega prebivalstva, stanovanjskim vprašanjem in vprašanjem oskrbe in vzdrževanja vseh potrebnih mestnih naprav. Na področju MLO – Gorica naj bi bili trije četrti odbori in sicer Solkan, Šempeter in Rožna dolina. Prva dva naj bi ostala tostran francoske črte (okolica severnega kolodvora, Kostanjevica, Rafut, predel okrog živinskega trga in Rdeče hiše ter Rožna dolina)... Tako bi imela Nova Gorica okoli 6000 prebivalcev. Če upoštevamo vse uslužbence mesta z družinami vred, bi imela Nova Gorica takoj od začetka okoli 9000 prebivalcev.«²³

V arhivu ni odgovora na to vlogo. Ve pa se, da prošnja ni bila uslišana. Z zakonom o upravni razdelitvi LRS, ki je pričel veljati 23. februarja 1948, je bil določen KLO Solkan, ki je obsegal naselja Solkan, Rafut, Gorico. Iz tega dopisa razberemo, da ni bilo več dileme, kje naj se gradi novo mesto (širša lokacija): »... OIO bo takoj po priključitvi prenesel svoj sedež na območje Nove Gorice, ki naj bi zapopadlo ves preostali del mesta Gorice in predmestji Solkan ter Šempeter...«²⁴

OIO za Goriško je prav tako obvestil Načrtno komisijo pri predsedstvu vlade LRS, da se: »zadnje čase opaža med ljudstvom precejšnje zanimanje, kako je z načrtom za gradnjo Gorice... Pojavljajo se raznovrstna mnenja, kje naj bi stalo mesto, kdo naj prične z eventualnimi pripravami...«²⁵ Glede na to, da so pripravljala dela potekala zelo počasi, je OIO za Goriško 18. aprila 1947 ustanovil poseben delovni odbor v sestavi: dr. Franc Marušič – za zdravstvo, ing. Majer – za kmetijstvo, J. Štrukelj – za industrijo in obrt, Komjanc – za trgovino in promet, D. Koče-

var – za prosveto in kulturo, J. Gorjan – za upravne zadeve, ing.arh. B. Gvardiančič – projektant.

Na seji 18. aprila 1947 so ponovno ugotovili, da bi moralo stati novo mesto v bližini starega iz geografskih, gospodarskih in prometnih razlogov. Pregledali so tudi predprojekt ing.arh. Božidarja Gvardiančiča, ki ga je predložil gospodarskemu odseku OIO dne 17. aprila 1947. V zapisniku omenjene seje lahko preberemo: »Predložena študija odgovarja vsem zahtevam moderne urbanistike in je izvedljiva.«²⁶ Zaostri-lo pa se je pri vprašanju mikrolokacije novega mesta. Ing. arh. Gvardiančič je svoj projekt predvidel na mestu med Šempetrom in Vrtojbo, vendar je že na seji (18. aprila 1947) poudaril, da je za izvršitev takega dela potrebno zbrati osnovne podatke iz vseh panog gospodarstva, industrije in prosvete, ki naj bi tvorili osnovno podlago za izvršitev take zamisli. Te podatke naj bi zbral že prej omenjeni delovni odbor.

Upoštevati je treba osnovne misli za študij programa Nove Gorice: »...Program mora biti ne le sestava potreb in zahtev po zgradbah, cestah, trgih, temveč realen, objektivni, dalekoviden predlog..., biti mora v soglasju s celotnim republiškim in zveznim gospodarski planom.«²⁷

Brez podrobnega objektivnega in izvedljivega programa se arhitekt ne bi mogel lotiti naloge.

Predprojekt (šempetrska varianta) je arh. B. Gvardiančič predložil tudi na prvi seji delovnega odbora za gradnjo 24. aprila 1947, na kateri pa je naletel na odklonilna stališča, ki jih je najbolj odločno zagovarjal član odbora dr. Franc Marušič. On je namreč zagovarjal varianto med Solkanom in Gorico.

Zasnova mesta med Šempetrom in Vrtojbo je verjetno pogojevala še živo upanje, da bo stara Gorica vrnjena. Zato je bilo mesto zasnovano bolj v duhu kasnejših sosesk, kot povsem samostojne celote. Še bolj očitno je to upanje vidno pri drugi Gvardiančičevi zasnovi na Solkanskem polju. Pri šempetrskem osnutku ni bila predvidena industrijska cona, pri solkanskem pa je bila zamišljena na ozkem pasu med regionalo cesto in železnico (ob meji).²⁸

Vprašanje mikrolokacije se je tako zaostri-lo, da so odločili, da jo bodo določili po neposrednem ogledu terena.

Že takoj so izključili možnost gradnje v Rožni dolini zaradi pretesnega prostora. Za področje Šempetra in Vrtojbe so ustrezali le klimatski razlogi, vsi ostali pa so govorili za lokacijo v trikotniku: Blanče, Ledine in Grčna oziroma železniška postaja Panovec–Sv. Gabrijel. Kot razloge za tako odločitev so navedli:

1. Politični: samo naselje v omenjenem trikotniku bo »Gorica«, povsod drugod bo ali Št. Peter ali Vrtojba ali Solkan, vendar nikoli pa »Gorica«. To pa zato, ker so Blanče in Grčna bile od nekdanj sestavni del mesta, medtem ko bi med Vrtojbo in mestom bil zelo velik presledek.

2. Historični: ker je terjala že v zgodovini prometna in gospodarska nujnost, da je nastalo naselje ob izhodu Soške doline, je nastalo prvotno naselje v sedanjem Solkanu, medtem ko je Gorica novejšega datuma, kakor so nedvomno tudi ostale okoliške vasi.

3. Geološki: zemljišče v omenjenem trikotniku je ilovnato in manj produktivno, medtem ko bi zemljišča v Št. Petru–Vrtojbi bilo naravnost škoda zazidati, ker je izredno prikladno za poljedelstvo in zlasti za vrtnarstvo. Močvirja začno šele za Grčno proti Panovcu in se jih v potrebi da izsušiti.

4. Geografsko politični: naselje v omenjenem trikotniku zajame neposredno Soško dolino z vsem njenim področjem (Baško in Idrijsko dolino, Banjško in Trnovsko planoto, Brda); zajame pa tudi neposredno Vipavsko dolino, katere naravni izhod je Ajševica–Kromberk in spodnji tok reke Vipave. Naselje na severnem (oziroma severovzhodnem) delu Gorice zajame 3/4 do 4/5 dežele, medtem ko bi Vrtojba zajela samo bivši Mirenski okraj in del Krasa, ki pa itak gravitira na Trst in deloma na Tržič.

5. Strateški: severni del je zavarovan po gričevju in tvori nekak žep, v katerega eventualni sovražnik ne bo silil, medtem ko je vrtojbensko polje popolnoma odprto.

6. Gospodarski: severni del mesta nudi razvoj industrije boljše pogoje (Soča, elektrarne, promet, industrijsko prebivalstvo). Mesto se bo razvilo tam, kjer je industrija.

7. Prometni: severni del mesta je prometno izhodišče za Soško dolino, Banjško in Trnovsko planoto in (po novi razmejitvi) tudi za Brda, je pa tudi prometno izhodišče Vipavske doline, ki bo zahtevala moderno cesto Ajševica–Solkan glede na to, ali se bo in kje se bo novo mesto gradilo. Naselje v Vrtojbi bo od glavnega prometa izključeno. Prometno žarišče je v severnem delu mesta. Železnica je bila grajena po toku Vipave deloma ker je takrat obstajal samo južni kolodvor deloma v perspektivi nove železnice čez Kras. Naselje ob severovzhodnem delu mesta bi razpolagalo z obširnim kolodvorom, ki je že sam na sebi pred prvo svetovno vojno premaknil center mesta precej proti severu.

8. Klimatski razlogi, ki govore v zimskem času nedvomno za Št. Peter–Vrtojbo, kjer ni burje in je povprečna temperatura višja, govore pa iz istega razloga v poletnem času proti.²⁹

Delovni odbor je 7. maja 1947 izvršil pregled terena, ki je prišel v poštev po tedanjih predlogih.³⁰ Pregledali so sledeče kraje: Solkansko polje z Grčarij in Kostanjevice, Vrtojbensko polje pa s hriba Sv. Marka. Tudi po ogledu se niso mogli zediniti.

Zato je ing. arh. B. Gvardiančič sestavil vprašalnik, ki naj bi služil kot smernice za odločitev glede terena.

Dokončne odločitve o mikrolokaciji v arhivu ne zasledimo. Iz pričevanja ing. arh. B. Gvardiančiča pa izvemo, da je bilo to vprašanje razrešeno z odločitvijo tedanjega ministra za gradnje LRS Ivana Mačka-Matije, ki je po ogledu s Skalnice določil, da je treba mesto graditi na Solkanskem polju ali na Blančah. Zato je ing. arh. B. Gvardiančič predložil novo varianto (na seji delovnega odbora 24. julija 1947), po kateri naj bi se novo mesto gradilo tako, kot je določil minister za gradnje. Nova varianta je predvidevala mesto za 20.000 ljudi.³¹

Deset let kasneje je prof. Igor Vrišer potrdil pravilno izbiro terena. V svoji razpravi je tako le utemeljil, zakaj sta bili odbiti ostali dve možnosti: »Šempeterska varianta je bila odbita zaradi slabe zveze s soško dolino, neroden potek meje, zaščititi je bilo treba vrhnje površine, neugoden položaj železniške postaje... Rožna dolina je bila odbita zaradi neugodnih reliefnih prilik.«³² Pomembna je bila tudi sestava tal. Meliorirati je bilo treba osemdeset hektarov zemlje in regulirati 9,5 km potoka Korena.

Glede lokacije novega mesta na Solkanskem polju so upoštevali naslednje: zemljišče je primernejše za zidavo in slabše za obdelovanje; kontinuiteta starega in novega mesta ne bi bila prekinjena; razgibanost terena ob primernem načrtu omogoča bolj estetski videz mesta; burja, ki pa ni tako močna, je za večje naselje prej koristna kot škodljiva, za stanovanjsko naselje je najprimernejši predel okrog Kromberka, ki je v zavetrju.³³

Slabe strani te variante pa so bile: zaradi omejenosti terena manjše možnosti ekspanzije in razvoja mesta, izpostavljenost burji predvsem v spodnjem delu polja, ostrejša klima v primerjavi z vrtojbensko stranjo, delno močvirnato zemljišče.

Iz tega je razvidno, da je delovni odbor izpostavil kontinuiteto starega in novega mesta in da bi se ob priključitvi stare Gorice k Jugoslaviji (niso še odstopili od Gorice) novo mesto združilo s starim. Prav zaradi tega so bila že zgodaj zavrnjena razmišljanja, da bi okrepili katero od drugih središč v zaledju (Ajdoščina, Vipava ali Tolmin).

Na ozemlju Nove Gorice (v ožjem smislu) se je pred začetkom gradnje nahajalo »novo« goriško pokopališče. Do njega je vodila cesta sv. Gabrijela (danes Erjavčev drevored) mimo ene izmed mnogih goriških opekarn. Na mokrotnih travnikih ob Korenu je bilo le nekaj samotnih kmetij, ki so pripadale bližnjemu zaselku Grčna, delu Kromberka. Na začetku Erjavčevega drevoreda je bila stanovanjska naselbina za železničarje, zaposlene na bližnji postaji. Na tem praznem prostoru so začeli leta 1948 graditi Novo Gorico.³⁴

V pričakovanju združitve Slovenskega primorja z Jugoslavijo je o gradnji Nove Gorice po-

ročalo tudi časopisje. Ljudska pravica je med drugim zapisala: »...Gorica je zares iztrgana iz goriškega okoliša, ki mu pripada po naravi... Kakor nas okrnjenost Slovenskega primorja boli, v obup nas ne žene, nasprotno, vedri nas in vzpodbuja. Pred nas postavlja novo nalogo, da zgradimo Novo Gorico, da jo postavimo ob staro v prostoru med Solkanom in Šempetrom. Potrebujemo jo takoj v začetku, da nudimo okolici upravno središče in politično ter kulturno oporišče, a obenem tudi jedro nove gospodarsko-industrijske koncentracije...«³⁵

Zelo pomemben dogodek v zgodovini Slovenskega primorja se je zgodil ponoči med 15. in 16. septembrom 1947, ko sta bila z Istro priključena k FLRJ. Padli so bloki, ki so ju ločevali od domovine Jugoslavije. Enote jugoslovanske armade so zasedle nove zahodne meje.

Ljudstvo je proslavilo ta dogodek z mogočnimi manifestacijami po vsej Primorski. Ena izmed njih se je vršila tudi v Šempetru pri Gorici, kjer je spregovoril tudi član IO OF, primorski rojak France Bevk. V zvezi s krivično razmejitvijo in še posebej o mestu Gorici je dejal: »Zgradili bomo novo Gorico, toda stari se kljub temu ne bomo odrekli.«³⁶

Velika slovesnost je bila nekaj dni kasneje, 21. septembra 1947, na Lijaku, kjer je navzoče pozdravil Miha Marinko. Pohvalil je delo mladinskih delovnih brigad na Lijaku. Postavil jih je za zgled vsemu primorskemu ljudstvu. Poudaril je tudi: »Kakor se primorsko ljudstvo ni balo boja proti svojim zatiralcem, tako se ne bo balo dela pri gradnji našega skupnega doma.«³⁷

Ime mesta in začetek gradnje

Ime Nova Gorica se pojavi sorazmerno pozno, kajti graditelji se še niso povsem zavedali, da bo to popolnoma samostojno mesto. To lahko razberemo tudi iz zapisnika delovnega odbora z dne 24. julija 1947, ki navaja: »Po priključitvi starega mesta ne bo obstajalo novo naselje ločeno zase, ampak bo vedno le naravni podaljšek starega mesta.« In čeprav je 8. novembra 1947 že izšel časnik z imenom Nova Gorica in so po šolah in delovnih brigadah prepevali Minattijevo pesem Graditeljem Nove Gorice, se je uradno pojavilo ime Nova Gorica šele 7. novembra 1949 z Ukazom prezidija skupščine LRS, št. 161, ki je odločil, da KLO Solkan obsega naselja Nova Gorica, Rafut in Solkan. Nova Gorica pa se prvič pojavi v politični teritorialni razdelitvi kot mesto in občina šele 19. aprila 1952 z zakonom o razdelitvi LRS na mesta in okraje.³⁸

Ne poznam dokumenta, s pomočjo katerega bi izvedeli, kdaj in kako se je gradnja začela. Tako le ugibamo, kateri je rojstni dan Nove Gorice. Tudi v gradivu prvega petletnega plana ne zasledimo sredstev, namenjenih za gradnjo No-

ve Gorice, čeprav je ob njegovem sprejetju Miha Marinko poudaril, da so v zveznem republiškem planu predvidene tudi investicije za Primorsko. Na slavlju na Lijaku 21. septembra 1947 je Miha Marinko podal podatke republiškega plana za petletni plan, v katerem so namenili skoraj eno milijardo din samo za Novo Gorico – to je za stanovanja za približno 10.000 prebivalcev, upravna poslopja, komunalne naprave, urbanistični načrt, vodovode...³⁹ O tem so že naslednji dan pisali vsi slovenski časopisi.

Dostopni so nam podatki o Investicijskem planu Slovenskega primorja za leto 1947–1951, ki se je po podrobnejši študiji prvotnega plana povzidal za 1026 milijona din in sicer za 465 milijonov din pri delih iz plana LRS in 570 milijonov din za dela iz dodatnih sredstev.⁴⁰ V obrazložitvi plana je pojasnjeno, da je osrednja naloga plana izgradnja Nove Gorice na prostoru med Šempetrom in Solkanom. Ekonomsko jedro Nove Gorice naj bi tvorila naslednja industrijska podjetja:

1. Lesni kombinat z moderno švedsko žago, tovarno pohištva, zabojarno, parketarno, briketirnico. Postavljen bo v Solkanu.
2. Tekstilna tovarna s predilnico, tkalnico in sukančarno.
3. Pivovarna in tovarna kvasa, slada in ledu.
4. Ojačitev obstoječe industrije gradbenega materiala, ki naj bi služila predvsem za potrebe gradnje Nove Gorice.
5. Pekarna in klavnica.
6. Tiskarna.
7. Vinska klet in moderno vrtnarsko podjetje.

V vseh podjetjih naj bi bilo zaposlenih 2530 delavcev, ki naj bi že ob koncu petletke tvorili jedro Nove Gorice. Do leta 1951 naj bi zgradili še gimnazijo, učiteljsko, kmetijsko šolo, dijaški dom, prosvetni dom, dve OŠ, centralno splošno bolnico, stanovanja za 10.000 prebivalcev, magistralo Šempeter–Solkan, zgradbe okrajnega in mestnega ljudskega odbora, sodišča in javnega tožilstva, pošto, carinarnico, narodno banko, Zavod za socialno zavarovanje.⁴¹

Poglejmo, kaj od zgoraj naštetega je bilo izvedeno. Prvi je o gradbenih delih na gradbišču Nova Gorica poročal Slovenski poročevalec 6. novembra 1947.⁴² Objavil je vest o začetku gradnje obhodne ceste Solkan–Šempeter: »Glavne prometne žile bodoče Nove Gorice, ki se bo začela graditi že to jesen.« Z gradbenimi deli je začelo Gradbeno podjetje za ceste LRS, vodil pa jih je ing. Ciril Pogačnik, ki je v Ljubljani gradil Tržaško cesto. Istočasno so začeli tudi z obnovitvenimi deli na železniški postaji v Gorici. Sem je dospela z Jesenic že konec oktobra sekcija za vzdrževanje prog. Usposabljali so progo Prvačina–Repentabor. Težji problem pri tem je bila mobilizacija zadostnega števila delavcev, zlasti profesionalcev, zato je bil podan

predlog centralnemu svetu LMJ, naj bi se v Novi Gorici prihodnje leto organizirale akcije prostovoljnega dela zveznega merila.⁴³

Glavni odbor LMS je na svoji šesti plenarni seji 17. januarja 1948 sprejel sklep, da se pošlje na gradbišče Nove Gorice 5.000 mladincev in sicer 3.000 iz Slovenije, 2.000 pa iz preostalih delov Jugoslavije.⁴⁴ Prve brigade mladih (skupaj 654 mladincev in mladink) so pričele z delom v Novi Gorici 3. decembra 1947. O njihovem delu je stalno poročalo slovensko časopisje, zlasti še novi časnik (glasilo OF za Goriški okraj). Nova Gorica, ki je začel izhajati 8. novembra 1947., v prvi številki so zapisali: »Novo glasilo bo vzpodbujalo pri velikem delu (graditev Nove Gorice), beležilo uspehe na vseh področjih dela... Sproti bo nakazalo najvažnejše, posredne in neposredne naloge v zvezi z gradnjo Nove Gorice...«⁴⁵

Mladinske delovne brigade (MDB) na gradbišču v Novi Gorici⁴⁶

Že 6. decembra 1946 je Nova Gorica poročala, da so dospele za gradnjo nove ceste prve MDB: 1. MDB – Srbska, 2. MDB – Slovenska, 3. MDB – Hrvaška.⁴⁷ Skupno je bilo 1200 starih delavcev in mladincev.

Brigadirji so bili nastanjeni v stari Opekarni v Gorici. Taborišče so si sami uredili. Posebno pozornost so posvečali ureditvi prostorov, kjer so se zadrževali po opravljenem vsakodnevem šesturnem delu.

Poleg gradnje magistrale (zveze med Solkanom po Tovarniški ulici preko lesenega mostu na potoku Korenu do Panovca, preko Rafuta v Rožno dolino in dalje do Šempetra) so MDB opravile veliko delo pri regulaciji goriškega Lijaka. 14. decembra 1947 je bila v Renčah velika proslava ob zaključku del pri regulaciji hudournika Lijaka. 15. decembra je poteklo 6 mesecev od dneva, ko so se pričela dela na Lijaku v večjem obsegu. Takrat se je udeležilo prostovoljnega dela okrog 3.500 prebivalcev okoliških vasi, s čimer je bil postavljen temelj velikim regulacijskim delom v skupni dolžini 9.300 metrov, največjemu projektu na Primorskem v prvem letu prve petletke. Dosegli so zaščito pred poplavami na 250 ha zemlje. K temu delu je prispevala mladina 65 %.⁴⁹

Ob zaključku mladinskih del na Lijaku so MDB poslale pismo Titu, v katerem se zaobljubljajo: »Svoje delovne izkušnje, ki smo jih pridobili na regulaciji goriškega Lijaka, bomo prenesli na novo delovno obvezo v petletnem planu – izgraditev Nove Gorice. Pri tem delu hočemo sodelovati in ponovno dokazati vsemu svetu, da je ni sile, ki bi nas zaustavila na poti izgradnje nove močne socialistične Jugoslavije.«⁴⁹

22. decembra 1947 zvečer, na dan JLA, je bila proglašena 1. udarna mladinska brigada – 1.

Mladina na gradbišču

srbska MDB, ki je prekoračila normo za 100 %, ter imela najboljše rezultate tudi na prosvetnem, športnem in politično-vzgojnem področju. Prehodne zastavice, ki so jih prejele najboljše čete, so izdelale članice AFŽ iz Solkana. Na mitingu pa je govoril komandant MDB Ivan Kusar.

Kakor je bil tekmovalni duh razvit v MDB, pa med delavci ni bilo tako. Pregled dela v letu 1947 je pokazal, da tekmovanja med delavci sploh ni bilo. Zato je bil sprejet sklep o uvedbi tekmovanja za vse vrste dela, vse od posameznih skupin in o uvedbi brigadnega sistema v vse panoge dela ter vsestranska racionalizacija dela.⁵⁰

Brigade prve izmene so gradbišče zapustile 30. januarja 1948. Na predvečer svojega odhoda so v taborišču priredili velik miting, katerega so se udeležili poleg mladincev tudi delavci z gradbišča, predstavniki ljudske oblasti, OF in LMS. Ing. Ciril Pogačnik, šef gradbišča, se je mladincem ob tej priložnosti zahvalil za njihovo napor.⁵¹ Dokončali so dovozno cesto Solkan–Šempeter, pričeli z gradnjo magistrale, ki naj bi bila dolga 2,5 km, položili so precej poljskega tira za dovoz materiala, očistili nekaj porušenih hiš...

1. MDB – Srbska je bila proglašena za trikrat udarno, 2. MDB – Hrvaška in 3. MDB – Slovenska pa za dvakrat udarno.

9. februarja 1948 so prvo izmeno MDB nadomestile nove tri brigade: 4. Oton Župančič, 5. Ja-

nez Hribar in 6. Jože Srebrnič, sestavljene iz primorskih mladincev. Poleg teh treh je prispela še posebna brigada, ki je na gradbišču teoretično in praktično vzgajala bodoče brigadne funkcionarje, kulturnike, športnike (na primer nogometne inštruktorje), statističarje... Druga izmena MDB je štela 635 mladincev in mladink. Opravljali so dela na mestni ulici, pri regulaciji potoka Korena, pripravljali taborišča za nove delavce in MDB, ki naj bi dospele prve dni aprila. Pod vodstvom Leopolda Pavlina so urejali mestni park.

Štab MDB je prek zvočnika vsakodnevno objavljal delovne uspehe. S tem so dosegli, da se je tekmovanje še okrepilo. Pohvaljeni so bili tudi posamezniki. Brigadno tekmovanje je pospešilo zlasti podeljevanje 10-dnevne sekcijske prehodne zastavice. Ob podelitvi zastavice so razdelili brigadam dekadni plan dela, brigade pa so sprejele na svojih brigadnih konferencah ne samo plan, temveč tudi obveznost, da bodo delo desetih dni opravile v osmih ali sedmih dneh. Brigada je razdelila plan na posamezne čete, desetine ali trojke. V 4. brigadi so uvedli celo dnevno prehodno zastavico, ki so jo podeljevali najboljše trojki ali četvorki. Prav tako je vodila vsaka brigada grafikon o podeljevanju dnevne četne prehodne zastavice. Na stenčasih so pohvalili najboljše. V času od 10. februarja

do konca marca so izkopali 9.670 m³ zemlje 3. kategorije, 8.342 m³ zemlje 2. kategorije in 50 m³ zemlje 1. kategorije. Ves material so prepeljali s samokolnicami 20 do 50 m daleč in z vagončki do 150 m daleč. Poleg tega so izkopali precej dreves in panjev, razvozili lepo količino kamnja in gramoza. Do 10. marca so splanirali 7.341 m² in dvakrat odmetali 324 m³ zemlje. Izrezali so preko 4.000 m² ruše in jo zložili v kopicice. Kljub slabemu fizičnemu sestavu brigad so opravili vse delo na glavni mestni cesti in regulaciji potoka Korena.⁵²

Čeprav se zdi, da je vse teklo gladko, so bile pri formiranju MDB tudi določene napake. Okrajna vodstva so posvečala premalo pozornosti brigadam, ki so delale na republiških akcijah. Tako so poslale za gradnjo Nove Gorice poleg sposobnih mladincev in mladink tudi fizično slabotne in mladoletne (pod 15 let). Mladinci sploh niso bili (ali le površno) zdravniško pregledani, tako da je bilo v brigadah dosti takih, ki so jih morali že prve dni zaradi slabega zdravja poslati domov. Okrajna vodstva so tudi obljubila mladincem delovno obleko, vendar se tega niso držala. Zato so se uveljavili posebni predpisi glede formiranja MDB:

1. V brigadah ne sme biti fizično slabotnih in mlajših od 15 let.

2. Vsaka brigada mora biti zdravniško pregle-

dana in cepljena proti tifusu. Zdravstveno šibke mladince se zaposli pri delovnih akcijah njihovega okraja (gradnja zadružnih domov).

3. Okrajna vodstva morajo mlade opremiti z delovno obleko in obutvijo.

4. Pozorni morajo biti pri sestavi komandnega kadra. Sprejmejo naj mladince, ki so se izkazali v prejšnjih delovnih akcijah. Vodstva brigad morajo znati pravilno razporediti brigadirje na delovnem prostoru.

5. Za uspeh dela je nujna dobra evidenca in delovna agitacija. Z objavo delovnih rezultatov vsakega dne na grafikonih, z delovnimi parolami, z objavo tekmovanj med četami ali brigadami, z napovedjo tekmovanj z drugimi gradbišči...

6. Brigadirji se morajo seznaniti že pred delovno akcijo z normami, količino dela...⁵³

12. aprila 1948 so z goriškega kolodvora odpotovale MDB druge izmene. Pred odhodom so imele svečan miting na telovadnem igrišču. Obljubili so, da bodo vse izkušnje, pridobljene na gradnji Nove Gorice, prenesli na kmečko in delavsko mladino. Pozdravil jih je Marjan Berčoncelj, član glavnega odbora LMS.

Že pred njihovim odhodom so na gradbišče prišle nove tri brigade tretje izmene: 7. MDB Hrvaška iz Slavonskega Broda (imenovali so jo tu-

Mladina odhaja na delo

di Hrvaška komsomolska brigada), 8. Bosansko-Hercegovska, 9. MDB 2. Slovenska – Franca Perovška. V Novi Gorici pa se je formirala brigada primorske mladine Miha Marinko, ki je odpovala na gradnjo mladinske proge Nikšič–Titograd.⁵⁴ Pred njihovim odhodom se je na gradbišču Nova Gorica zaključil politični tečaj, ki je bil organiziran z namenom, da se usposobi dober komandni kader za delovne brigade, ki bodo odšle iz Slovenije na zvezne in republiške akcije.

1. maj, praznik dela, so na gradbišču proslavili delovno. SGP Primorje, kateremu je bila zaupana gradnja mesta, je posvetil 1. maju posebno pospešeno tridnevno tekmovanje. V tekmovanje je bilo vključenih 12 brigad z raznih gradbišč Slovenskega primorja. V popoldanskih urah so se zbrali v okrašeni dvorani vsi mladinci, delavci in nameščenci gradbišča. Parole, kot npr.: »Za koga gradimo Novo Gorico? Za Tita, za narod, za Partijo!« so bile še bolj glasne, kot ponavadi.⁵⁵

Efekt brigad je bil res velik, prekoračili so normo za 10–20 %. Toda mladina je pogrešala razvedrilo, kajti kulturno-prosvetno delo je slo-nelo še vedno preveč le na učenju.⁵⁶ Vsak prosti čas so brigadirji izrabili za sistematičen študij v krožkih in tečajih. Tečajnike so obiskovali kulturni delavci in študentje iz Ljubljane in od dru-

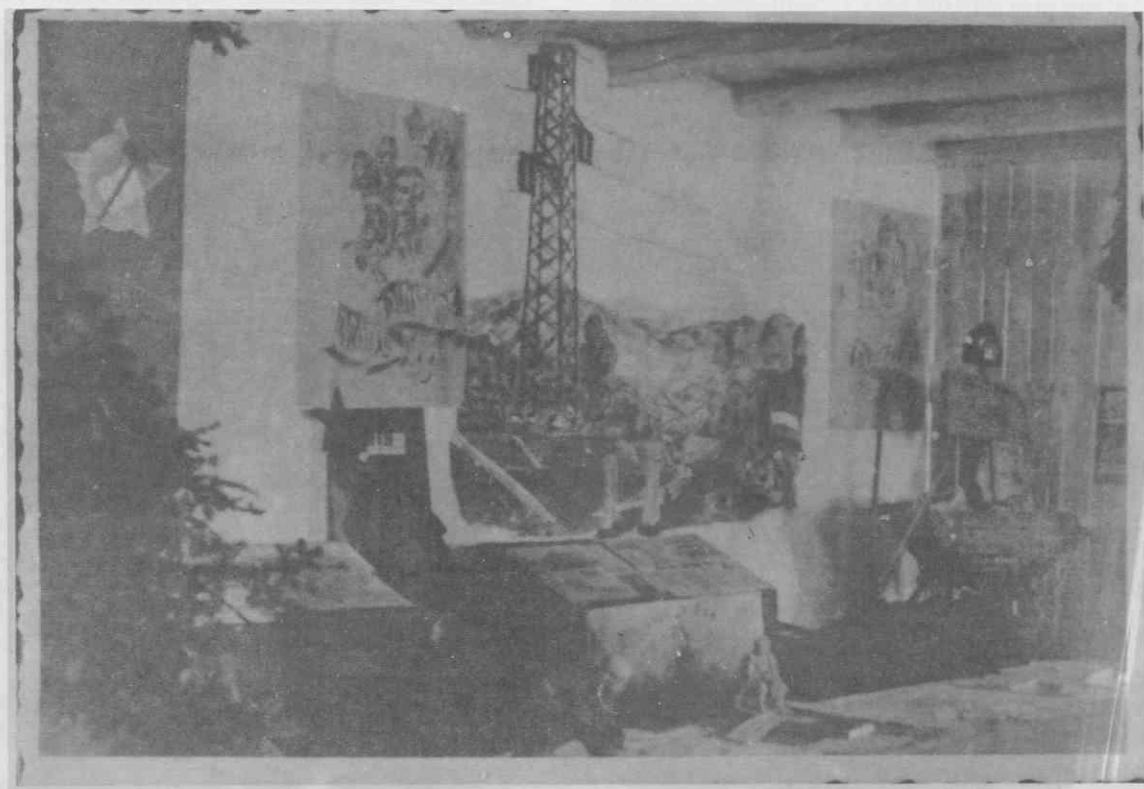
god. Obiskal jih je tudi glasbenik Karol Pahor. Nepismeni so se učili brati in pisati. Pravi vzor njihovega kulturno-prosvetnega dela so bili njihovi stenčasi.

Stenčas je bil najpomembnejša agitacijska oblika v brigadi. Imeli so ga v vseh brigadah in četah. Članke na stenčasu so objavljali takoj, ko se je stvar dogodila. Njegovo likovno opremo so menjali vsaj enkrat na teden. Stenčas je bil »zrcalo čete«.

MDB v Novi Gorici so začele izdajati tudi svoj časopis Brigadir. Izdajal ga je glavni štab MDB na gradnji Nove Gorice, tiskali so ga v Ljubljani v tiskarni Slovenskega poročevalca. Odgovorni urednik je bil Lojze Logar. Brigadir je objavljajl prispevke brigadirjev, članke o pomembnih političnih dogajanjih (npr. o 5. kongresu KPJ), sporočila glavnega štaba MDB na gradnji Nove Gorice brigadirjem...

Trikrat dnevno so imeli tudi »radijske« oddaje po zvočnikih. Sporočali so dnevne dosežke v slovenskem, hrvaškem in italijanskem jeziku. Grajali so napake in pomanjkljivosti. Poleg poročil pa so po radiu oddajali tudi lastne kulturne oddaje, nastope harmonikašev in orkestra Kajuhove brigade, solospve, recitacije, šaljive točke. Na kulturnem in umetniškem področju je bila najboljša Kajuhova brigada. Dnevno so predvajali filmske predstave.

Razstava stenčasov

Lahko so brali knjige in revije na skupnih večerih in posamezno.⁵⁷ 9. slovenska brigada Fran Perovšek je pripravila kulturno-umetniški nastop. Tečajniki so sami izvajali in vodili ves program. Pevski brigadni zbor je pel borbene in delovne pesmi, plesna skupina in recitatorji pa so tudi predstavili svoje točke. Člani režiserskega tečaja so zaigrali Hudalesovo Vrnitev.⁵⁸

Brigadirje je ob delu vedno spremljala pesem. Njih himna je bila Pesem graditeljev Nove Gorice Toneta Javorja.

1. Kliče nas Primorska naša, zemlja trt in skal,
kliče Nanos iz daljave, Soče modri val.
Mi gremo odločni, čvrsti, v prsih nam je silen žar,
narodu Gorico bomo dali v dar.

2. Kdor boji se žuljev, znoja, naj se skriva v kot!
Svobodo kdor ljubi zlato, z nami brž na pot!
Pesem dela bo zvenela, rasel nam bo lepši vrt,
zrasla bo Gorica nova, sredi oljk in trt.

Refren:

Sonce sveti nam v očeh, naš korak je mlad, krepak,
naša pot pelje od zmag do zmag, spremlja pesem
nas in smeh.

Podobne pesmi so nastajale tudi med brigadirji samimi. Ena takih je pesem Branka Orbančiča.⁵⁹

Delo na bodoči magistralni cesti

1. Ti mejnik si nam slovenski,
tu ob meji tej krivični,
kjer upravlja sebi ljudstvo,
ki sodnik si je pravični.

2. Glej, kraljica ti Primorja,
ta mladina, ki ustvarja,
ki ni strah je niti smrti,
niti dela ne viharja.

3. Lice tvoje bilo včeraj
skrušeno je, razdejano,
danes kramp mladine tvoje
koplje zemljo poteptano.

4. Sem prišel ta rod je mladi,
da zgradi te – lepo, srečno,
in pokaže lačnim tujcem,
da te ljubimo mi večno.

5. Iz dneva v dan postajaš lepša,
svetla boš in vsa mogočna,
hči Slovenskega primorja,
ti Gorica naša sončna.

Sredi junija so MDB tretje izmene zamenjale novo dospele brigade mladih. Četrto izmeno so sestavljale: 10. MDB Župska – Bratstvo in edinstvo, 11. MDB Karel Destovnik-Kajuh, 12. MDB Tone Tomšič, 13. MDB Poljčansko–Dakijeva, 14. MDB Zasavska – Miha Marinko, 15. MDB Makedonsko – Strumiška – Boro –

Djani, 16. MDB Novomeška – Bogdan Osolnik, 17. MDB Trboveljska – Ivan Cankar, 18. MDB Prekmurska – Štefan Kovač, 19. MDB Mariborska – Janko Podežnik, 20. MDB Črnogorska – Tršo, 21. MDB Idrijska, 22. MDB Mariborska VII, 23. MDB Prask – Fizkultura, 24. MDB Srbsko – Kulska, 25. MDB Hrvaško – Zagorska, 26. MDB Študentska z dijaki gradbenega tehnikuma iz Ljubljane.

V zadnji (četrti) izmeni brigad na gradnji Nove Gorice je delalo tudi pet brigad, v katerih so bili mladinci in mladinke, ki so imeli po zaključku šolskega leta popravne izpite. Za te brigadirje so organizirali učne tečaje, kjer naj bi ponovili učno snov iz predmetov, iz katerih so imeli popravne izpite. Na delovne akcije so prišli tudi nekateri profesorji, ki so pomagali učencem pri učenju. Tako brigadirji iz Nove Gorice niso pozabili na svojo osnovno dolžnost – na učenje.⁶⁰

Poleg prej omenjenega tekmovanja ob 1. maju, ki je omogočilo predčasno regulacijo potoka Korena, so graditelji Nove Gorice sprejeli predlog graditeljev Novega Beograda, da s tekmovanjem počastijo V. kongres KPJ, ki je bil 21. julija 1948. S tekmovanjem so začeli 31. maja 1948. Tekmovali so na vseh sektorjih dela: na gradbišču, v športu, prosveti in kulturi.

Pri gradnji Nove Gorice je bilo takrat 11 brigad s preko 2400 brigadirji. Brigadirji so tudi poslali resolucijo CK KPJ glede obtožbe Informbiroja. Na političnih predavanjih s pretresli obsodbe Informbiroja in jih zavrnilo. Sklenili se, da bodo s podvojenim delom pokazali, da zaupajo v partijo.⁶¹ V resoluciji so podali tudi obračun predkongresnega tekmovanja in obveze za tekmovanje med kongresom. V predkongresnem tekmovanju je sodelovalo 2.321 brigadirjev, naredili so 91.105 delovnih ur. Na kulturno-prosvetnem polju in ideološko političnem prevzganju so imeli 106 političnih predavanj in 90 političnih informacij. Imeli so tudi 28 strokovnih predavanj, 131 bralnih skupin, 41 krožkov, 55 tečajev s približno 500 člani. Imeli so svoj tiskani časopis in tekmovalni vestnik.

Za medkongresno tekmovanje so se obvezali, da bodo prekoračili normo pri fizičnem delu za 8 %, ter poglobili ideloško-politično raven. Vsakega brigadirja pa so seznanili z gradivom 5. kongresa.

V medkongresnem tekmovanju so vse brigade več ali manj prekoračile normo. Celotna Kajuhova brigada, katere glavno delo je bilo prirejanje prireditve, je dosegla svojo normo. Najboljša pa je bila Strumiška brigada Boro Djani.

V čast V. Kongresu KPJ so bili vsi prostori lepo okrašeni. Mladinski festival ob začetku kongresa je prikazal delo MDB. Vsi pevski zbori, recitacijske, folklorne in dramske skupine so naštudirali 51 kulturnih točk. Po vseh brigadah so se vršile brigadne konference. Na zadnji dan

kongresnega tekmovanja so delovne brigade imele paradno z mitingom, kjer so najboljše brigade proglasili za udarne.⁶²

V počastitev kongresa si niso zadale delovnih obveznosti le delovne brigade, ampak tudi drugi delovni ljudje. Tako so člani OF vasi Kromberk poslali resolucijo CK KPJ 11. junija 1948, v kateri so se zaobljubili, da bodo naredili 10.000 delovnih ur pri izgradnji Nove Gorice in s tem pokazali sovražnikom onkraj meje, da so sposobni ustvariti novo Gorico.⁶³

Kako zelo so brigadirji takrat gojili tekmovalni duh, nam pokaže podatek, da so že sredi avgusta sprejeli novo tekmovanje. Tokrat so tekmovali z graditelji ceste Bratstva in enotnosti. To naj bi bila priprava na IX. kongres LMJ. Obvezali so se za podobne naloge kot v prejšnjih tekmovanjih. Zanimivo pa je, kaj so nameravali doseči v pokongresnem tekmovanju:

- odpravili naj bi nepismenost in polpismenost s pomočjo prosvetnih tečajev
- izvedli politična predavanja 100 % in dvignili njih kvaliteto
- 100 % izpolnili plan predvidenih političnih informacij
- poglobili in našli nove oblike agitacijsko-propagandnega dela
- kvalitetno izboljšali stenčase in tisk delovnih brigad.⁶⁴

Razgibano je bilo delo interesnih krožkov po brigadah. Njih število je bilo veliko. Tako so delovali: čitalni, diskusijski, marksistični, dramski in risarski krožek. Kajuhova brigada si je uredila pravcatelje. Veliko je bilo zanimanja za književnost. Prebirali so domačo in tujo literaturo ter tudi sami kaj napisali. Izdali so ciklostiran literarni list Udarnik in eno številko literarnega lista Klic brigad. Nekateri so se poskusili tudi v pisanju filmskih scenarijev. V Prekmurski brigadi so se zbrali v krožku mladi kemiki. Ustanovili pa so še radioamaterski krožek. Bile pa so tudi brigade, ki niso imele niti enega krožka. Kajuhova brigada je sodelovala tudi na gradbiščih zadružnih domov. Dva do trikrat tedensko so priredili prireditve v bližnjih in daljnih vaseh. Pripravljala pa se je tudi na kulturni festival v Beogradu.

15. avgusta – na »dan fizkulture«, kot so takrat imenovali šport, so se zbrali na tekmovanju v Solkanu. Imeli so slavnostno povorko, v kateri so nosili parole, npr.: Dober fizkulturnik – dober graditelj socializma. Sodelovali so lahkoatleti, boksarji, nogometaši, jadralci, drsalci, kolesarji.

Kako so gledali strokovnjaki na delo MDB? Večina jih ni bila vajena dela z mladimi, zato so bili sprva skeptični. Po polletnem delu se je to spremenilo. Delovodje so govorili pohvalno o brigadah. Čeprav je bilo malo strokovnih delavcev, se ni delalo tako velikih napak, da bi jih morali popravljati. Mnogi so prinesli izkušnje že iz

drugih delovnih akcij. Edina pomanjkljivost, ki so jo poudarjali, je bil odnos do ljudske imovine.

29. avgusta 1948 so se vse MDB zbrale na zaključnem mitingu. V imenu glavnega odbora LMS jih je pozdravil predsednik Perovšek. Za njim je komandant Marjan Bertonec prikazal uspehe vseh delovnih brigad druge skupine četrte izmene. Najboljši brigadi v tej izmeni, Poljčanski, je bila podarjena 14-dnevna prehodna zastavica in s tem je dobila naziv trikrat udarna brigada.

Vse uspehe fizičnega, kulturno-prosvetnega, športnega dela, je prikazala lepo urejena razstava, na kateri je bilo videti razvoj dela od prvega dne brigadnega življenja dalje.⁶⁵

30 MDB, ki so delovale na gradbišču Nova Gorica, je postavljalo temelje in dajalo obrise novemu mestu. Najprej so gradili krožno cesto med Solkanom in Šempetrom, jo dogradili in usposobili za promet. Modernizirali so Tovarniško (danes Prvomajsko) ulico, regulirali potok Koren in zgradili kanal, na Malem klancu so zgradili delavsko naselje (danes Ideal) in dijaški dom, kopali so temelje za upravno poslopje in stanovanjske bloke ter tovarno povišstva, urejali so osrednjo mestno ulico »magistralo« (danes Kidričeva ulica), nad Solkanom so odprli kamnolom in v njem delali, postavljali poljske tire na gradbišču, urejali mestni park, kopali jarke za kanalizacijo, uredili so športno igrišče.⁶⁶

Fizični obseg njihovega dela je bil naslednji: »Izkopali so 95.806 m³ materiala 3. kategorije, 164.303 m³ materiala 2. kategorije, prevoženo je bilo 20.192 m³ materiala raznih kategorij, premetano 686 m³ materiala, očiščeno 32.000 m³ terena, izravnano 6.071 panjev, nakopano 3.771 m³ humusa, humusirano 10.886 m² pobočij struge potoka Korena. Na potoku Korenu je bilo položeno 30.246 m³ travne ruše, splanirano 41.111 m² terena, očiščeno 14.121 m dolžine potočnih jarkov, naloženo in razloženo 2.534 m³ raznega materiala, pripravljeno 1.531 m³ gradbenega materiala, sezidano 556 m³ zidu, zbetonirano 3.453 m³ betona v temelje zgradb, tovarn in mostu, v nasip nabit 1.392 m³ materiala in poleg tega je bilo opravljenih še 55.873 prostovoljnih delovnih ur pri raznih pomožnih delih.«⁶⁷

Visoke gradnje

Zgodovinski dan primorskega ljudstva, ki je ostal vsem v spominu, je bil 13. junij 1948. Okrajni sekretariat OF za Goriško je na svoji seji 7. junija 1948 sprejel program začetka del na visokih gradnjah. Zapisali so: »To ne predstavlja samo dogodek gospodarskega značaja, temveč tudi političnega, ki mora zajeti slehernega člana OF in slehernega človeka... Dan 13. junij mora ostati v zgodovini našega ljudstva.«⁶⁸ In res so se krajevni odbori OF pripravljali na ta dan.

Tako je npr. krajevni odbor OF Rihemberg napovedal tekmovanja ostalim krajevnim odborom OF v tem, katera vas bo največ prispevala s prostovoljnimi delom v teku leta pri gradnji Nove Gorice.

V dneh pred otvoritvijo del na visokih gradnjah se je še bolj govorilo o pomenu novega mesta.

»Nova Gorica mora postati najzapadnejši svetilnik naše države, ki bo naše delovno ljudstvo opozarjal na nevarnosti reakcionarnega zapada. Nova Gorica mora postati simbol delovnega ljudstva, in izraz enotnosti naših narodov! Nova Gorica bo cvetoči vrt novih poslopij, bo Novi Beograd v malem... Ljudstvo Primorske! 13. junij nas poziva, da manifestiramo bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov...«⁶⁹

V nedeljo, 13. junija 1948, se je na gradbišču zbralo ljudstvo iz vse Primorske (3.600 ljudi in še 300 ljudi iz Srbije). Sodelovalo je 79 delovnih brigad. Vsaka brigada je imela svojo številko in tudi označeno delovno mesto. V glavnem so delali pri kanalizaciji ob magistrali, na obhodni cesti Šempeter-Solkan, regulaciji potoka Korena, pri kopanju temeljev za prve zgradbe mesta.

Že v prvih urah dela so se brigade borile za prehodno zastavico. Vsi graditelji so prejeli spominsko značko. Po končanem delu je spregovoril predsednik OLO Jože Primožič, ki je vzdal temeljni kamen na vogalu hiše v Kidričevi ulici št. 29 in s tem uradno odprl zidarska dela na visokih gradnjah.⁷⁰

Po nekaterih podatkih se 13. junij 1948 šteje kot datum začetka gradnje Nove Gorice. Tako imamo sedaj že tri datume, ki bi lahko bili datumi rojstnega dne Nove Gorice:

1. dan, ko je pristojni organ določil, da se začne graditi Nova Gorica (dokument o tem sklepu se še ni našel)

2. 3. december 1947 – prihod prvih MDB na gradbišče Nova Gorica

3. 13. junij 1948 – začetek visokih gradenj.

V začetku leta 1948 je pričelo s pripravljalnimi deli na gradbišču Nova Gorica tudi SGP Primorje. V teku je bila gradnja delavskega naselja. Postavili so dovozno pot in šest barak za improvizirana stanovanja, menzo in pisarno. Služile so le do zgraditve zidanih stanovanj in ostalih prostorov.⁷¹ Opravljali so tudi obnovitvena dela na železniški postaji. Uvedli so brigadni sistem.

Ministru za gradnje LRS Ivanu Mačku so v začetku aprila 1948 sporočili, da za otvoritev gradbišča v Novi Gorici situacija še ni dozorela. Manjkali so osnovni tehnični podatki, operativne naloge, pogodbe, tudi delovna sila še ni bila pripravljena, ker je bila zaposlena pri gradnji naselja. Potrebna bi bila vzpostavitev štaba za koordinacijo.⁷² (Prvi sestanek koordinacijskega štaba je bil 7. aprila 1948).

SGP Primorje je spomladi nadaljevalo z deli na železniški postaji, pa tudi na objektu, ki so ga

preuredili v skladišče cementa. Maja 1948 so dela na delavskem naselju prišla v tretjo fazo. Gradili so ambulanto, pisarne, delavnice, skladišča, pripravljali so teren za nove bloke. Težave pa so bile z delavci. Pritoževali so se nad delavci iz bivše cone A, ki so zaradi »negativnega« vpliva angloameriških podjetij bili razvajeni in so povzročali škodo.⁷³

Ministrstvo za komunalne zadeve LRS – Uprava za izgradnjo naselij je 7. junija 1948 obvestilo OLO Gorica, da so vsa gradbena dela oddana SGP Primorje in je le-to odgovorno za graditev vseh objektov v Novi Gorici. Kot gradbeni gospodar naj bi nastopal OLO Gorica, čeprav je bil investitor MKZ. Po nalogu pomočnika ministra ing. Jelenca sta predstavljala gradbenega gospodarja predsednik OLO Jože Primožič in tajnik OLO Jordan. Naloga gradbenega gospodarja je bila, da podpisuje izplačila začasnih situacij, sklepa in podpisuje pogodbe, ter skrbi za pravilne odnose na gradbišču. Kot strokovnjaka glede kontrole na gradbišču so določili referenta za gradnje in obnovo Ivana Kraigherja.⁷⁴

Potem, ko so gradbišče oskrbeli z glavnim materialom in opravili pripravljala dela, so začeli objekti hitro rasti. Novi delavci so zamenjali brigadirje, ki so odšli iz Nove Gorice.

Tekmovanje se je razvilo tudi med delavci: SGP Primorje je tekmovalo z drugimi podjetji, ki so sodelovala pri gradnji Nove Gorice. To so bila: Republiško gradbeno podjetje za ceste, Apnenica Rdeča zvezda iz Solkana, Cementarna Anhovo, opekarne v Renčah, Bukovici in Biljah. Delali so po brigadnem sistemu, presegali letne plane, proglašali udarnike. Zgradili so delavsko naselje in vodili delavsko ekonomijo. To je bil namreč čas, ko so podjetja sama kmetovala, imela svoje hleve in svoje trgovine. Delavska ekonomija v Novi Gorici je v času gradnje obsegala 20 ha površin, posejanih s krompirjem, zelenjavo in drugimi pridelki, ki so jih celo izvažali na gradbišča v Ajdovščino in Idrijo. Organizirala sta jo uprava gradbišča in sindikalna podružnica z namenom, da omogočijo delavcem boljše in čim udobnejše življenske pogoje.

Delavci so bili nastanjeni v delavskem naselju na Malem klancu, kjer so imeli tudi jedilnico. V njej se je prehranjevalo 500 delavcev dnevno (trije obroki dnevno – kalorična vrednost 3.800 kalorij). Delavci so se večkrat pritoževali nad slabo in nezadostno hrano. Zato je javno tožilstvo okraja Gorica predlagalo trgovinski inšpekciji OIO Gorica, da izvede kontrolo jedilnic po podjetjih, ter nato predlaga ukrepe za izboljšanje prehrane, pa tudi higiene.⁷⁵

Nedaleč stran od naselja so v stari opekarni uredili kopalnice s tušem. Vsi delavci pa niso bili nastanjeni v delavskem naselju, nekateri so zvečer odhajali domov in se zjutraj vračali na delo.

V naselju je bila tudi šola za zidarske vajence, delovodska šola in dvorana za kulturne prireditve. Imeli so tudi Rdeči kotiček z radioaparatom in dnevnim časopisjem ter knjižnico z 800 sodobnimi knjigami. Občasno so organizirali razne tečaje (kuharski tečaj, tečaj za normince, strojnike itd.).

Posebna skupina na gradbišču so bile ženske. S prostovoljnim delom na gradnji Nove Gorice so se pripravljale na svoje volitve (volitve v odbor AFŽ). Zadale so si obveznosti, da bo vsaka opravila čimveč prostovoljnih delovnih ur.

19. septembra 1948, ob prvi obletnici priključitve Slovenskega primorja k Jugoslaviji, je bila na gradbišču velika prostovoljna delovna akcija, ki se je je udeležilo tudi veliko žena. Sodelovale so tudi starejše ženske, kot npr. Jožefa Mohorčič iz Lož pri Vipavi, ki se kljub svojim 66 letom ni ustrašila dela.⁷⁶

Po odhodu MDB je postajalo vse bolj pereče vprašanje delovne sile za najtežja dela. Izvedba gradbenih del je bila ogrožena. Zato je Ministrstvo za gradnje LRS dalo nalog OLO Gorica, da skupaj s sindikalno podružnico organizira prostovoljno delo, ki bi bilo v pomoč gradbenemu podjetju.⁷⁷ Tako so začeli z organiziranjem novih vrst brigad – t.i. frontnih brigad.

Prve frontne brigade so se pojavile že konec septembra 1948 na delovni akciji v počastitev prve obletnice priključitve Slovenskega primorja k Jugoslaviji (zbralo se je 2.500 ljudi). Vodilo jih je načelo: »Dograditi Novo Gorico, močan socialističen steber v Slovenskem primorju«.

Frontovci iz Vipavske doline so tekmovali s frontovci iz Brd, Krasa in Grgarja za prehodno zastavico. Vsi so imeli pred seboj le eno: »Čimveč bomo naredili s prostovoljnim delom, tem prej bomo imeli svoje gospodarsko in kulturno središče«.

Bodril so se s pesmijo in zvoki harmonik. Vsaka frontovska brigada je imela omejen prostor dela. Tekmovanju so se priključili tudi pionirji iz Solkana, ki so skladali opeko. V popoldanskih urah so frontovci poslušali operni zbor iz Ljubljane. Takrat so se mnogi člani OF odločili, da bodo odšli v stalne frontne brigade, ki bodo ostale na gradbišču deset ali več dni. S temi stalnimi brigadami naj bi odpravili pomanjkanje delovne sile in tako izvršili plan.⁷⁸

Organizirana dejavnost frontnih brigad na gradbišču Nova Gorica pa se je pričela na prehodu v leto 1949, ko je plenum glavnega odbora OF postavil nalogo, naj stopnjujejo napore za izvedbo petletnega plana. V okraju Gorica sta bili glavni nalogi gradnja ceste Miren–Opatje selo in poživitev del pri gradnji Nove Gorice. Prva skupina frontovcev je prispela na gradbišče 24. januarja 1949.

Prva brigada prve izmene je bila brigada Antona Šibelje–Stjenka iz sežanskega okraja. Štela je 70 brigadirjev – frontovcev. Na gradbišču so

delali 8 ur na dan. Trikrat tedensko so imeli študijske sestanke, enkrat tedensko pa delovno konferenco. Z napovedjo tekmovanja vsem brigadam in delovnim kolektivom na gradbišču Nova Gorica je razgibala delovno vneto.

Organizirali so tri izmene frontnih brigad. Tudi ti brigadirji so stanovali v opekarni, kjer so prej prebivale MDB. Imeli so urejen Frontni kotiček z radiom, časopisom, knjižnico itd. Delo je bilo sistematično in dobro organizirano, tako na fizičnem kot na kulturno-prosvetnem področju.

Frontne brigade so v letu 1949 nadomestile MDB iz leta 1948. Njihov prispevek, kakor tudi prostovoljno delo posameznikov, sta bila v času informbirovske ekonomske blokade, ki se je odražala zlasti ob vprašanju mehanizacije, še posebno dragocena. Plan za leto 1949 je predvideval, da z vsaj minimalno mehanizacijo izboljšajo potrebe po strokovni sili.⁷⁹

Vendar v začetku organizacija ni gladko stekla. V januarju 1949 bi moralo dospeti v Novo Gorico 90 frontovcev, prispelo pa jih je le 28. Spomladi in poleti se je število frontovcev začelo povečevati, avgusta jih je bilo na gradbišču že 223. Med najboljšimi je bila ilirsko-bistriška brigada Ivan Regent. Goriška Valentinčičeva brigada je 13. avgusta končala svoj plan. Delala je pri izkopu temeljev stavbe Oblastnega odbora.

V nedeljo 14. avgusta 1949 je Glavni štab frontnih brigad priredil svečano slovo, ki so mu prisostvovali frontovci vseh brigad: Valentinčičevo brigado je nadomestila novo ustanovljena Kajuhova brigada iz goriškega okraja. Postojnski okraj je tudi poslal prvo četo. Na gradbišču so bile še brigade Ivan Regent, goriška Vojkova in Kosovelova, tolminska Soška. Delale so pri gradnji stavb, tunela in ceste, ki je vodila v Šempeter.

Vsako nedeljo so prišle na pomoč prostovoljne frontne brigade iz bližnjih vasi (100–150 prostovoljcev).⁸⁰

Fronta je vso razpoložljivo silo, tudi ljudi, ki niso bili načrtno zaposleni v proizvodnji, vključevala v gradnjo Nove Gorice. V mesecu septembru so na gradbišču delale: 2. sežanska, 2. ilirsko-bistriška, 2. tolminska ter 4. in 5. goriška frontna brigada. Vseh frontovcev je delalo povprečno 360. V teh brigadah je bilo precej deklet in žena. 5. oktobra 1949 so te brigade druge izmene končale z delom. Še pred njihovim odhodom pa so prihajali na gradbišče novi frontovci. Pričele so se formirati: 3. tolminska, 3. sežanska, 3. ilirsko-bistriška in dopolnjevali 5. goriška frontna brigada, ki je delala že od 15. septembra 1949.

Jeseni so v glavnem dogradili (v surovem stanju) tovarno pohištva, ki naj bi bila ena najmodernejših na Balkanu, v bližini tovarne pa so gradili še šest enodružinskih delavskih stanovanjskih hiš in en stanovanjski blok za 24 delavskih družin.

Na podlagi izkušenj pri delu prve in druge izmene frontnih brigad je Glavni štab ugotovil, da mora za zares uspešno delo biti uvedeno tudi načrtno kulturno-prosvetno in politično delo. Zato so za tretjo izmeno izdelali plan za vsak večer. Dvakrat tedensko so imele vse frontne brigade skupaj politični študij iz tekoče literature, enkrat pa politični pregled. Dvakrat v tednu so prirejali skupne kulturne večere, na katerih so v bralnih krožkih brali iz del naših najboljših pisateljev, recitirali, peli...⁸¹

3. januarja 1950 je prišla na gradbišče na pobudo Lovske podzveze goriškega okraja tudi lovska brigada s 26 člani. Zaposlena je bila na obhodni cesti pri predoru. V prostem času so preštudirali novi zakon o lovu in imeli dve politični predavanji.

V čast volitev v zvezni svet in svet narodov, ki so bile 26. marca 1950, je prišla 6. marca v Novo Gorico brigada frontovcev Partizana z Vojskega (40 članov). Napovedala je tekmovanje vsem KLO-jem v okraju v organiziranju frontnih delavskih brigad.⁸²

V letu 1949 so tako dogradili most čez Koren in tovarniški objekt, začelo pa se je graditi tudi upravno poslopje za Izvršni ljudski odbor za Goriško, razna gospodarska poslopja, stanovanjske hiše, stavbe za razne kulturne ustanove. Zidali so štiri stanovanjske bloke, vsakega s po 24 stanovanji in tridesetimi samskimi sobami v gornjih prostorih. Stanovanja so bila dvo- ali trosobna s kuhinjo, dvema shrambama, predsobo, straniščem, kopalnico in tudi balkonom. Predvideni so bili tudi telefoni. Že tisto leto naj bi se vselilo 200 delavskih družin.

Začeli so vrtati predor skozi Panovec za povezavo Nove Gorice z Rožno dolino in Šempetrom. Glavna mestna cesta in kanalizacija sta bili v glavnem dovršeni.⁸³

Pri vseh teh delih so frontovci pomagali SGP Primorje. Le-to je 1. decembra 1948 prevzelo celotno gradbišče Nova Gorica od Podjetja za ceste.⁸⁴ V drugi polovici leta 1948 so gradili stanovanjske bloke in lesni kombinat. Konec novembra 1948 je imelo podjetje Primorje 201 delavca, od tega 98 težakov (30 žensk!). V delavskem naselju so pripravili sobe za namestitev delovodske in vajeniške šole. Poleg teh dveh šol je bila še stalna gradbena šola. V letu 1949 jo je obiskovalo 250 učencev iz podjetij Primorje in Ograd. Prvi tečaj je trajal od januarja do marca, drugi od aprila do junija in tretji od oktobra do decembra. Zaključevali so z deli na apnenici Rdeča zvezda.

Novembra 1948 je prišla na gradbišče kontrola državne gradbene inšpekcije, ki je ugotovila, da so stanovanja preprostorna in zahtevala, da se predvidena podstrešja v stanovanjskih blokih uporabijo za stanovanja.⁸⁵

Komisijski pregled ureditve, poslovanja in dela na gradbiščih in obratih SGP Primorje po na-

logu ministra za gradnje Ivana Mačka pa se je vršil 31. januarja in 1. februarja 1949. Člana komisije sta bila: Jože Japelj – kontrolor Ministrstva za gradnje in Vlado Bohinjc – tehnični direktor SGP Ljubljana.⁸⁶ Odredila je zlasti boljše preskrbo delavcev (npr. obutev).

Meseca julija 1949 so graditelji Nove Gorice sprejeli tekmovanje z graditelji hidrocentrale v Mostah, katero podjetje, oziroma sindikalna podružnica gradbišča, bo poskrbela za boljšo preskrbo gradbenih delavcev, za čistočo, za čuvanje inventarja v delavskih restavracijah in za čim lepše urejena delavska bivališča.

Dela na prvih štirih stanovanjskih blokih so se že končevala, gradili so se še trije stanovanjski bloki. Predvideli so še gradnjo Mestne restavracije, poslopja za Oblastni komite KPS za Goriško, vzpostavitev avtobusne proge med Solkanom in Rožno dolino, mestni vodovod. Ministrstvo za komunalne zadeve LRS je v planu za leto 1949 predvidela 3.000.000 din za gradnjo prve etape vodovoda Mrzlek–Solkan–Nova Gorica–Šempeter–Vrtojba.⁸⁷ Po projektu naj bi bili kraji Rafut, Rožna dolina, Šempeter, Vrtojba, ki so dobivali vodo prek Italije (Mrzlek je bil izvir vode tudi za Gorico v Italiji), oskrbovani neposredno po novi cevovodni zvezi, obstoječe zveze pa prekinjene. Izgradnjo neposredne vodovodne zveze v navedene kraje sta zahtevali Ministrstvo za zunanje zadeve FLRJ in Ministrstvo za notranje zadeve LRS. Iz tehničnih in upravnih razlogov sta bila oba cevovodna sistema za naše in italijanske kraje popolnoma ločena.

Za leto 1950 so bile oblastne investicije poleg že omenjenega mestnega vodovoda namenjene še gradnji restavracije – kavarne, stanovanjskih blokov št. 4, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 15, kanalizacije mesta, upravnega poslopja in avtogaraže OBLO, Klavnice Šempeter, avtogaraže SAP, avtoservisa SAP, stanovanja SAP, kinodvorane, zdravstvenega doma, sanitarno-epidemiološke postaje, gimnazije in Kmetijskega tehnikuma.⁸⁸

Gradili so osem stanovanjskih blokov, od tega šest blokov tipa ing. Ravnikarja in dva bloka tipa ing. Fürsta. Bloki tipa Ravnikar so stali ob magistrali: to so bloki št. 11, 12, 13, 6, 5, 4 in so bili dokončani leta 1950. Bloki tipa Fürst – št. 14 in 15, pa naj bi bili končani junija 1951.

1. maja 1950 je bila uradna otvoritev tovarne pohištva E. Kardelj v Kromberku. To je bil prvi večji objekt v Novi Gorici. V njej so 20. avgusta 1950 izvolili prvi delavski svet, 1. junija pa so ustanovili podjetje Živinopromet z združitvijo Živinoprometa in mlekarne Podnanos.

22. junija 1951 je bil končan predor pod Panovcem (227 m). V Novi Gorici, ki je poleg gospodarskih prevzela še številne negospodarske funkcije, so se namestile tudi prve javne službe: javno tožilstvo za goriško oblast, okrožno sodišče, oblastne in državne arbitraže, poverjenišтво za gradnje, okrajna pošta, sanitarna inšpekcija,

zobozdravstvo, odvetniška pisarna, poslovalnica okrajnega magazina in stanovanjske uprave.

Problem investicije

Leta 1951 se je pri gradnji Nove Gorice pojavil problem denarja. Z novimi ekonomskimi cenami gradbenega materiala so bili namreč investicijski krediti za gradnjo Nove Gorice predčasno izčrpani, novi pa niso bili nakazani. Posledica tega je bila ukinitvev vseh del in nedovršene zgradbe so bile izpostavljene propadanju. Do takrat se je namreč gradilo iz zveznih in republiških rezerv. Problem je bil prisoten že ves čas, saj se je investitor vseskozi menjal: od Ministrstva za komunalne zadeve na OLO Gorica in OBLO za Goriško ter zopet na OLO Gorica. OLO Gorica s svojimi finančnimi sredstvi ni mogel dokončati dela, zato je prosil vlado LRS, da odobri nadaljevanje in dovršitev pričetih del na objektih v Novi Gorici in na vodovodu Goriška Brda. Prosil je za dodaten kredit (za Novo Gorico 964.391 din in 2.000.000 din za vodovod v Brdih).⁸⁹

To je presegalo možnosti organov LRS, zato se je OLO Gorica avgusta 1951 obrnil na predsednika Gospodarskega sveta FLRJ Borisa Kidriča. Ker tudi tedaj ni bilo rešitve, so se obrnili direktno na predsednika vlade FLRJ J.B. Tita, da bi interveniral pri predsedniku Gospodarskega sveta za ugodno rešitev, kajti dograditev nedovršenih zgradb v Novi Gorici je bil tudi politični problem v državnem merilu zaradi bližnje meje.⁹⁰

Z letom 1952 so republiške dotacije povsem usahnile. V obdobju 1947–1951 je bilo planiranih 358.348.000 din, porabljenih pa 291.336.000 din, veliko manj kot so napovedali na slavnostni prireditvi na Lijaku. Gradnja novega mesta je poslej slonela na domačih silah, na goriškem gospodarstvu.

Gradnja Nove Gorice je potekala vse počasneje. Sredi petdesetih let je bila Nova Gorica, čeprav središče okraja s pomembnimi funkcijami, le na pol zgrajeno naselje. Zaradi tega se je njeno življenje razvijalo na različnih koncih: V Solkanu, v »Novi Gorici«, na Pristavi, v Rožni dolini in do neke mere tudi v Šempetru, čeprav je spadal v drugo upravno občino. Pojavljala se je tudi stanovanjska stiska, saj je število prebivalcev od leta 1948 do leta 1956 povečalo z 2.537 na 5.398. Priseljevali so se zlasti mladi ljudje. Zaradi pomanjkanja kreditov za gradnjo, niso gradili novih stanovanj, kakor tudi ne objektov za novo industrijo in večja obrtna podjetja.⁹¹

Posledica prekinite dotoka državne pomoči pri gradnji je bilo odstopanje od prvotnega urbanističnega načrta prof. E. Ravnikarja. Mesto samo ni imelo ekonomske moči, da bi še naprej raz-

vijalo tako zasnovano. Ravnikarjevo delo na načrtih za Novo Gorico je potekalo od prvih variant zasnovane novega mesta (spomladi 1948) pa do oddaje urbanističnega načrta (spomladi 1950). V načrtu je bila magistrala smer S–J, katere zgornji del bi predstavljale rekreacijske površine, levi krak stanovanjski del, desni pa industrijski. Življenje Nove Gorice bi se torej odvijalo ob magistrali. Obvozna cesta z dvojnimi predorom skozi Panovec in gričevje med Rožno dolino in Šempetrom, bi strnila vsa tri naselja in nekdanja goriška predmestja v urbano skupnost. Mesto naj bi imelo 15.000 prebivalcev.

Njegov načrt ni bil uresničen v celoti: po njem so zgradili le magistralo – danes Kidričeva ulica, šest stanovanjskih blokov, zgradbo občinske skupščine, štiri bloke ob potoku Korenu in delno Delpinovo ulico, del Gregorčičeve ulice in Kajuhovo ulico. Republiška komisija je vztrajala, da se mora magistrala obzidati z večjimi objekti, kot npr. kavarno, restavracijo in hotelom.⁹²

Tudi lokalni dejavniki se niso strinjali z njegovim načrtom, zlasti ne z obliko t.i. ruskih blokov. Vse to se je dogajalo sredi leta 1949.

Kako hitro je Ravnikarjeva zasnova Nove Gorice utonila v pozabo, dokazuje že skica generalnega urbanističnega načrta, ki jo je izdelal arh. B. Gvardiančič in je datirana februar/marec 1954, izdelana po naročilu OLO Gorica. V tej skici ni več sledov prvotne zasnove. Praktično je vse postavljeno na glavo. Gvardiančičeva skica generalnega urbanističnega načrta je v letih 1953–58, ko je bil izdelan urbanistični načrt mesta in zazidalni načrt centra Nove Gorice (arh. V. Strmečki), služila kot nova zasnova za izgradnjo Nove Gorice.

Nova Gorica je bila predvidena kot mesto zelenja in parkov. Skoraj ena tretjina površine, na kateri naj bi zraslo novo mesto, je bila določena za nasade in parke. Gozdni kompleks Panovec naj bi služil tudi kot raziskovalni objekt gozdarskemu inštitutu LRS, zat so morali zidavo njegove neposredne okolice urediti po smotrnem načrtu.

16. novembra 1948 je Ministrstvo za gozdarstvo in lesno industrijo LRS organiziralo ogled gozda.⁹³ Na osnovi ogleda in razprave so urbanisti dobili potrebne podatke in smernice za izdelavo generalne zasnove za ureditev oziroma vključitev Panovca v okvir mesta. Na ogled so bili povabljeni: OLO Gorica, KLO Aješevica (ta je želel 1500 m² gozda Panovca za zgraditev združnega doma), Gozdarski inštitut Slovenije, Ministrstvo za gradnje, Projektivni zavod, prof. Ravnikar, Sekcija za pogozdovanje in melioracijo Krasa v Vipavi.

Sklep

Odločitev za gradnjo Nove Gorice je bila sprejeta z lahkoto, saj je bila to politična odločitev:

dokazati svetu, da si lahko zgradimo novo Gorico, če so nam že staro vzeli. Vse prej kot lahka pa je bila njena gradnja. Spremljali so jo številni problemi: pomanjkanje delovne sile (zlasti strokovnega kadra), problem financ, zaradi česar so vedno bolj odstopali od prvotnih načrtov mesta... Kljub vsem težavam so mesto gradili naprej.

Pravi razvoj mesta pa se je začel šele z združevanjem in ukinitvijo okrajev leta 1965. Po tem obdobju se je Nova Gorica uveljavila kot obmejno mesto s perspektivami na področju trgovine in terciarnih dejavnosti in dejansko začela prevzemati vlogo stare Gorice.

VIRI

- Izvršni svet Skupščine SRS – Lj (Arhiv R Slovenije – ARS)
- Planska komisija SRS – Lj. (ARS)
- Republiška konferenca ZMS – Lj. (ARS)
- Ministrstvo LRS za gradnje – Lj. (ARS)
- Dokumentirano gradivo občine Nova Gorica (Stalna zbirka dokumentiranega gradiva občine Nova Gorica)
- Poverjeništvu PNOO za Slovensko primorje – Ajdovščina (Pokrajinski arhiv Nova Gorica – PA-NG)
- Okrajni ljudski odbor – Gorica – Nova Gorica (PA-NG)
- Okrajni komite KPS – Gorica – Nova Gorica (PA-NG)
- Okrajni odbor SZDL – Gorica – Nova Gorica (PA-NG)
- Okrajni ljudski odbor goriške oblasti – 1950 – Nova Gorica (PA-NG)
- Centralni komite LMS – ZMS Lj. – Ljubljana (Arhiv IZDG)
- Zbirka gradiva o gradnji Nove Gorice (PA-NG)
- Zbirka fotografij (Muzej novejšje zgodovine v Ljubljani)

LITERATURA

- Janko Jeri, Pred 40. leti sta se Slovensko primorje in Istra zedinili z matično državo, Prešernov koledar 1987
- Branko Marušič, Nova Gorica, Motovun, 1988, str. 71
- Anton Melik, Slovensko primorje, Slovenska matica, Lj. 1960, str. 399–405
- Anton Melik, Nova Gorica, Lj. 1946, str. 15, 16
- Zdravko Mlinar, Humanizacija mesta, sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v Novi Gorici, Založba Obzorja Maribor, 1983
- Cvetko Nanut, Ob 25.letnici najmlajšega mesta ob naši zahodni meji, Srečanja, I.1972, št. 45–56, str. 7–14
- Slavica Plahuta, Pričetki gradnje Nove Gorice, Jadranski koledar 1979, Trst, str. 148–156
- Edvard Ravnikar, Nova Gorica po 35.-ih letih, Arhitektov bilten, št. 68–69, Lj. 1983
- Igor Vrišer, Nastanek in razvoj Nove Gorice, Geografski vestnik, Lj. XXXI, 1959, str. 45–78
- Arhitektov bilten, št. 97–98, Lj., december 1988

Goriška srečanja, I,II, št. 7, 8, 1967

Mladinske delovne akcije 1945–48, katalog razstave Muzeja ljudske revolucije Slovenije, Lj. 1983

Občina Nova Gorica – zbornik, Občinska konferenca SZDL Nova Gorica, Nova Gorica 1977, str. 10–11

Srečanja, I. VIII, št. 37–38, 1972, str. 62

PERIODIKA

Ljudska pravica, glasilo KPJ za Slovenijo, letnik VIII., št. 215, 224

Slovenski poročevalec – glasilo OF Slovenije, letnik VIII, št. 220, 224, 261, 264, 1.1947

Nova Gorica – glasilo OF za goriški okraj, letnik I, št. 1, 3, 4, 1. 1947 in letnik II, št. 4, 8, 10, 21, 24, 25, 28, 1948 in letnik III, št. 30, 33, 41, 1949 in letnik IV št. 11, 1950

Mladina – glasilo LMS, letnik VI št. 10, 13, 21, 22, 32, 38, 1948

Brigadir – glasilo mladinskih delovnih brigad v Novi Gorici, letnik II, št. 5, 9, 1948

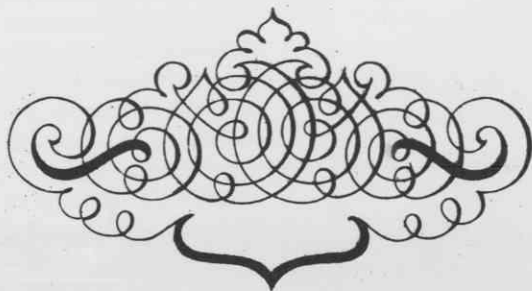
OPOMBE

1. B. Marušič, Nova Gorica, Motovun, 1988, str. 71. – 2. J. Jeri, Pred 40. leti sta se Slovensko primorje in Istra zedinili z matično državo, Prešernov koledar 1987. – 3. Občina NG 1947–1977 – zbornik, Občinska konferenca SZDL Nova Gorica, Nova Gorica 1977, str. 10–11. – 4. I. Vrišer, Nastanek in razvoj Nove Gorice, Geografski vestnik, Lj. XXXI., 1959, str. 45–78. – 5. A. Melik, Slovensko primorje, Slovenska matica, Lj. 1960, str. 399–405. – 6. I. Vrišer, n.d., str. 45–78. – 7. A. Melik, Gorica, Lj. 1946, str. 15, 16. – 8. B. Marušič, n.d., str. 125. – 9. C. Nanut, Ob 25-letnici najmlajšega mesta ob naši zahodni meji, Srečanja, I. 1972, št. 45–46, str. 7–14. – 10. Srečanja, I. VIII, št. 37/38, 1972, str. 62. – 11. Goriška srečanja, I,II, št. 7, 1967. – 12. Goriška srečanja, I,II, št. 8, 1967. – 13. PA-NG, Fond: Začetki gradnje N.G., pismo B. Gvardiančiča C. Zupancu. – 14. PA-NG, Dokumentirano gradivo občine N.G. 1978, Stalna zbirka dokumentiranega gradiva občine N.G. – 15. E. Ravnikar, Nova Gorica po 35-ih letih, Arhitektov bilten, št. 68/69, I. 1983, Društvo arhitektov Ljubljana in zveza društev arhitektov Slovenije, Ljubljana 1983. – 16. E. Ravnikar, n.d. – 17. C. Nanut, n.d., str. 7–14. – 18. PA-NG, Fond: Začetki gradnje NG, Iz govora na slavnostni seji skupščine občine NG, dne 9.9.1978. – 19. PA-NG, Fond: Začetki gradnje NG, Poverjenišтво PNOO za Slovensko primorje, 1946. – 20. glej opombo 19. – 21. PA-NG, Fond: Začetki gradnje Nove Gorice, OLO Gorica – NG, t.e. 38. s.e. 711. – 22. Po podpisu mirovne pogodbe so se organi ljudske oblasti razformirali in se organizirali tako, da bi se novo priključeni kraji čim lažje vključili v družbeni upravni sistem Jugoslavije. Okrožni NOO za Goriško (cona A) je bil ukinjen, PNOO pa je 8. februarja 1947 odločilo, da se vipavski in grgarski okraj vključita v novi okraj Gorica. V Ajdovščini se je takoj formiral izvršni odbor tega okraja, sestavljen tudi iz predstavnikov cone A, ki je bila še vedno pod zavezniško upravo. 23. februarja 1947 je bil razrešen tudi PNOO in ukinjeno poverjenišтво, ki je preneslo svoje posle na ustreza ministrstva vlade LRS. Tako je

prešla skrb za gradnjo mesta v pristojnost predsedstva slovenske vlade in ustreznih ministrstev. – 23. PA-NG, OLO Gorica – NG, t.e. 38, s.e. 1960. – 24. glej opombo 23. – 25. PA-NG, OLO Gorica – NG, t.e. 38, s.e. 1522. – 26. PA-NG, Fond: Začetki gradnje NG, OLO Gorica – NG, t.e. 38, s.e. 3419. – 27. glej opombo 26. – 28. Arhitektov bilten, št. 97/98, december 1988, udk. 71–72. – 29. PA-NG, OLO – NG, z.e. 38, s.e. 8660. – 30. PA-NG, Fond: Začetki gradnje Nove Gorice, OLO Gorica – NG, t.e. 8, s.e. 349. – 31. PA-NG, Fond: Začetki gradnje Nove Gorice, zasebno pismo Cirilu Zupancu. – 32. I. Vrišer, n.d., str. 45–78. – 33. Z. Mlinar, Humanizacija mesta, sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v NG, Založba obzorja Maribor, 1983. – 34. I. Vrišer, n.d., str. 45–78. – 35. Ljudska pravica, I.VIII, št. 215, 13. september 1947, str. 3. – 36. Slovenski poročevalec, I.VIII, št. 220, 18. september 1947, str. 1. – 37. Slovenski poročevalec, I. VIII, št. 224, 23. september 1947, str. 3. – 38. C. Nanut, n.d., str. 10. – 39. Ljudska pravica, I. VIII, št. 224, 23. september 1947, str. 1. – 40. Arhiv RS, Planska komisija LRS-Lj., t.e. 13, a.e. 33. – 41. glej opombo 40. – 42. Slovenski poročevalec, I. VIII, št. 261, 6. november 1947, str. 3. – 43. Slovenski poročevalec, I. VIII, št. 264, 9. november 1947, str. 3. – 44. Arhiv IZDG, Centralni komite LMS-ZMS-Lj., t.e. 22. – 45. Nova Gorica, I.I, št. 1, 8. november 1947, str. 1. – 46. Podatke o MDB glej v: Mladinske delovne akcije 1945–48, katalog razstave Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, I. 1983, uredila Nataša Urbanc. – 47. Nova Gorica I.I, št. 3, 6. december 1947, str. 3. – 48. Nova Gorica I.I, št. 4, 20. december 1947, str. 1. – 49. PA-NG Okrajni komite KPS – Gorica – NG, t.e. 95, a.e. Resolucije 1947. – 50. Arhiv RS, Zapisnik proizvodnega sestanka na gradbišču NG, 22. novembra 1948, Ministrstva za gradnjo LRS, t.e. 152, a.e. N.G. – 51. Nova Gorica, I,II, št. 4, 16. februar 1948, str. 1. – 52. Mladina, I.VI, št. 13, 27. marec 1948, str. 2. – 53. Mladina, I.VI, št. 10, 6. marec 1948, str. 1. – 54. Nova Gorica, I,II, št. 8, 10. april 1948, str. 1. – 55. Nova Gorica, I,II, št. 10, 8. maj 1948, str. 2. – 56. Arhiv IZDG Centralni komite LMS-ZMS, Lj., t.e. 12. – 57. Nova Gorica, I,II, št. 24, 20. avgust 1948, str. 3. – 58. Mladina, I.VI, št. 22, 29. maj 1948, str. 2. – 59. Mladina, I.VI, št. 21, 22. maj 1948, str. 2. – 60. Mladina, I.VI, št. 32, 7. avgust 1948, str. 2. – 61. Brigadir, I,II, št. 5, 20. julij 1948, str. 2. – 62. Nova Gorica, I,II, št. 21, 6. avgust 1948, str. 1. – 63. PA-NG, Okrajni komite KPS – Gorica – NG, t.e. 95, a.e. Resolucije 1948. – 64. Brigadir, I,II, št. 9, 17. avgust 1948, str. 1. – 65. Nova Gorica, I,II, št. 25, 3. september 1948, str. 2. – 66. S. Plahuta, Pričetki gradnje Nove Gorice, Jadranski oledar 1979, Založništvo tržaškega tiska, Trst 1979, str. 148–156. – 67. Mladina, I.VI, št. 38, 18. september 1948, str. 2. – 68. PA-NG, Okrajni odbor SZDL – Gorica – NG, t.e. 1, a.e., Zapisniki sej 1947–52. – 69. Nova Gorica, I,II, št. 13, 11. junij 1948, str. 1. – 70. C. Nanut, n.d., str. 12. – 71. Arhiv RS, Mesečno poročilo SGP »Primorje« za februar 1948, Ministrstvo LRS za gradnjo – Lj., t.e. 332, s.e. 204. – 72. Arhiv RS, Mesečno poročilo SGP »Primorje« za marec 1948, Ministrstvo za gradnjo – Lj., t.e. 232, s.e. 204. – 73. Arhiv RS, Mesečno poročilo SGP »Primorje« za maj 1948, Ministrstvo za gradnjo – Lj., t.e. 232, s.e. 356. – 74. PA-NG, OLO Gorica-NG, t.e. 60, s.e. 6741. – 75. PA-NG, OLO Gorica-NG, t.e. 62, s.e. 9259. – 76. Nova Gorica, I,II, št. 24, 20. avgust 1948, str. 3. – 77. PA-NG, OLO Gorica, -NG, t.e. 61, s.e. 8952. – 78. Nova Gorica, I,II, št. 28, 24. september 1948, str. 1. – 79. S. Plahuta, n.d., str. 155–156. – 80. Nova Gorica, I,III, št. 33, 18. avgust 1949, str. 1. – 81. Nova Gorica, I,III, št. 41, 13. oktober 1949, str. 3. – 82. Nova Gorica, I,IV, št. 11, str. 3. – 83. Nova Gori-

ca, I.III, št. 30, 28. julij 1949, str. 1. – 84. Arhiv RS, Ministrstvo LRS za gradnje-Lj., s.e. 750. – 85. Arhiv RS, Ministrstvo LRS za gradnje-Lj., s.e. 805. – 86. Arhiv RS, Ministrstvo LRS za gradnje-Lj., s.e. 234, s.e. Kontrolni sektor 1948 – Nova Gorica po 35-letih, Arhitektov bilten, št. 68/69, december 1983, Društvo arhitektov Ljubljana in Zveza društev arhitektov Slovenije, Lj., 1948-

49. – 87. Arhiv RS, Izvršni svet skupščine SRS-Lj., t.e. 4, s.e. S 1949, 320. – 88. PA-NG, Oblastni ljudski odbor goriške oblasti 1950. – 89. PA-NG Gorica-NG, Spisi 1951. – 90. PA-NG, OLO Gorica-NG, t.e. 57/B. – 91. I. Vrišer, n.d., str. 45–78. – 92. E. Ravnikar, n.d. – 93. PA-NG, OLO Gorica-NG, t.e. 62, s.e. 10087.

ZAPISKI IN GRADIVO

PEČNICE Z OTOKA PRI DOBRAVI, FREISINŠKEGA TRGA GUTENWERTH

VIDA STARE

Tam, kjer naredi Krka veliko zanko, dobre 3 km od Šentjerneja na Dolenjskem, so danes travniki in njive in sredi njih osamljena pokopališka cerkev sv. Miklavža. Nič ne kaže, da je na tem prostoru, velikosti 750 x 500 m, bilo nekdanj zgodnj srednjeveško naselje Otok pri Dobravi, kasnejši freisinški trg Gutenwerth.¹

Naselje je živelo, vse od prvih dokazanih začetkov v 10. stoletju do tistih dni, ko so ga v tretjem naskoku leta 1473 porušili Turki in mu zadali smrtni udarec, od katerega si ni nikoli več opomoglo. Ostale so le tu in tam ruševine nekdanjega pomembnega naselja, ki pa so jih domačini uporabljali kot »kamnolom«. Kamenje srednjeveškega Gutenwertha se je počasi selilo v nova gospodarska poslopja in stanovanjske zgradbe, ruševine starega naselja pa je prekrila trava in pozaba. Vse do tistega časa, ko so arheologi Centra za arheologijo srednjega veka Narod-

nega muzeja v Ljubljani pričeli leta 1967 na tej površini s poskusnimi kopi, ker so, vzpodbujeni s podatki o legi Gutenwertha,² želeli to srednjeveško naselje odkriti in oživiti.

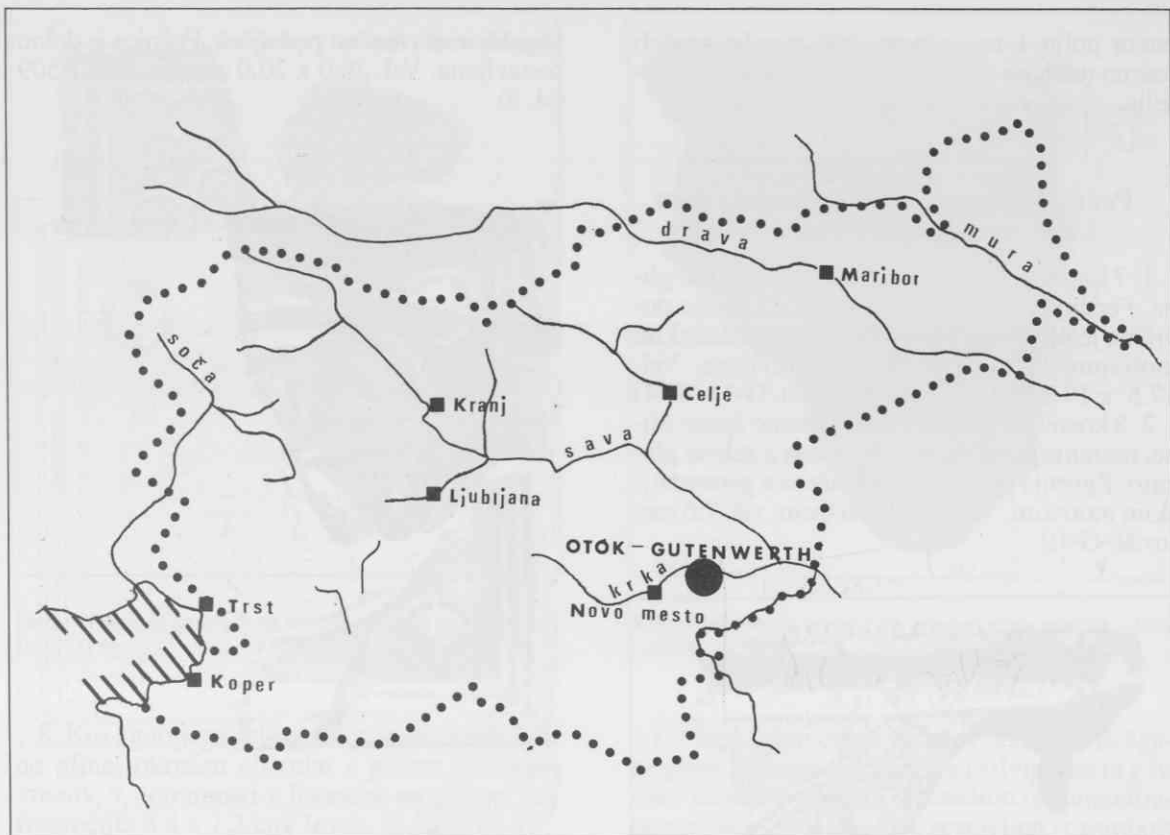
Leta 1967 smo na površini nekdanjega Otoka naredili šest sond, s katerimi smo dobili prve podatke o razprostranjenosti srednjeveškega naselja. V letih 1968–1982 smo prekopali 2.300 m² površine, najprej na južnem, nato na srednjem delu in v pokopališki cerkvi sv. Miklavža (pokopališče).

Na vseh raziskanih otoških površinah smo našli 2.500 kovinskih in drugih predmetov ter okoli 11.000 keramičnih odlomkov. Med keramičnimi odlomki so predvsem ostanki najrazličnejših posod (loncev, skled, vrčev), lampic, vretenc za statve, vmes pa so bili tudi ostanki pečnic. Do sedaj je ugotovljenih 26 kosov. Od nekaterih pečnic je najdenih več odlomkov.

Pogled z juga na mesto, kjer je bilo srednjeveško naselje Otok – freisiški Gutenwerth

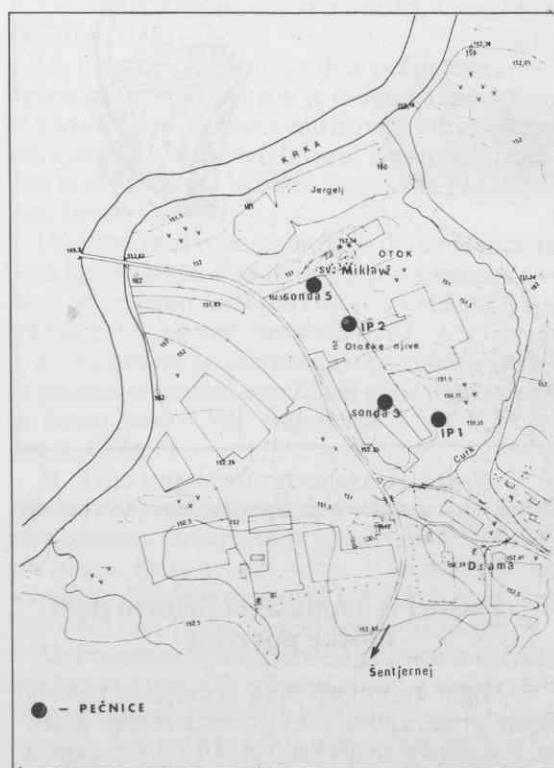

Lega Otoka v zanki reke Krke

Na splošno bi pečnice razdelili glede na mesto, kjer so bile na peči, na obodne, vogalne, obrobne in venčne. Njihova površina je lahko gladka, s preprosto ali bogato reliefno površino. Ornament je navadno reliefen, saj so bile izdelane v modelih. Motivi ornamenta pa so geometrični, rastlinski, zoomorfni, antropomorfni ali pa sestavljeni iz raznih motivov. Površine pečnic so iz žgane zglajene gline, nekatere so prevlečene z glazuro. To opredeljevanje ni vezano le na pečnice gutenwerškega naselja, temveč velja za srednjeveške pečnice na splošno. Za nekatere kose gutenwerških pečnic se ni dalo ugotoviti, kateri vrsti pripadajo, ker so fragmenti premajhni ali celo deli neznačilnih površin. Cele nepoškodovane pečnice nismo našli nobene, kar je razumljivo, saj je bilo naselje nasilno porušeno.

Pri podrobnem opredeljevanju posameznih kosov smo ugotovili, da so bili deli nekaterih pečnic raztreseni na širši površini, npr. kosi pečnice na kv. 525 in kv. 536 na izkopnem polju 2 (inv.št. G-6617 in G-7054), ali fragmenti pečnice na kv. 545 in kv. 556 na istem izkopnem polju (inv. št. G-6942 in G-8255). Večina pečnic je iz žgane glajene gline, le dva kosa sta prevlečena z glazuro na zunanji strani, pri enem pa je glazura na notranji strani.

Pečnice gutenwerškega naselja bomo opisali glede na mesto najdbe, saj jih bomo tako najlažje opredelili.

Površina otoka z vnesenimi mesti najdenih pečnic

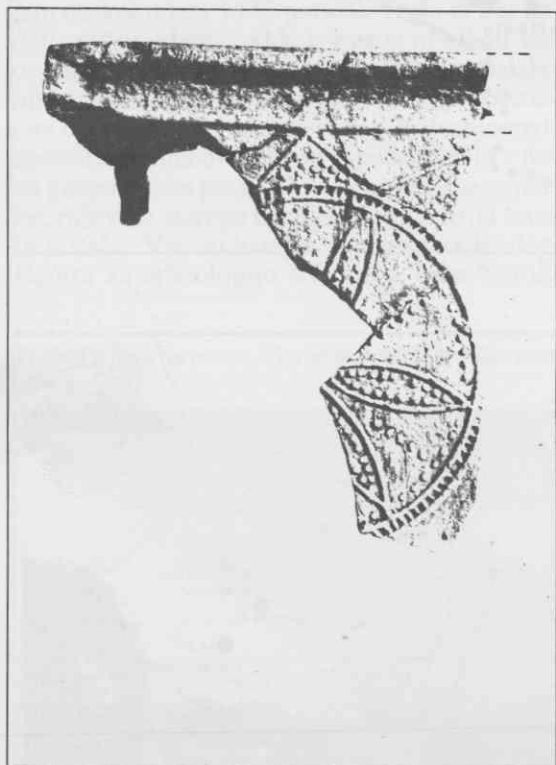
Fragmenti petih pečnic so bili v sondah izkopani v letu 1967, ostanki štirih pečnic na izko-

pnem polju 1 na južnem delu naselja in deli osemnajstih na izkopnem polju 2 na sredini naselja.

Pečnici iz sonde 1 na srednjem delu otoške površine

1. 7 kosov pečnice iz svetlo rumeno žgane glin. Pečnica je ob robu profilirana, zgornja površina je okrašena z geometrijskim-rastlinskim motivom. Pečnica je delno sestavljena. Vel. 17.5 x 19.1 cm; viš. 8.1 cm; Inv.št. G-18 (sl. 4)

2. 8 kosov pečnice iz svetlo rumeno žgane glin, notranja površina je prevlečena z zeleno glazuro. Zgornja površina je okrašena z geometrijskim motivom. Vel. 14.6 x 16.0 cm; viš. 7.6 cm; Inv.št. G-19

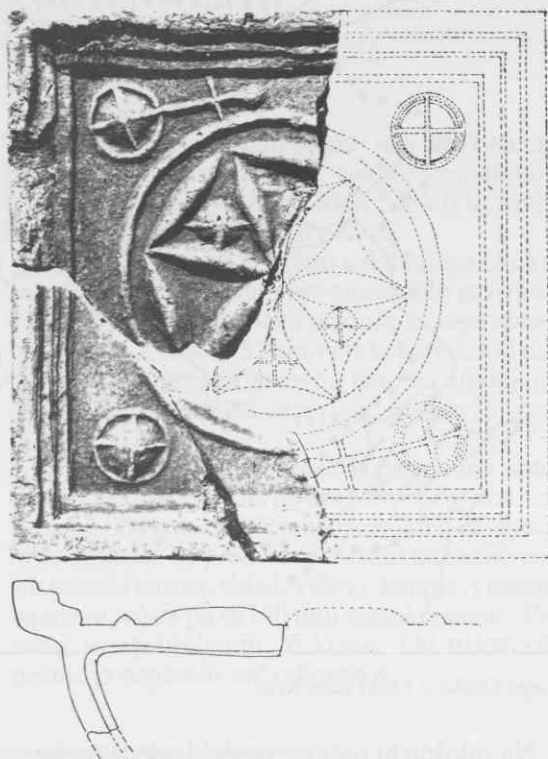
Del pečnice iz sonde 1 na jugovzhodnem delu naselja (inv. št. G-18)

Pečnici iz sonde 3 na južnem delu otoške površine

3. Vogal zgornjega dela pečnice iz rumeno žgane glin, zgoraj prevlečene z zeleno glazuro. V vogalu je srčast list. Vel. 9.4 x 3.4 cm; Inv.št. G-491

4. Dva fragmenta zgornjega dela pečnice iz rdečkasto žgane glin. Zgornji del je ob robu profiliran, v sredini je krog s šestlistno rozeto. V vogalih so krogi s križem, dva ležeča v nasprotnih

vogalih imata mečast podaljšek. Pečnica je delno sestavljena. Vel. 20.0 x 20.0 cm; Inv. št. G-509 (sl. 5)

Deli pečnice iz sonde 3 na jugozahodnem delu naselja (inv. št. G-509)

Pečnica iz sonde 5 na severnem delu otoške površine

5. Fragmenti zgornjega dela pečnice iz rumenkasto žgane glin. Zunanji rob zgornjega dela je profiliran in v notranjosti okrašen z rastlinsko-geometrijskim ornamentom trikotnikov in volut. Pečnica je delno sestavljena. Vel. okoli 22.5 x 20.0 cm; viš. 2.5 cm; Inv.št. G-718 (sl. 6)

Pečnice z izkopnega polja ob južnem robu otoške površine

6. Kos zgornjega dela pečnice iz rjavkasto žgane glin, okrašen z mrežastim ornamentom. Vel. fragmenta 3.4 x 3.7 cm; Inv.št. G-3516

7. Kos zgornjega dela pečnice iz rdečkasto-rumeno žgane glin, okrašen z geometrijskim ornamentom. Vel. fragmenta 6.5 x 4.6 cm; Inv.št. G-3773

Deli pečnice iz sonde 5 na severnem delu naselja (inv. št. G-718)

8. Kos zgornjega dela pečnice iz rdečkasto žgane gline, okrašen ob robu s pasom poševnih vrezov, v notranjosti z listastim motivom. Vel. fragmenta 8.4 x 7.2 cm; Inv.št. G-5856 (sl.7)

9. Fragment zgornjega dela pečnice iz rumenkasto žgane gline, okrašene z rastlinsko-geometrijskim ornamentom. Vel. fragmenta 12.3 x 5.3 cm; Inv.št. G-5362

Pečnice z izkopnega polja na osrednjem delu otoške površine

10. Dva fragmenta noge pečnice iz svetlo rjavo žgane gline. Vel. zlepljenih fragmentov 16.5 x 8.4 cm; Inv.št. G-6010

11. Štirje fragmenti noge pečnice iz rjavo žgane gline. Vel. fragmentov 7.2 x 7.1; 7.2 x 7.1; 7.7 x 6.1 in 6.5 x 4.0 cm; Inv.št. G-6117

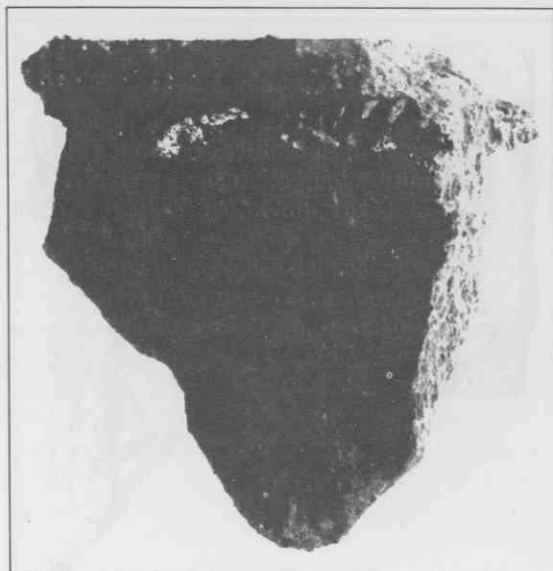
12. Dva fragmenta spodnjega dela pečnice iz svetlo rjavo žgane gline. Vel. fragmentov 5.1 x 3.8 in 4.5 x 3.3 cm; Inv.št. G-6119

13. Kos zgornjega dela pečnice iz svetlo rjavo žgane gline z geometrijsko-rastlinskim ornamentom. Vel. fragmenta 5.2 x 4.6 cm; Inv.št. G-6130

14. Fragment zgornjega dela pečnice iz rjavkasto žgane gline, okrašene z geometrijskim ornamentom. Vel. fragmenta 6.3 x 5.9 cm; Inv.št. G-6317

15. Fragment vogala zgornjega dela pečnice iz rdečkasto žgane gline, z delom geometrijskega ornamenta. Vel. fragmenta 6.5 x 3.7 cm; Inv.št. G-6554

16. Fragment spodnjega dela pečnice iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragmenta 6.2 x 5.0 cm; Inv.št. G-6555

Vogal pečnice iz izkopa ob južnem robu naselja – IP 1 (inv. št. G-5856)

17. Šest fragmentov pečnice iz rjavkasto žgane gline. Zgornji rob pečnice je dvignjen in s široko kaneluro prehaja v osrednjo ornamentirano površino. Ornament je sestavljen iz rombov, razdeljenih v devet mrežastih polj. Pečnica je delno sestavljena. Velikost fragmentov od 7.3 x 5.3 do 4.5 x 2.4 cm; Inv.št. G-6615, G-6617 in G-7054 (sl. 8)

18. Fragment zgornjega dela pečnice iz rjavo žgane gline. Zunanji rob je dvignjen, pod njim je kanelura s po dvema v eno in nato v drugo stran obrnjenima kratkima rebroma. Na srednji površini je dvojni krog. Velikost fragmenta 11.0 x 6.0 cm; Inv.št. G-6760

19. Fragment roba zgornjega dela pečnice iz sivo žgane gline. Pod dvignjenim zunanjim robom je verjetno rastlinski motiv. Velikost fragmenta 5.3 x 3.5 cm; Inv.št. G-6761

20. Fragment profiliranega roba zgornjega dela pečnice iz rumenkasto žgane gline. Pod robom je listast motiv. Vel. fragmenta 5.5 x 4.2 cm; Inv.št. G-6674

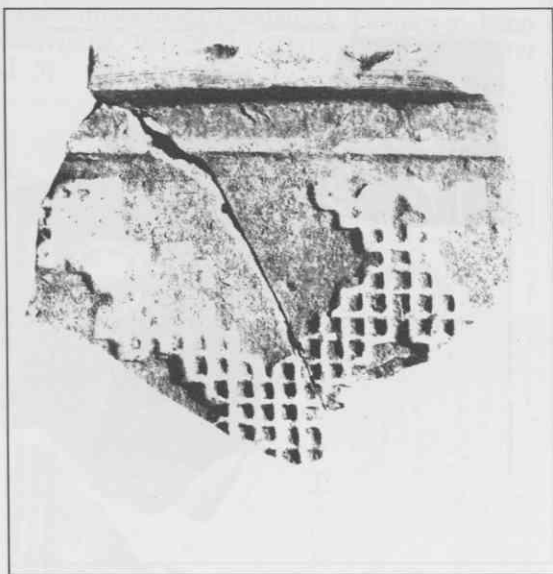
21. Trije fragmenti zgornjega dela pečnice iz rjavkasto žgane gline. Rob je obdan s polkrožnim rebrom. Ornament je sestavljen iz mrežastih pasov, ki so tvorili večje, v sredini prazne kvadrate. Vel. fragmentov 8.6 x 7.5; 5.3 x 5.4 in 7.0 x 4.8 cm; Inv.št. G-6942 in G-8255 (sl. 9)

22. Fragment zgornjega dela pečnice iz rjavkasto žgane gline. Ob robu je motiv v desno in v levo obrnjenih poševnih kratkih reber, v notranjosti je del motiva ptičjih glav z dolgimi kljuni. Vel. fragmenta 7.5 x 5.6 cm; Inv.št. G-6961 (sl. 10)

23. Fragment zgornjega dela pečnice iz rumenkasto žgane gline, prevlečene na zunanji strani z zeleno glazuro, okrašena s pasovi nekoliko

Vogal pečnice iz izkopa na sredini naselja – IP 2 (inv. št. G-6617)

Rob pečnice iz izkopa na sredini naselja – IP 2 (inv. št. G-6942)

dvignjenega mrežastega motiva, ki je obdajal prazna polja. Vel. fragmenta 4.4 x 4.1 cm; Inv.št. G-7055

24. Fragment zgornjega dela pečnice iz rumenkasto žgane gline. Okrašena je s pasovi dvignjenega mrežastega motiva, ki je obdajal prazna polja. Vel. fragmenta 5.2 x 4.8 cm; Inv.št. G-7166

25. Fragment vogala zgornjega dela pečnice iz rjavkasto žgane gline. Rob je dvignjen, pod njim kanelura z rebri obrnjenimi po dve v desno in po dve v levo stran. Ob robo loči rebro od srednjega dela z rastlinskim motivom. Vel. fragmenta 7.5 x 5.2 cm; Inv.št. G-7563 (sl. 11).

26. Fragment vogala zgornjega dela pečnice iz rdečkasto žgane gline. Sredina je okrašena z motivom nepravilnih kvadratov in podolgovatih izboklin. Vel. fragmenta 6.8 x 6.8 cm; Inv.št. 8060 (sl. 11).

Pečnice iz Otoka – Gutenwertha smo našli v ostankih spodnjih delov ali nog pečnic, delih vogalov zgornjih ornamentiranih plošč (sl. 8, 11 in 12) delih robov zgornjih plošč (sl. 7 in 9) in v kosih zgornjih ornamentiranih plošč (sl. 10). Razen teh je tudi več kosov ene pečnice (sl. 4, 5 in 6). Te smo lahko delno sestavili.

Zvečine so fragmenti deli žganih neglaziranih pečnic. Zeleno prevleko – glazuro imata le dva kosa različnih pečnic. Ostanki sivkaste glazure so tudi na notranji strani pravokotne noge pečnice.

Zgornje plošče so okrašene z geometričnimi motivi: z rozetami, v krogu obdanimi s stoječimi trikotniki (sl. 4), z rozetami v krogu (sl. 5), z mrežasto izpolnjenimi na konico postavljenimi kvadrati (sl. 8), z mrežastimi pasovi (sl. 9),

z motivom »smrekove vejice« (sl. 7) ali s širokimi kvadratastimi bradavicami (sl. 12). Na fragmentih pa so tudi ostanki rastlinskih motivov, npr. lista (sl. 11).

Posebno skrbno je okrašena zgornja plošča pečnice na sliki 6. Ornament je sestavljen iz trikotnikov in v razne smeri obrnjenih volut, ki v celoti prekrivajo površino pečnice. Na delu vogala pečnice na sliki 10 pa je motiv, ki bi ga morda lahko opredelili kot figuralno-živalskega, saj kaže, da gre za ptičje glave z dolgimi kljuni.

Med trenutno znanimi pečnicami na Slovenskem nimamo neposrednih primerjav za otoške. Morda so to le nekatere prvine pri okraševanju zgornje površine in pri izbiri motivov, npr. šesterolistne rozete v sredini pečnice,³ ki bi jo lahko primerjali z rozeto s pečnice s celjskega gradu⁴ in del lista na pečnici na sliki 11, ki bi ga lahko enačili z listi pečnice s celjskega gradu ali z gradu Slovenske Konjice.⁵ Vitice, polkrogi, stoječi ali viseči trikotniki, krogi in pike pa so tiste prvine, ki jih najdemo različno sestavljene tudi na drugih srednjeveških pečnicah.

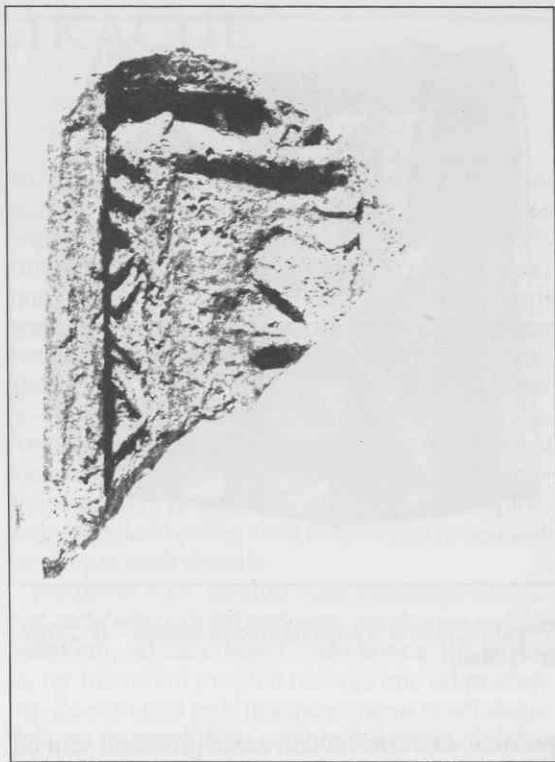
Prve pečnice so se v srednjeevropskem prostoru pojavile v 14. stoletju. Okrašene so bile z raznimi prizori iz viteškega življenja. Trenutno je težje reči, ali gre pri številnih fragmentih pečnic iz tega časa (Otok pri Dobravi – Gutenwerth, Celjski grad, Konjiški grad itd) za odtise iz importiranih modelov ali matric, za prevzemanje tujih predlog ali za domače modele.⁶ Pri otoških pečnicah je celo težje predvideti, kakšnim pečem so pripadale, saj so nekateri kosi premajhni.

Pečnice freisinškega Gutenwertha bi časovno opredelili predvsem glede na mesto, kjer so bile najdene, saj imamo na tem najdišču dobro opredeljene časovne horizonte.

Del pečnice s ptičjimi glavami iz izkopa na sredini naselja – IP 2 (inv. št. G-6962)

Vogal pečnice z listom iz izkopa na sredini naselja – IP 2 (inv. št. G-7563)

V horizontu stanovanjskih jam, lesenih stavb in stavb iz lesenih brun na izkopnem polju na osrednjem delu naselja nismo našli nobenih fragmentov pečnic, kar je razumljivo, saj jih opredeljujemo v čas od 10. do 13. stoletja. V horizontu prve faze kamnitih stavb iz 13.–14. stoletja smo našli ostanke spodnjih delov in kose ornamentiranih zgornjih plošč (npr. sl. 10 in 12). Ostanke pečnic iz tega horizonta pa zaradi načina izdelave in ornamentacije sodijo v konec 14. stoletja. V horizontu druge faze kamnitih stavb iz 14.–15. stoletja so fragmenti ornamentiranih zgornjih plošč (npr. sl. 9). V ta horizont bi morali prisoditi tudi fragment, prevlečen z zeleno glazuro, ki je ležal nad tem horizontom, kamor je prišel s prekopavanjem zemlje.

Na izkopnem polju ob južnem delu naselja je mejnik za časovno opredeljevanje romanska cerkev, porušena v 13. stoletju. Tu smo našli fragmente ornamentirane zgornje plošče, fragment vogala in fragment roba pečnice (npr. sl. 7). Vsi ti fragmenti so bili v sloju nad ruševinami cerkve in jih zato opredeljujemo v začetek 15. stoletja.

Fragmente najlepših otoških pečnic smo našli v sondah, izkopanih v letu 1967. V sondi 1 na osrednjem delu otoške površine so bili fragmenti dveh pečnic (npr. sl. 5). Obe pečnici moramo obravnavati v okviru najdb z izkopnega polja 2, ker smo sondo 1 razširili v to izkopno polje. Pečnici sta bili v zgornjih plasteh sonde,

kar kaže, da pripadata najdbam horizonta kamnitih stavb iz 14.–15. stoletja. Za fragmente obeh pečnic iz sonde 3 ob južnem delu in sonde 5 ob severnem delu otoške površine nimamo zanesljivega časovnega mejnika. Postavimo pa ju lahko prav tako v čas 14.–15. stoletja, kakor druge pečnice, ki so vezane na časovno dobro opredeljene stavbne horizonte (sl. 5 in 6).

Pri pregledu mesta najdb posameznih fragmentov pečnic (risba 2) smo lahko ugotovili, da so le-ti razmetani po vsej površini Otoka od južnega roba naselja do cerkve sv. Miklavža na severu. Manj jih je na južnem robu (7 kosov) in na severu (1 kos), več pa na osrednjem delu (18 kosov), kar je razumljivo glede na značaj naselja. Stanovanjski del naselja je bil ob glavni cesti, ki je vodila od juga proti severu skozi celo naselje. Tu je bilo tudi drugače največ najdb.

Fragmente pečnic smo našli v zgornjih plasteh izkopanih površin in smo jih opredelili v horizont kamnitih zidanih stavb iz konca 14. in 15. stoletja.

Otoške pečnice so pomembne kot pričevanje o življenju v tem srednjeveškem naselju v času, ko je naselje živelo kot freisinški trg Gutenwerth. Kažejo na izenačenost tega naselja z drugimi srednjeveškimi mesti, o katerih imamo več podatkov in dokazov.

Pečnice iz freisinškega Gutenwertha bi bilo treba primerjati s tistimi iz drugih freisinških gospostev, kajti zanimivo bi bilo vedeti ali so bile

Vogal pečnice iz izkopa na sredini naselja – IP 2 (inv. št. G-8060)

pečnice, oziroma modeli zanje prineseni sem od drugod ali so izdelki domačih delavnic. O obstoju takih delavnic na Otoku za sedaj še nimamo

dokazov, dopuščamo pa možnost njihovega obstoja.

Vse do takrat, ko bomo lahko z zanesljivostjo pritrdili eni ali drugi domnevi, pa obravnavajmo pečnice z Gutenwertha kot dragocen prispevek k materialni kulturi konca 14. in 15. stoletja na slovenskih tleh.

OPOMBE IN LITERATURA

1. F. Gestrin, Freisinški trg Otok (Gutenwerth), Zgodovinski časopis 26, 1972, 33 ss; V. Šribar, Freisinški trg Otok (Gutenwerth), Zgodovinski časopis 26, 1972, 255 ss; V. Šribar, K problemu urbanistične zasnove Otoka pri Dobravi – freisinškega Gutenwertha, Loški razgledi 22, 1975. – 2. F. Gestrin, Freisinški trg Otok (Gutenwerth), Zgodovinski časopis 26, 1972, 33 ss. – 3. T. Bregant, Pečnice s starega gradu Celje, Razstavni katalog Galerija Labirint Ljubljana, Ljubljana–Celje 1984, pečnica 21. – 4. L.c., pečnica 20. – 5. I. Stopar, Renesancne pečnice s celjskega območja, Varstvo spomenikov, 1977, sl. 3. – 6. T. Bregant, Pečnice s starega gradu Celje, razstavni katalog, Galerija Labirint Ljubljana, Ljubljana–Celje 1984; V. Šribar, V. Stare, T. Bregant, Časovno opredeljena srednjeveška keramika, Slovenski etnograf 15/16, 1975, 45 ss; I. Stopar, Renesancne pečnice s celjskega območja, Varstvo spomenikov, 1977, 63 ss.

NOVE PUBLIKACIJE

Acta ecclesiastica Sloveniae. 14. Miscellanea, Ljubljana (Inštitut za zgodovino cerkve), 1992, 180 strani

Štirinajsti zvezek zbirke *Acta ecclesiastica Sloveniae* nadaljuje nalogo, ki je bila zbirki s strani Inštituta za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti zastavljena na njenem začetku, da namreč objavlja »še neobjavljene ali težko dostopne vi-re za slovensko cerkveno zgodovino«. Zadnji zvezek, ki je izšel ob praznovanju dneva Teološke fakultete 1993, vsebuje pet objav virov in spremljajoče uvodne študije. Dr. Metod Benedik nadaljuje z objavljanim protokolov škofa Tomaža Hrena, ki jih je predstavil že v tretjem, šestem in desetem zvezku iste zbirke. Tokrat začenja drugi zvezek protokolov, to je popisovanje delovanja škofa Hrena v letih 1612–1613, z natančnimi podatki o ordinacijah in konsakracijah kot pomembnih sestavih škofovega prenovitvenega dela. Izvirni spis se nahaja v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani. Bogdan Kolar je za tisk pripravil tri pisma, ki jih je poreško-puljski škof Janez Krstnik Flapp pisal vodstvu redovne skupnosti sv. Frančiška Saleškega v Turinu, kjer se pisma sedaj tudi nahajajo. V njih je škof Flapp predstavil verske, kulturne in socialne razmere v Istri v zadnjih desetletjih preteklega stoletja. Iskal je vzgojitelje za malo semenišče v Kopru, ki ga je s šolskim letom 1880–1881 ustanovil škof Ivan Nepomuk Glavina. V ta namen se je obrnil na omenjeno ustanovo. Dr. Vinko Škafar predstavlja štiri dopise duhovnikov in vernikov slovenskih župnij sekovske (graške) škofije iz 1848. nadškofu v Salzburgu, da bi priključili lavantinski škofiji deset dekanij s pretežno slovenskim prebivalstvom. Pobudnik za to akcijo je bil ptujski kaplan Davorin Trstenjak, priključitvi pa je nasprotoval velikonedeljski dekan Peter Dajnko. Škof Anton Martin Slomšek se je pri prenosu sedeža lavantinske škofije v Maribor leta 1859 oprl prav na takšne težnje slovenskih članov škofije. Dokumenti se nahajajo v konzistorialnem arhivu salzburške nadškofije. Nadaljevanja objave gradiva iz desete številke AES je pripravil tudi dr. Janez Höfler. Tokrat objavlja gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem z gradivom za hipotetično pražupnijo s središčem v Mengšu, to je za ozemlje osrednje in vzhodne Gorenjske. Zbrano gradivo, predvsem iz srednjeveških listin in škofijskih vizitacij 17. in 18. stoletja, mu je dalo zadosti temeljev za sklepanje, da je bila pražupnija postavljena v Mengeš in da je nastala sredi druge polovice 10. stoletja. Iz nje se je v visokem srednjem veku razvilo osem drugih žup-

nij. Prvič v zbirki AES sodeluje mag. Marko Senica, ki je v svojem prispevku orisal slovenske pridige kapucina p. Angelika, v svetu Janeza Vizintina, iz Kranja, iz let 1766–1771. Kapucinski samostan v Škofji Loki med svojimi zakladi hrani tudi večjo zbirko pridig, od katerih je šest zvezkov z več kot tristo pridigami pripravil omenjeni znani pridigar iz druge polovice 18. stoletja. Pregled življenjske poti in krajev, kjer je p. Angelik nastopal, pokaže še vpliv in razširjenost njegovega pridiganja ter pomen reda kapucinov v slovenskem prostoru 17. in 18. stoletja. Splošnemu pregledu pridig sledi analiza ene izmed njih ter prepis vseh drugih.

Prispevki v 14. številki AES vsebujejo ilustracije različnih obdobij cerkvene zgodovine na Slovenskem, od začetkov 17. do konca 19. stoletja, ter historični pregled razvoja ene od pražupnij. Že sam izid publikacije pomeni vesel dogodek, po prispevkih pa so nam določena obdobja še bližja in bodo v pomoč raziskovalcem teh obdobij.

Bogdan Kolar

Acta Histriae 1, Koper – Milje, Capodistria – Muggia 1993, 134 strani

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko je ob svoji obsežni reviji *Annales* (1992 je izšla druga številka) zasnovalo še dve seriji publikacij: zbirko Knjižnica *Annales*, v kateri sta izšli *Pregled zgodovine Istre* (D. Darovec) in *Ex voto: votivne podobe pomorcev* (D. Žitko) ter periodični časopis *Acta Histriae*. Če so *Annales* odprti tako za zgodovinske, humanistične in naravoslovne razprave, pa ta zbornik prinaša prispevke mednarodno zasnovanih sestankov zgodovinarjev na temo Istre, ki naj bi kot vsakoletna prireditev predstavljala rezultate raziskav strokovnjakov o tem.

Prva številka *Acta Histriae* – tudi ta odeta kot ostale izdaje društva v »pergamentne« platnice – prinaša z enajstimi prispevki predvsem rezultate dejavnosti društva z okrogle mize decembra 1991 na temo *Enotna in/ali neenotna Istra in srečanja v Miljah* februarja 1992 na temo *Istra in Beneška republika: ustanove, pravo, uprava*, ki je bilo uvod v mednarodni znanstveni sestanek zgodovinarjev v Kopru junija 1993.

V najobširnejšem uvodnem prispevku, ki je izhajal kot podlistek v reviji *Svobodna misel TV*

15, je dr. Bogo Grafenauer predstavil mite o Istri in resnico istrskega polotoka, pri čemer je obravnaval štetja prebivalstva, nastanek slovensko-hrvaške etnične meje, politično (upravno) »enotnost« Istre in temelje slovensko-hrvaški razmejitvi v Istri ter nastanek meja s Hrvaško in Italijo. Pri tem poudarja, da je nastajanju italijansko-jugoslovanske meje po drugi svetovni vojni botrovala poleg etničnega stališča še ideja o etničnem ravnotežju: kolikor Italijanov je ostalo v Jugoslaviji, toliko je v Italiji – za hrvaško pridobitev istrskega polotoka – ostalo Jugoslovancev; a to so bili večinoma Slovenci. Iz tega izhajajoča moralna dolžnost, ki jo omenja avtor v prispevku, ki je odgovor na različna publicistična pisanja o tej temi, pa je kategorija, ki jo politika ne pozna prav dobro.

Ostali prispevki krajše predstavljajo v obliki pregledov objave o zgodovini Istri, arhivske fonde in posamezna historiografska vprašanja. Giuseppe Cuscito (Univerza Trst) je predstavil Benetke in Istro v 90. zvezkih Aktov in spominov Istrskega društva za arheologijo in domoznanstvo (*Atti e Memorie Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria* = AMSI), Marino Budicin (Center za zgodovinske raziskave v Rovinju) prvih dvajset zvezkov Zbornika rovinjskega centra za zgodovinske raziskave (*Atti del Centro di Ricerche Storiche*) in njegovo pisanje o beneškem obdobju Istre, Salvator Žitko (Pokrajinski muzej v Kopru) pa objave slovenskih zgodovinarjev o Istri.

Predstavitev arhivskih virov Pokrajinskega arhiva Koper in objav virov za zgodovino beneške Istre je pripravil Darko Darovec (Pokrajinski arhiv Koper), arhivske vire o beneški Istri v treh tržaških arhivih Pierpaolo Dorsi (Državni arhiv v Trstu), o tržaških upravnih fondih in upravni razdelitvi Istre v avstrijskem obdobju pa je pisal Ugo Cova (Državni arhiv v Trstu).

Daniela Juričić Čargo (Arhiv Slovenije) je pisala o upravnem razvoju habsburške Pazinske grofije 1374–1809, ostale obravnave zgodovinskih tem pa so se lotile deželne ustave in načela predstavnštva v Istri po Napoleonovem padcu (Pierpaolo Dorsi), političnega, upravnega in nacionalnega vidika slovenske Istre v 19. stoletju (Salvator Žitko, Pokrajinski muzej Koper), ter nacionalno-političnih vprašanj hrvaške Istre v 19. in 20. stoletju (Petar Strčić, Arhiv HAZU v Zagrebu).

Prispevki so pisani v slovenščini, italijanščini in hrvaščini, pri čemer so slovenski avtorji svoje prispevke, ki predstavljajo arhivske vire in raziskovanje zgodovine Istre objavili v italijanščini. Članki imajo povzetke v italijanščini ali slovenščini / hrvaščini ter v angleščini in nemščini. Zavzetost raziskovalcev južne Primorske tako ustvarja pogoje za nove pobude strokovnega delovanja, kakor beremo v uvodu, in njihove vne- me ter kar zavidljivih izdajateljskih uspehov se

lahko le veselimo z željo, da se ti začetki društvenih izdaj razvijajo v lepo tradicijo.

Branko Šuštar

Albert Pucer, Giuseppe Tartini 1654–1951, Inventar zbirke – inventario della collezione, Pokrajinski arhiv Koper – Archivio regionale di Capodistria, Koper, 1993, 204 strani

Giuseppe Tartini nam je vsem bolj ali manj poznan. Mnogi, ki o njem niso vedeli veliko, so to zagotovo »nadoknadili« lansko leto, ko smo praznovali 300.letnico njegovega rojstva. Prireditve njemu na čast so se vrstile ena za drugo. Tudi če bi jih hoteli, jih ne bi mogli prezreti.

Leta 1991 je Albert Pucer z nekaterimi svojimi kolegi urejeval, popisoval in strokovno obdeloval gradivo, ki se nanaša na tega velikega skladatelja, violinista, glasbenega pedagoga in teoretika in ga sedaj hrani Pokrajinski arhiv Koper. V marcu leta 1993 je bilo to delo predstavljeno javnosti. Izšla je publikacija oziroma inventar, ki nam bo omogočila, da bomo Tratinija še bolj spoznali.

Avtor nam na začetku poda nekaj osnovnih podatkov o njegovem življenju. Rodil se je 8. aprila 1692 v Piranu staršem, ki so želeli, da bi si izbral redovniški ali duhovniški poklic. Ni bil preveč navdušen. Raje je odšel študirat pravo v Padovo. Vendar ga tudi to ni preveč pritegnilo. Veliko časa je posvečal sabljanju, pa tudi violine ni zanemarjal. Slednje ga je vedno bolj privlačevalo, kar se je kmalu poznalo v njegovem življenju in delu. Postal je skladatelj. Napisal je več kot 300 glasbenih del. Poleg glasbe se je ukvarjal tudi s fiziko, filozofijo in matematiko. Deloval je v Padovi, kjer je ustanovil glasbeno šolo za študij violine. Tu je 26.2.1770 umrl. Temeljit opis življenja ni potreben, saj se ta nahaja v vsakem leksikonu ali enciklopediji. Avtorju gre seveda veliko bolj za to, da nam predstavi gradivo oziroma arhivsko zbirko skladatelja. Najprej zremo, da je bila le ta shranjena v Pomorskem muzeju Sergej Mašera v Piranu, kjer so nekateri dokumenti služili tudi kot razstavniki eksponati. Tu je bila zbirka zasilno in nearhivsko urejena. Dokumenti so bili oštevilčeni, vendar niso bili urejeni ne po zadevah, ne kronološko. V rokopisu je bil izdelan neke vrste inventar, delo mag. Igorja Cvetka. Leta 1986 je zbirko dobil Pokrajinski arhiv Koper. Leta 1991 je bila na novo urejena in izdelan inventar, ki je sedaj pred nami. Avtor nam razloži, kako je zbirko obdelal. S tem nam da navodilo, kako naj inventar uporabljamo. Razdelil jo je na 7 poglavij ali kategorij po zadevah (Družinski spisi, Znanstvena dela, Prepi-

si, Obležitev 200-letnice rojstva v Piranu, Tisk, Fotografije in Razno). Ta poglavja pa so razdeljena še na podpoglavja. Znotraj poglavij in podpoglavij je zbirko uredil kronološko. Zbirka zajema obdobje od leta 1654 do 1951 in obsega 11 tehničnih enot (škotel).

Jedro publikacije predstavlja popis (seznam) arhivskega gradiva. Avtor nas seznani z vsakim dokumentom posebej. Pove nam, kje ta dokument med gradivom najdemo, seznan nas z njegovo velikostjo, napiše, ali gre za original ali kopijo, iz katerega leta je (velikokrat je tu prazen prostor, saj sta kraj in datum neznana), v katerem jeziku je napisan in kar je najpomembnejše, opiše nam vsebino dokumenta v obliki registra. In to je tisto, kar daje vrednost inventarju. Ni nam potrebno brskati po gradivu, da bi zvedeli, s kakšnimi zadevami se je Tartini ukvarjal (oziroma so se drugi o njem). Dovolj je le, da pobrskamo po inventarju. Tartini nam bo postal bližji, bolj znan in domač, zato ga bomo tudi bolj

razumeli, a tudi čas, v katerem je živel in vse, kar se je dogajalo v zvezi z njim po njegovi smrti.

Brez abecednih seznamov seveda ne gre. Prvi nas seznanijo z vsemi kraji, drugi z osebnimi imeni, ki so se dala razbrati iz gradiva. Na koncu inventarja lahko vidimo še rodbinsko drevo družine Tartini. Naj dodam še to, da je inventar dvojezičen, slovensko-italijanski.

Takih vodnikov in publikacij si še želimo. Z njimi dokazujemo, da nam ni vseeno, kaj se dogaja s starim gradivom raznih bolj ali manj znanih osebnosti in da se vse bolj zavedamo pomena, ki ga to gradivo ima. Včasih se je zdelo, da je pomembno le to, kar se odvija v okviru narodne ali državne celote in takšne vrste gradiva nismo cenili preveč. Danes pa vemo, da je le-to v svoji konkretnosti in enkratnosti najbolj živo in neposredno, zato pa tudi na poseben način bližje današnjemu človeku.

Boris Rozman

<p style="text-align: right;">UDK 50:929.6</p> <p>Faninger Ernest, dr., muzejski svetnik v pokoju, 61000 Ljubljana, Jamova 54, SLO</p> <p>Naravoslovje in heraldika</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 41, št. 2, 1993, str. 5, cit.lit. 3</p> <p>Članek obravnava figuradne podobe naravoslovnih vsebine, ki se često pojavljajo v grbih. Natančneje sta opisana grba znanega kranjskega podjetnika in mecena Michelangela Zoisa (1694–1777) iz leta 1739, ko je dosegel vireško stopnjo plemstva in iz leta 1760, ko je bil povíšan v barona. Podrobneje pa je obravnavan tudi grb, ki so si ga lastili nekateri člani družine Zois na Bergamsken, predniki našega Michelangela.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 675.6(497.12 Kamnik) »1750/1800«</p> <p>Zupančič Nina, arhivistka, Arhiv R Slovenije, 61000 Ljubljana, Tomšičeva 5, SLO</p> <p>Kamniški krznarski ceh v drugi polovici 18. stoletja</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 41, št. 2, 1993, str. 10, cit.lit. 37</p> <p>Prispevek obravnava drobce iz življenja kamniških krznarjev v drugi polovici 18. stoletja. Značilne so številne pritožbe krznarjev oblastnim organom proti nezaželeni konkurenci, fušarjem in kmečkim obrtnikom ter proti podeljevanju dovoljenj za opravljanje obrti.</p>
<p style="text-align: right;">UDK 940.540.2(497.12)+972»186«</p> <p>Ovsenar Tia, profesorica zgodovine in etnologije, Zavod za kulturo in izobraževanje Tržič, 64290 Tržič, Muzejska 11, SLO</p> <p>Meksikainarij</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 41, št. 2, 1993, str. 14, cit.lit. 14</p> <p>V podporo politiki svojega brata Maksimilijana v Mehiki je cesar Franc Jožef v letih 1864–66 dovolil v svojih deželah nabirati vojske – prostovoljce. V članku je opisano, na kakšen odziv je ta akcija naletela v slovenskih deželah, koliko prostovoljcev se je javilo, kje so se zbirali, kakšna je bila njihova usoda onkraj oceana, pa tudi, kako so odmevali dogodki v Mehiki v slovenskem časopisu Novice.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 711.4(497.12 Nova Gorica)</p> <p>Ukmar Dragica, študentka zgodovine in pedagogike, Gaberje 25, 66222 Štanjel, SLO</p> <p>Začetki gradnje Nove Gorice</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 41, št. 2, 1993, str. 18, cit.lit. 93</p> <p>Ko je po končani drugi svetovni vojni mesto Gorica, starodavno središče pokrajine, ki je ostala v Jugoslaviji, pripadlo Italiji, se je nova jugoslovanska oblast odločila, da je treba kar najhitreje zgraditi novo politično, upravno, kulturno in gospodarsko središče – Novo Gorico. Tega so se lotili brez pravih izkušenj in zadostnih sredstev. Največ fizičnega dela so opravile delovne brigade, sprva iz vse Jugoslavije, pozneje pa je to breme ostalo na ramenih pokrajine. Ker je kmalu zmanjkalo denarja, je bil prvotni velikopotezni načrt uresničen le deloma.</p>

UDC 675.6(497.12 Kamnik) »1750/1800«

Zupančič Nina, Archivist, Archives of R Slovenia, 61000 Ljubljana, Tomšičeva 5, SLO

The Furriers' Guild in Kamnik in the second half of the 18 th Century

Kronika, Magazine for slovene local history, 41, No. 2, 1993, pp. 10, cit.lit. 37

The article treats the segments of furriers' life in Kamnik in the second half of the 18 th century. The furriers frequently complained to the authorities against unwashed-for rivals, scab work and peasant craftsmen as well as against granting craft licences.

UDC 711.4(497.12 Nova Gorica)

Ukmar Dragica, History and Pedagogy Student, Gaberje 25, 66222 Štanjel, SLO

The Beginnings of the building of Nova Gorica

Kronika, Magazine for slovene local History, 41, No. 2, 1993, pp. 18, cit.lit. 93

At the end of the World War II, Gorica, the ancient centre of the country, remaining in Yugoslavia, fell to Italy. Therefore the Yugoslav government decided that a new political, administrative, cultural and economical centre – Nova Gorica – should be built as soon as possible. The building started without real experience and sufficient funds. The majority of physical work was done by working brigades, at first coming from all over Yugoslavia, later on the task remained a burden to the country. As the money funds ran low, this originally large project was not realized on the whole.

UDC 50:929.6

Faninger Ernest, dr., Retired Museum Advisor, 61000 Ljubljana, Jamova 54, SLO

Natural Science and Heraldry

Kronika, Magazine for slovene local History, 41, No. 2, 1993, pp. 5, cit.lt. 3

The article treats the figural images of naturalistic contents, often appearing on arms. It describes in particular two arms of the famous carniolan entrepreneur and Maecenas Michelangelo Zois (1694–1777), namely the one from the year 1739, when he was knighted, and the one from the year 1760, when he was upgraded to the baron. Special attention is also focused on the arm, claimed by some members of the Zois family from Bergamo territory, the relatives of our Michelangelo.

UDC 940.540.2(497.12)+972»186«

Ovsenar Tita, Historian and Ethnologist, Institute for Culture and Education Tržič, 64290 Tržič, Muzejska 11, SLO

The Soldiers fighting in Mexico (»Meksikajnarji«)

Kronika, Magazine for slovene local History, 41, No.1, 1993, pp. 14, cit.lit. 14

In the years 1864–66 the emperor Franz Joseph allowed the recruiting of the volunteers in his countries in order to support the politics of his brother Maximilian in Mexico. The article deals with the response to this very action in the Slovene countries, the number of the enlisted volunteers, their rallying-points, their destiny overseas and also the comments on the events in Mexico in the Slovene newspaper Novice.

